Ünlü Kişiler

①

Jean - Jacques

ROUSSEAU

(Hayatı ve Eserleri)

Jean Jacques ROUSSEAU

J.-J. ROUSSEAU

Ünlü Kişiler

Jean - Jacques ROUSSEAU

Hayatı ve Eserleri

ISTANBUL

Ünlü Kişiler Dizisi

1

Hazırlayan
Vahdet Gültekin

Yayınlayan

Yayın Matbaacılık Ticaret Limited Şti.
Emanetçi Sok. No. 1-2 Cihangir

ISTANBUL

Bu kitap

J.-J. Rousseau'nun ölümünün
200. yıldönümü dolayısıyle
yayınlanmıştır.

Hazırlanmasında yararlanılan başlıca kaynaklar :

J.-J. ROUSSEAU, Arthur Chuquet
J.-J. ROUSSEAU, Jules Romains
ONE HUNDRED GREAT LIVES, Odhams
PEDAGOGİA, Enciclopedia delle Enciclopedie
THE NEW EDUCATOR ENCYCLOPEDIA
101 OF THE WORLD'S GREATEST BOOKS,
S. Armstrong

Kitapta adı geçen başlıca kişiler

JEAN-JACQUES ROUSSEAU (jan jak ruso) Yazar, filozof, eğitimci

ISAAC ROUSSEAU (izak ruso) Babası

SUZANNE ROUSSEAU (süzan ruso) Annesi

FRANÇOIS ROUSSEAU (fransua ruso) Ağabeyi

SUZON ROUSSEAU (süzon ruso) Halası

LAMBERCİER (lanbersiye),

PONVERRE (ponver) Rousseau'ya öğretmenlik eden rahipler

Mme. DE WARENS (madam dö varan),

Mme. D'EPİNAY (madam depine) Rousseau'nun yetişmesinde büyük payı olan kadınlar

CLAUDE ANET (klod ane) Mme. de Warens'ın uşağı, sonra sevgilisi

SOPHIE D'HOUDETOT (sofi dudto) Rousseau'nun sevdiği kadın

THERESE LE VASSEUR (terez lö vasör) Rousseau'nun sevgilisi, sonra karısı

SAINT-LAMBERT (sen lanber) Sophie'nin sevgilisi

VOLTAIRE (volter) Rousseau'nun çağdaşı filozof

D'ALEMBER (dalanber),

DIDEROT (didro),

MONTESQUIEU (monteskiyö)
Çağın ünlü yazarları, Fransız Devrimi'ni hazırlayan fikir adamları

EVRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - Istanbul 1979

I

HAYATI

Jean-Jacques Rousseau Fransız Devrimi'ni göremeden, ondan on bir yıl önce ölmüştür; öyleyken, Devrim'i başlatan odur. İnsan haklarını, zengin, fakir her yurttaşın devlet karşısında aynı özgürlüğe, aynı hakka sahip olması gerektiği görüşünü savunduğu yazıları gerek gününün insanları, gerekse dünya tarihinin daha sonraki nesilleri üzerinde muazzam bir etki yaratmıştır. Napoleon: «Rousseau olmasaydı Fransız Devrimi olmazdı» derken bunu en özlü biçimde belirtiyor. XIX. yüzyıl İngiliz devlet adamlarından Lord John Morley'in dediği gibi «Rousseau Avrupa fikir hayatına yeni bir kutsal kitap getirmiştir». Goethe de «Emile» için «Çocuk eğitiminin tabiattan doğan İncil'i» diyor. Rousseau'nun çocuk eğitimi üzerindeki görüşleri o kadar yeniydi ki aradan ikiyüz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen bugün için bile yenidir. Fröbel, Pestalozzi, Montessori gibi büyük eğitimciler hep Rousseau'nun ışık tuttuğu yoldan gelmişlerdir. Rousseau, toplum sorunlarında olduğu gibi, çocuk eğitimi konusundaki görüşlerde de devrim yaratmıştır.

«Deha deliliğe yakın bir ruh halidir» sözü belki tatsız bir şakadır ama, içinde birazcık gerçek payı varsa o da dehanın bir coşkunluk, bir taşkınlık hali oldu-

ğunu belirtmesidir. Rousseau'nun hayatı baştan başa coşkun duygular, taşkın davranışlar içinde geçmiştir. Yalnız, korkunç dalgalar arasında sürüklenen bu deha, duygularıyla, düşünceleriyle, daima gerçeklere ulaşmış, türlü dertler, sıkıntılar içinde benliğini devam ettirme gücünü de bundan almıştır.

*
**

Jean-Jacques Rousseau 28 haziran 1712'de Cenevre (İsviçre)de doğdu. Aile Fransızdı. Dedelerden biri, Didier, çok eskiden Paris'ten gelip oraya yerleşmiş, 1555'te de Cenevre yurttaşı olmuştu. Rousseau'nun babası, Isaac, saatçiydi; aynı zamanda dans dersleri de verirdi. Zevkine, eğlencesine düşkün, gamsız, bencil bir adamdı. Aklına eseni yapar, maceradan hoşlanırdı. Büyük servet sahibi olmak hulyasıyla türlü maceralara atılmış, bu arada İstanbul'a da gelmiş, yıllarca kalmıştı.

Rousseau'nun annesi, Suzanne, çok güzel, çok zeki, biraz da hoppa bir kadındı. Okumaya düşkündü ama, yalnız roman okurdu. Bir oğlu olmuştu. İkincisini, Jean-Jacques'i doğururken öldü. Rousseau, bundan söz ederken: «Hayatım talihsizlikle başlamış» der.

Isaac, bütün havailiğine, uçarılığına rağmen, geçimsiz, sinirli, kavgacı bir adamdı. Kinciydi de. Bir gün, topraklarına girmesine karşı çıkan bir çiftçiyle kavga etmişti. Dört ay sonra, avdan dönerken, ona Cenevre'de yolda rastladığı vakit tüfeğini çekti, adamı yanağından yaraladı. «Bu sana ders olur, artık unutmazsın beni: Isaac Rousseau'yum ben!» diyordu.

Gördüğümüz gibi, Isaac dengesiz bir adamdı. Adam öldürmeye kalkacak kadar sert olabilmesine karşılık, çok

yumuşak davrandığı haller de vardı. Bu arada, çok zayıf bir babaydı. Büyük oğlu François'yı hiç iyi eğitememiş, çocuk serserinin biri olup çıkmıştı. Defalarca evden kaçmış, en sonunda da bir daha dönüp gelmemiş, ortadan kaybolmuştu.

Karısı öldükten sonra, Isaac Rousseau'ya bir durgunluk geldi. Eskiden, taşkın davranışlarının arasında, yürüyüşten, kitap okumaktan, ava çıkmaktan da hoşlanırdı. Şimdi, daha çok, iyi alışkanlıklarına düşmüştü. Karısının ölümüne üzülüyor, onu arıyor, sık sık anıyordu. Anasız çocukla mutsuz baba iyi arkadaş olmuşlardı. İlk yıllarda çocuğa sütnine tutmuşlar, sonra halası bakmıştı. Oğlan okuma-yazma öğrenecek yaşa gelince babası ona öğretmen tuttu. Sonra kitapları birlikte devirmeye başladılar. Jean-Jacques daha yedi yaşındayken Plutarhos'un eserinden ünlü kişilerin hayatlarını okuyor, «Cassandre», «Astrée» gibi içli romanların sayfaları üzerine gözyaşları döküyordu.

Baba-oğul Rousseau'lar akşamları yemekten sonra birer kitap alıp köşelerine çekiliyorlar, kitabı bitirmeden yatmıyorlardı. Kimi vakit baba Rousseau kuşların ötmeye başladığını duyunca sabah olduğunu anlıyor, tatlı tatlı gülümsüyordu.

— «Ben senden daha çok çocuk oluyorum. Hadi yatalım artık, oğlum», diyordu.

Kimi vakit de, karısını hatırlayarak: «Bak sana anneni anlatayım...» diyordu.

Küçük Rousseau'nun hemen gözleri yaşarıyor, sesi titreyerek sızlanıyordu

— «Ağlayacağız demek, baba?» diyordu.

Bunun üzerine, yine kitaplarına dönüyorlardı.

Çok erken yaşta başlayan bu okumalar çocuğun ka-

fasını birtakım garip, şairane hayallerle doldurmuştu. Plutarhos'un eserinden okuduğu ünlü kişilerin hayat hikâyeleri onu öylesine sarmıştı ki kendini onlardan biri gibi görüyor, Romalı bir komutan, Atinalı bir hükümdar sayıyordu.

*
**

Jean-Jacques iyi kalpli bir çocuktu. Bir gün, amcasının oğlu Fazy ile, bir dokuma fabrikasını görmeye gitmişlerdi. Bir ara elini merdanenin üzerinde gezdirirken Fazy çarkı döndürdü, Jean-Jacques'in iki parmağı sıkıştı, tırnakları koptu. Canı yanmış, acıdan bayılacak gibi olmuştu ama, kendini tuttu, dişlerini sıktı, haykırmadı, ağlamadı. Amcasının oğluna bakıp da yüzünün kül kesildiğini görünce kendini zorlayarak gülümsedi:

— «Korkma, Fazy, senin yaptığını söylemeyeceğim babama» dedi.

Yine bir gün, Plince adında haşarı bir arkadaşı sopayla başına öyle bir vuruş vurmuştu ki kan fışkırdı. Jean-Jacques bunu da kimseye söylemedi.

Bu sessiz, uslu çocukta, çok geçmeden, büyük bir değişiklik oldu. Halası Suzon Rousseau, ona yıllarca annelik ettikten sonra, üzerindeki baskıyı birdenbire bırakıverdi. Baskı ne kadar sıkı ise başıboşluk da o kadar geniş olmuştu. Küçük delikanlı artık aklına eseni yapıyor, hiçbir kural tanımıyordu. Babası da artık yeniden kendi havasına uymuş, o düşüncesiz, gamsız hayatına yeniden başlamıştı. Geziyor, eğleniyor, büyük oğluna yaptığı gibi küçük oğluyla da hiç ilgilenmiyordu. Öte yandan, yine geçimsiz, kavgacı bir adam olmuştu. En sonunda, biriyle kavga etti, onu fena dövdü, yakalan-

mamak için kaçtı. Giyabında hapse mahkûm olunca da Cenevre'den ayrılmak zorunda kaldı. İsviçre'nin Vaud eyaletinde, Leman Gölü kıyısında şirin bir kasaba olan Nyon'a yerleşti, orada ikinci defa evlendi. Oğlunu da Bossey'e, rahip Lambercier'nin yanına göndermişti.

Jean-Jacques'in dayısı Bernard'ın oğlu da oradaydı, o da rahipten ders alıyordu. İki kardeş çocuğu iyi arkadaş oldular. Yalnız, Jean-Jacques daha çok tabiattan zevk alıyordu, vakit buldukça kendini bahçeye, kırlara atıyordu. Çiçek yetiştiriyor, fidanları suluyordu. Arasıra toprağı eşip bakıyor, bir süre önce ektiği tohumun filiz vermek üzere olduğunu görünce sevincinden çığlık atıyordu. Odasının penceresine tırmanan asma dallarının pencereden içeri girdiğini görmek de onun için coşkun bir sevinç kaynağı oluyordu.

Çocuk mutluydu. Ne yazık ki bu uzun sürmedi. Bir gün ona bir suç kondurdular. O ise suçsuzdu. Suçu üstüne almamakta ayak diredi. Pek zalimcesine cezalandırıldı. O da, bu haksızlığa karşı isyan etti. Artık orada kalamazdı, kalmayacaktı. Babasına yazdı. Babası da, diretmedi, oğlunu Bossey'den aldı. Ondan sonra, Jean-Jacques hayatını Nyon'la Cenevre arasında paylaştı. Bir süre Cenevre'de Bernard dayısının yanında kalıyor, sonra babasının yanına dönüyordu. Yine okuyor, okudukları üzerinde hayallere, düşüncelere dalıyor, kırlarda dolaşıyor, tabiata tapıyordu.

*
**

J.-J. Rousseau daha on iki yaşma basmadan gerek hayal, gerek duygu bakımından aşkı tanıdı. Vulson'ların kızı —ondan hayli büyük bir genç kız— delikan-

lıya âşıkmış gibi görünmekten zevk alıyor, onunla içinden alay ediyordu. Rousseau da, buna inanıyor, bu kız uğruna ne ah çekmekten geri kalıyordu, ne gözyaşı dökmekten, ne de içli mektuplar döşenmekten.

— «İleride benden başkasıyla evlenirsen yüzüne bakmam!» diyordu.

Kız söz vermiyor, onu kıskançlıktan deli etmek için de elinden geleni yapıyordu.

Yalnız, delikanlı Rousseau'nun ruhundaki ikilik kendini burada da gösteriyordu. Sevgilisiyle kavga ettikten sonra öfkeyle dışarı fırlıyor, ikinci sevgilisini bulmaya gidiyordu. Evet, bir kız daha vardı: Goton'ların kızı. Bu kız onu belki gerçekten seviyordu, belki de sadece gönül eğlendiriyordu ama, ötekinden daha çok yakınlık gösteriyor, işi çok ilerilere vardırıyordu.

Hayat elbette ki sadece eğlence değildi; bir iş sahibi olmak, para kazanmak gerekti. Rousseau'yu zabıt kâtibi Masseron'un yanına verdiler. Yeteneksiz diye geri gönderildi. Bu sefer bir hakkâkin yanına çırak verdiler. Ustası pek sert, zalim bir adamdı. Çocuğu azap, işkence içinde kıvrandırdı. Bu da onun ruhunda yeni fırtınalara yol açtı. İtiraflarında anlattığı gibi, serserinin, edepsizin, düzenbazın biri olup çıktı. Yalan söylüyor, hırsızlık ediyordu. Ustası dövünce de yediği dayakların, işittiği küfürlerin karşısında kılı kıpırdamıyordu, bunu hırsızlığın pek yerinde bir karşılığı olarak görüyordu. Suç işlemiş, borcunun bedelini ödemişti.

Tek avuntusu yine kitaplardı. İyi, kötü, eline ne geçerse okuyordu. Cebinde her zaman bir kitap vardı. İşinde tezgâh başında kaçamak, bir yere gönderildiği vakit yolda giderken, ayakyolunda, her yerde okuyordu. Hafta sonunda aldığı üç metelik yetmezse boyunbağını

satıyor, gömleğini satıyor, ceketini satıyor, kira ile aldığı kitapların borcunu veriyordu. Çılgıncasına, oburcasına, yutarcasına okuyordu. Okumanın delisi, düşünmenin sevdalısı, öğrenmenin sarhoşu olmuştu.

Yalnız, sağlıklı bir okuma, öğrenme değildi bu. Ustası yasak ettiği için, bir suçluluk duyuyordu. Korkak, ürkek, tedirgin bir hali vardı. İçine kapanık, somurtkan, yabani bir hal almıştı. Hep bir şeyden kaçar gibiydi. Fırsat buldukça yalnız, kendisiyle baş başa kalmaya bakıyordu. Bu yalnızlık içinde hayali işliyor, maceralarını okuduğu roman kahramanlarıyla özdeşleşiyor. türlü isteklerin pençesinde kıvranıyordu. Pazar akşamları geç kalıyor, ustasından dayak yiyor, kapı-dışarı ediliyordu. Üçüncü defa geceyi sokatta geçirmek zorunda kalınca başını aldı, Cenevre'den çıktı gitti.

Birkaç gün köy köy dolaştı. Sonunda, Confignon köyünün papazı Pontverre ona kapısını açtı, misafir etti, yedirdi içirdi, öğüt verdi; sonunda da kendi mezhebine çevirdi. Delikanlı, babası gibi Cenevre yurttaşı olduğu için, resmen Protestandı; şimdi Katolik olmuştu. Rahip Pontverre ondan bir süre önce Mme. de Warens adında bir kadını daha Katolik yapmıştı. Bir mektup yazdı, çocuğun eline verdi, onu Annecy'ye, kadının yanına gönderdi.

*
**

Rousseau için şimdi yepyeni bir hayat başlıyordu On altı yaşındaydı. Küçüklüğündeki gibi yine sıkılgan. içine kapanık, yabani bir çocuktu. Ayrıca, gözleri iyi görmüyordu; dişleri bozuktu; kısa boylu, kavruk kalmıştı. Yalnız, bütün bunlar sevgiden, şefkatten, bakımsızlık-

tan ileri geliyordu. Gerçekte ise, kafasında gizli bir güç kaynağı bulunduğu gibi, yüzünde, vücudunda da dikkatli bakan birinin keşfedebileceği güzellikler vardı: Gözleri kapkara, ışıl ışıl, canlıydı; dudakları keskin, ağzı biçimli, saçları parlaktı. Boyu kısa olmakla birlikte, gövdesi biçimli, bacakları çevik, duruşu yay gibi gergindi.

Gözlerinde olduğu gibi bütün vücudunda da gizli bir güç olduğu belliydi. Üzerindeki bezginlik olmasa, haşarı bir delikanlı olabilirdi.

14 mart 1728 günü, Cenevre'den ayrıldıktan sonra, Annecy'nin yolunu tuttu. Gideceği yer yakın değildi. Tepeleri, yamaçları aşıyor, bir şatoya gelince gözüne kestirdiği bir pencerenin altında durup ozanlar gibi türkü çağırıyor, sesinin tatlılığına pencereden bir kadın başı uzanacağını, kendisine el edip içeriye bir maceraya çağıracağını umuyordu. Her seferinde de umut kırıklığı içinde yeniden yola koyuluyordu.

En sonunda, martın 21'inde Annecy'ye varmıştı. Mme. de Warens'ın evini buldu. Kadın kiliseye gitmek üzere biraz önce çıkmıştı. Delikanlı arkasından koştu, kiliseye giden dar bir sokakta yakaladı. Burası Rousseau' nun hatırasında çok mutlu bir yer olarak yer etmiştir. Daha sonra bu sokak için «elimden gelse altın parmaklıkla çevirirdim» diyecektir.

Eli titreye titreye mektubu uzattı. Karşısında yaşlı, çirkin, aksi suratlı bir kadın bulacağını sanıyordu. Bu kadın ise genç, güzel, kibar bir hanımdı. Bakıştılar. Önce genç kadın gülümsedi. Delikanlı da, bundan cesaret alarak gülümsedi.

Mme. de Warens, genç kızlık adı ile Françoise-Louise de la Tour 31 mart 1699'da Vevey'de doğmuştu. O sırada yirmi dokuz yaşına basmak üzereydi; bu

hesapça, Rousseau'dan on üç yaş büyüktü. On dört yaşındayken Warens derebeyi M. de Loys ile evlenmişti. Warens'lı M. de Loys gençti daha ama, uyuşuk bir adamdı, çabucak genç karısının etkisi altına girdi. Tour'lu Françoise-Louise ise çok canlı, girgin, girişkin bir kızdı. Derebeylik geliriyle kalmak istemiyor, bu parayı işletmenin yollarını arıyordu. Sonunda, bir ipek çorap fabrikasını devir aldı. İşi büyütüp çok para kazanmak sevdasındaydı. Umduğu gibi olmadı, büyük borçlara girdi. Borcun altından kalkamayınca da kocasını, evini-barkını, yerini-yurdunu, hatta dinini bırakarak kendine yepyeni bir hayat kurma yoluna yöneldi. 1726 temmuzunda, hasta olduğunu, dinlenmek zorunda bulunduğunu ileri sürerek, yanına en güzel elbiselerini, gümüş takımlarını, çorap denklerini de alarak, gölün karşı yakasına geçti, Evian kaplıcalarında bir hana indi.

Sicilya Kralı II. Vittorio Amedeo da o sırada kaplıcalara gelmişti. Françoise-Louise ondan kendisini himayesine almasını istedi. Piskopos Bernex'e başvurarak Protestanlıktan Katolikliğe geçti. 7 ağustosta kralın tahtırevanıyla Evian'dan ayrılarak Annecy'ye geldi, önüne ilk çıkan manastıra sığındı, 8 eylülde de rahibe oldu. Kendisine maaş da bağlanmıştı. Bir süre sonra, Katolikliği yayma göreviyle, manastırdan çıktı, şehre yerleşti. Barones olduğunu iddia ediyordu.

Kısa boylu, dolgun göğüslü, tombul bir kadındı. 1728'de, güzelliğinin, gençliğinin en olgun çağındaydı. Parlak bir cildi, çok tatlı mavi gözleri, gülüşü pek çekici ufacık bir ağzı vardı. Mısır püskülü açık sarı saçları dağınık dalgalarla yüzünü çevreliyor, güzelliğini bir kat daha artırıyordu. Kuğu gibi uzun bir boynu, çok biçimli elleri vardı. Gümüş şıngırtısını andıran sesi de pek

tatlıydı. Uyanık, zeki, bilgili bir kadındı. Edebiyatçılarla, sanat adamlarıyla, kibar kişilerle dostluklar kurmuştu. Bu arada, M. de Tavel adında zevk sahibi, zarif bir beyle de aşk hayatı yaşamıştı. Devrin Fransız yazarlarından Pierre Bayle ile Saint-Evremond'un hayranıydı. La Bruyère'i çok okur, La Rochefoucauld'dan daha üstün bulurdu. Kapısı herkese açıktı. Yoksullara yardım eder, herkesin derdine derman olmaya çalışırdı. Hiç boş oturmaz, daima uğraşacak bir iş bulurdu. Canlı, neşeli, güler yüzlü, hoşsohbet oluşu sayesinde her çevreden, her sınıftan ahbap edinmişti. Serbest tavırlı, açık yürekli bir kadındı. Bundan dolayı da, sonradan karşılaşacağı bütün kötü olaylara rağmen, ömrünün sonuna kadar derin bir ruh sükûneti içinde yaşamıştır.

Rousseau ile çok yakın bir benzerliği vardı: O da daha doğduğu gün annesini kaybetmişti. Halalar, teyzeler elinde büyümüş, kendisine dalkavukluk eden dadılar, uşaklar arasında yetişmişti. Bir ev kadınından beklenen işleri hiç bilmediği gibi ilgilenmez, öğrenmek de istemezdi. Kuralları sıkıcı, devrin namus anlayışını saçma bulurdu. Hoşlandığı erkekle ilişki kurmaktan hiç çekinmezdi.

Mme. de Warens'ın her şeyi hafiften alışı, farkında olmadan, kendisinin aleyhinde olmuştu. Çok değişik kimselerle ilişki kurduğu için onların kendisi üzerindeki etkileri de ruhunda karışıklıklar yaratmıştı. Çünkü, sevgililerinin her yanıyla ilgilenir, onların düşüncelerini merak edip öğrenir, bunları kendisi de benimser, böylece onlarla daha derin bir yakınlık kurardı. Bu değişik etkiler de onun yaradılışta sağlıklı, temiz, duru olan ruhunda birtakım bulanıklıklara yol açmıştı. Boyuna birtakım tasarılar kurar, olmayacak, elinden gelme-

yecek işlere kalkışırdı. Bu arada, kocakarı ilâçlarına, simyaya de merak sarmıştı. Ocak başında saatlerce kan-ter içinde kalır, otları kaynatarak sihirli ilaçlar, madenleri eritip birbirine karıştırarak altın yapmaya çalışırdı.

Gerek bu yoldaki masrafları, gerekse her önüne gelene kesesinin ağzını açması onu çok geçmeden yeniden iflâs durumuna getirmişti. Borçlandı, borçlarını veremedi. İçinde bulunduğu durumdan kurtulmak umuduyle yeniden borçlandı, maden ocakları işletmeye koyuldu. Sonunda büsbütün mahvoldu, hasta düştü, 29 temmuz 1762'de, altmış üç yaşında, sefalet içinde öldü.

*
**

Mme. de Warens Rousseau'yu, birkaç gün evinde misafir ettikten sonra, İtalya'ya, Turino'daki bir Katolik manastırına gönderdi. Mezhebe yeni girenlerin bilgilerini artırmak için kurulmuş olan bu manastır delikanlı için din yolunda ilerleyeceği bir okul olacaktı.

Rousseau 24 mart 1728'de yola çıktı. Pek sevinçli, pek mutluydu. Alpler'den geçerken kendini Annibal gibi görüyordu. Ona bu fırsatı sağlayan genç kadını da saygıyla, minnetle anıyor, onun yola çıkarken kılıcına taktığı gümüş sırmalı kurdeleye sık sık bakıyordu. Babasıyla dayısı onu bu yolculuktan vazgeçirmeye çok çalışmışlardı ama, başaramamışlardı. Delikanlı, içindeki duygularla, kafasındaki düşüncelerle, savaşa giden bir kahraman gibi heyecanlıydı.

Spirito Santo manastırının papazları genç Katoliğin eğitimini dört ayda tamamladılar. 12 nisanda arkasından gürültüyle kapanıp üst üste iki kere kilitlenen ağır demir kapılar 23 ağustosta açıldı, papazların çömezi dı-

şarı çıktı. Şimdi içinde sevinç değil, derin bir üzgünlük vardı. Acı acı düşünüyordu: İnancı hiçbir zaman değişmemişti; yalan söylemiş, mezhebini satmıştı. Arkasında beyaz şeritli kurşuni cübbe, ayakta durmuş, yeni mezhebine bağlı kalacağına dair yemin ederken, papazlar meşin çanaklara sadakalarını atmışlar, üzerine anahtar vurarak dua okumuşlardı. Böylece toplanan para yirmi frank kadar ancak tutmuştu. Değer miydi?

Turino'da bir hana girdi, en ucuz odalardan birini tuttu. Sabahları kiliseye gidiyor, sonra şehri geziyordu. Yalnız, elindeki para suyunu çekmeye başlamıştı. Bir iş bulmalıydı. Bildiği tek iş hakkâklikti. Dükkân dükkân dolaşıyor, madenî eşya üzerine yazılar, süsler işliyordu. Bu dükkânlardan birinin sahibi genç bir kadın ona acıdı, yanına aldı. Birkaç gün sonra kadının kocası delikanlıya kapının yolunu gösteriyordu.

Jean-Jacques artık uşaklığa bile razıydı. Yaşlı bir kadının, Vercellis Kontesi'nin yanına girdi. Bir süre sonra da Solar'ların aile başkanı Gouvon Kontu'nun yanında uşaklığa başladı. Kont'un yetişkin bir torunu vardı; sarı saçlı, pembe tenli güzel bir kız. Rousseau da, sarışınlara karşı uzak duramazdı. Kız onun ilgisine karşılık vermiyor, pek soğuk davranıyordu. Bir akşam, yemekte, Rousseau ailenin armasındaki sözlerin anlamını açıkladı. Kız ilgilenmiş, başını kaldırarak delikanlıya dikkatle bakmıştı. Sıkılgan olmakla birlikte sevgi dolu bir bakışla, su ikram etti. Rousseau'nun eli öyle titriyordu ki suları tabağın, hatta kızın üzerine döktü.

Bunun üzerine, görevini değiştirdiler, uşaklıktan aldılar, daha yüksek bir göreve verdiler. Okutacaklar, ailenin kâtibi, kâhyası yapacaklardı. Kont'un küçük oğlu rahip Gouvon ona Vergilius'un şiirlerini çevirerek La-

tincesini ilerletmeye çalıştı, Crusca Akademisi'nin öz İtalyancasını öğretti, okuması gereken değerli eserleri gösterdi. Gelgelelim, Rousseau okumayı o kadar severken bu sıkıya gelemedi. Gelişigüzel okumaya alışmıştı o; bu yoldan daha çabuk ilerleyeceğine inanmıştı. Usulü dairesinde çalışmak ona pek ağır, pek sıkıcı geliyordu. Kavga çıkardı, türlü hakarete razı olarak kendini kovdurttu.

Bu sırada Bâcle adında bir Cenevre'liyle ahbaplık kurmuştu. Hep onunla geziyor, yalnız onun sohbetinden hoşlanıyordu. Bâcle Cenevre'ye dönmek üzereydi, Rousseau da onunla yola çıktı. Yanlarında ufak bir «Heron çeşmesi» (*) vardı. Bunu ona buna göstererek birkaç kuruş para kazanacaklarını, bununla da masraflarını karşılayacaklarını umuyorlardı. Hiç de umdukları gibi çıkmadı. Her yerde yatıp kalkmalarının, yiyip içmelerinin parasını ceplerinden vermek zorunda kaldılar. Şişe beklenen işini görmemişti. En sonunda bir gün kırılınca hiç üzülmediler, kahkahayla gülerek parçalarını savurup attılar.

Çok geçmeden, iki can-ciğer arkadaş ayrıldılar. Annency'nin dış kapısına gelmişlerdi.

Bâcle: «İşte yuvana geldin sen!» dedi, topuklarının üzerinde dönerek koşa koşa uzaklaştı gitti.

*
**

Rousseau oraya bir daha dönmeyi belki hiç düşünmemişti ama, kendisini eski yurdunda bulunca içinde

(*) Birbirine iki ince boru ile bağlı iki cam küre içinde bulunan suyu hava basıncı ile fışkırtan bir oyuncak.

tatlı duygular uyandı. Nereye gidecekti? Elbette ki Mme. de Warens'ın evine. 1729 baharındaydılar. Aradan bir yıl geçmişti. Genç kadın onu nasıl karşılayacaktı acaba?

Mme. de Warens onu sevinçle karşıladı. Bir bakışıyla delikanlıyı dünyanın en mutlu insanı yaptı. O günden sonra aralarında eskisinden çok daha yakın ilişkiler kuruldu. «Anne» yavrusundan ne öpücükler esirgiyordu, ne de türlü sevgi, şefkat gösterileri. Yemeklerini onunla baş başa yiyor, yine baş başa oturup sohbet ediyordu. Gözü, o tatlı, baygın bakışları hep onun üzerindeydi.

Rousseau da artık onun her şeyi olmuştu: Mektuplarını yazıyor, tasarılarını çiziyor, hatıralarını temize çekiyordu. Onun bütün işlerine yardımcı oluyordu: Otlardan çıkardığı ilâçların reçetesini yazıyor, bu ilâçların yapılışına da yardım ediyordu. Barones, kadın ahbaplarıyla, askerinden eczacısına, edebiyatçısından ressamına kadar eve gelen çeşitli kişilerle konuşurken onu da hep yanında bulunduruyordu. Bu arada, ona iyi giyinmesini, görgülü davranmasını da öğretiyordu. Yazdıklarını gözden geçiriyor, imlâ yanlışlarını, cümle bozukluklarını düzeltiyordu. Delikanlının içinde gizli kaynakları şimdi daha iyi keşfetmiş, bunları geliştirmenin yollarını arıyordu. Onun büyük bir adam olabileceğini biliyor, buna yardımcı olmak istiyordu.

M. d'Aubonne adında bir tanıdığı vardı. Bu adam yıldız falından çok iyi anladığını iddia ederdi. Mme. de Warens bir gün ondan Jean-Jacques'in falına bakmasını rica etti. M. d'Aubonne hiç de hoş şeyler söylemedi: Delikanlıyı pek yeteneksiz buluyor, «Olsa olsa köy papazı olur» diyordu.

Bu tahminin ne kadar yanlış olduğu sonradan ortaya çıkacaksa da o gün için Rousseau'yu yakından ta-

nıyanlar bunu hiç de yadırgamazlardı; kendisi bile yadırgamamıştı. Bunu sonradan o da açıkça belirtmiştir: Gerçekten duyguları çok derinse de düşünceleri pek karışıktı. Çok ağır düşünür, bir yargıya çok yavaş varırdı. Kafasının içi bir ara bomboş kalır, sonra düşünceler, hayaller, sanki onu bunaltmak ister gibi, birdenbire, hepsi bir arada boşanır, yığılırdı. Sonra bunların sıraya dizilip düzene konulması da çok uzun sürerdi. Rousseau bir şey yazarken de çok zorluk çekerdi. Yazar, çizer, yeniden yazar, çoğunu karalardı. Konuşurken de çekinir, sıkılır, kekeler, doğru-dürüst pek laf edemezdi.

Mme. de Warens onu Annecy'deki papaz okuluna verdi. İki ay sonra geri yolladılar. Okuyamayacağına kanaat getirmişlerdi. «Annesi» onu bu sefer büyük kilisenin müzik öğretmeni Nicoloz'un yatılı okuluna yazdırdı. Gelgelelim, çok geçmeden Nicolas başpapazla kavga etti, ayrılmak zorunda kaldı. Rousseau öğretmenini bırakmadı, Lyon'a kadar uzun bir yolculuğa onunla birlikte çıktı. Yalnız, sonradan vazgeçti, Annecy'ye döndü.

Geldiğinde Mme. de Warens orada değildi. M. d'Aubonne'la Paris'e gitmişti. Vaud'da yapılmasına önayak olduğu bir imar işinde Sardunya'nın Fransa büyükelçisi Maffei'nin yardımını sağlamak için görüşmeye gitmişti. Rousseau çok üzülmüştü, çünkü «anneciğini» çok göreceği gelmişti. Neyse ki hanımın oda hizmetçisi Mlle. Merceret ona üzüntüsünü unutturdu, delikanlıyı fazlasıyla avuttu. Bir süre sonra, Fribourg'a babasının yanına gitmek zorunda kalınca da birlikte gitmeleri için ısrar etti. Yol boyunca, geceledikleri hanlarda yalnız yatmaktan korktuğu için, delikanlıyı da odasına aldı. İyi yürekli, nazik, uysal bir kızdı. Rousseau onunla evlenmediğine sonradan pişman olmuştur.

Cenevre'den geçtiler, Nyon'a geldiler. Rousseau orada babasına uğradı. Adamcağız oğluna kavuştuğunu görünce sevincinden ağladı, gitmemesi, yanında kalması için yalvardı ama, dinletemedi.

*
**

Ondan sonra Rousseau'nun hayatında çok daha maceralı bir devre başlayacaktır. Hizmetçi kızı Fribourg'a, babasının yanına bırakıyor, bir süre Lausanne'de kalıp gölü seyrediyor, düşüncelere, hülyalara dalıyor. Yalnız, hayal karın doyurmaz; delikanlının cebindeki paralar çoktan suyunu çekmeye başlamıştır. Bir iş bulup çalışmak gerek. Evet ama, nereden iş bulacak, kimden yardım isteyebilir?

Bu düşünce üzerine, aklına Annecy'den tanıdığı Paris'li bir ahbabı geliyor. Venture de Villeneuve cüce denecek kadar kısa boylu, ama cin gibi kurnaz, girgin, neşeli, hiçbir şeyden çekinmeyen, hiçbir şeye aldırmayan, serseri ruhlu bir adamdı. Bilmediği şey, yapmadığı iş yoktu. Kilise korosunda ilâhi söyler, Annecy'deki kibarların eğlentilerinden, içki sofralarından eksik olmazdı. Rousseau «İtiraflar»ında onun çok güzel bir portresini çizmiştir. Genç filozof bu adamın çok kötü etkileri altında kalmıştı. İşte şimdi de onu taklit etmek hevesine kapılmıştı: Vaussore de Villeneuve adını takınmış, Neuchâtel'e yerleşmişti. Paris'li bir müzik öğretmeni olduğunu iddia ediyordu. Koro öğretmeni Nicoloz'un okulundayken biraz nota öğrenmişti ya, müzikten anlar görünebileceğini sanıyordu. Rezil oldu. Öğrencilerinden bir kız onun bilgisizliğini anlamıştı. Bir gün bir melodi okudu, bunu nota ile yazmasını rica etti. Yalancı

müzik öğretmeni yazamadı, bocaladı, afalladı. Çocuklar alay ettiler.

Rousseau bundan da ders almamıştı. Kendisinin gerçekten müzikten anladığına, hatta bir müzik dehası olabileceğine inanmıştı. Bu arada, bir parça bestelemişti. Bir konserde bunu ısrarla çaldırttı. Bütün salon kahkahadan kırıldı.

Rousseau 1730 kışını Neuchâtel'de geçirdi. Çok sıkıntı çekti, acı bir sefalet hayatı sürdü. Yirmi sekiz yaşında koca bir adamdı artık. Gelgelelim, ne bir meslek sahibiydi, ne de para kazandıracak bir işi vardı. Kendisini müzik öğretmeni olarak satabildiği sürece edindiği birkaç kuruş para da bitmişti. Çaresiz kalınca, babasına mektup yazdı, gerek ondan, gerek üvey annesinden yardım dilendi. Babası, bunu fırsat bilerek, onu yeniden Protestan olup evine dönmeye çağırdı. Rousseau buna yanaşmadı, yalnızlığıyla, sefaletiyle baş başa kalmayı daha uygun buldu.

Kış geçmiş, bahar gelmişti. Genç adamın umutları da yeniden canlanmış, karamsarlıktan iyimserliğe dönmüştü. Tesadüf de ona yardım etti. 1731 nisanında bir gün Boudry'de bir handa bulunuyordu, içeri yeni bir yolcunun girdiğini gördü: Uzun sakallı, kibar görünüşlü bir adam. Üzerinde lacivert bir cüppe, başında kalpak vardı. Tanıştılar. Adam adının Anasthasius Paulus olduğunu söyledi, sonra anlattı: Kudüs'teki Saint-Pierre-et-Paul manastırı keşişlerindenmiş; kutsal yerlerin yeniden kalkındırılması, esir Hıristiyanların kurtarılması için yardım toplamak üzere Avrupa'yı dolaşıyormuş.

Adam İtalyancadan başka dil bilmiyordu. Rousseau ona tercümanlık etmeye başladı. Birlikte Friburg'a, Soleure'e, Berne'e gittiler. Berne'deki Fransız büyükelçisi

adamın dolandırıcı olduğunu anladı, yakalattı. Yalnız, Rousseau'ya acımıştı, onu yanına aldı, elçilikte kâtiplik görevi verdi. Bir gün sonra da Albay Godard'ın yeğenine öğretmen olarak Paris'e gönderdi. Güzel bir işti bu ama, çok geçmeden Rousseau sıkıldı. Albay Godard'ı pek cimri, Paris'i de pek sıkıcı, çamurlu, karanlık bir şehir bulmuştu.

Paris'ten güneydoğuya, Savoie'ya doğru yola çıkmıştı. Bundan önceki bütün yolculuklarında olduğu gibi yine yayan gidiyordu. Alışıktı, uzun süre yorulmadan gider, yorulunca da ancak han bulduğu yerde mola verirdi. Tabiatı sevdiği için kır yollarında, dağ geçitlerinde kendisini oyalayacak türlü güzellikler bulur, kır çiçeklerini, ağaçları, kayaları derin bir zevkle seyrederdi. Duygulandığı kadar da düşünürdü: Tabiatın sırrı neydi? Otlar, ağaçlar, kuşlar, sincaplar, bütün bu canlılar nasıl doğup büyüyor, üreyip ölüyordu? Neydi bunları yaratan Yüce Güç? Renk renk çiçekler, türlü çeşit bitkiler, ötüşen kuşlar, çağıldayan dereler.. ne doyulmaz bir güzellikti! Bunlar arasında bulundukça bütün dertlerini, kimsesizliğini, işsizliğini, parasızlığını unutup gidiyordu. Yaşını da unutuyordu. Şimdi tabiatın bir çocuğuydu o. Çakılları alıp sulara atıyor, dalgalar arasında yuvarlanıp gidişine gülümseyerek bakıyordu. Gerçekten, çocuk gibi şen, tasasızdı. Temiz havayı derin derin içine çekip rüzgârla serinlerken yeniden gençleşiyor, dinçleşiyor, yorgunluğunu atıyordu. Karnı acıkınca da yol üzerindeki bir handa üç-beş meteliğe bir şeyler yiyor, o akşam hava güzelse herhangi bir yerde, bir ağacın dibinde, kayaların kovuğunda, bir yıkıntının girintisinde yatıp uyuyordu. Soğuk, yağmurlu geceleri ise bir hanın inden pek farksız en ucuz odasında geçiriyordu.

Bir gün Lyon yolunda türkü çağıra çağıra gidiyordu.

— «Hey, delikanlı!» diye bir ses işitti.

Dönüp baktı. Kendisine seslenen papaz kıyafetli biriydi.

— «Güzel söylüyorsun. Müzikten anlıyorsun sanırım?» dedi. «Nota yazmasını bilir misin?»

Rousseau: «Bilirim» dedi.

Kilisenin korosu için kopya edilecek notalar varmış. Beş-on para kazanmak için bulunmaz bir fırsattı bu. Rousseau adamın peşine takıldı, kiliseye gittiler. Bir hafta kadar orada kaldı, iş bitince birkaç kuruş dünyalığını alıp yeniden yola koyuldu. Ondan sonra, oradan oraya yolculuklar, karın doyurmak için yapılan kısa işler aylarca sürüp gitti. Delikanlı yine gamsız, yine avare, yine mutluydu. O yıl böyle geçti

*
**

1732 baharında Jean-Jacques'i Chembery'de, yine Mme. de Warens'ın yanında buluyoruz. «Annesi» ona bu sefer çok daha iyi bir iş bulmaya çalıştı, yakın dostlarından defterdara hararetle tavsiye etti; o da, delikanlıya kadastro işlerinde görev verdi. Bu hiç de Rousseau'nun yaradılışına uygun bir iş değildi, çok geçmeden canı sıkıldı. O sıralarda müziğe daha ciddi bir merakla sarılmıştı. En sevdiği bestekâr Rameau idi. Onun «Harmoni Dersleri» adındaki kitabını yutarcasına okuyor, kuralları bellemeye çalışıyordu. Bu sefer gerçekten güzel parçalar bestleyebileceğine inanmıştı. 1733 haziranında, müzik bilgisini daha da ilerletmek için, Blanchard'ın ders-

lerine devam etmek üzere, Besançon'a gitti. Yalnız, orada pek uzun kalamadı: Blanchard Paris'e yerleşmeye karar vermişti. Bunun üzerine, Rousseau yine Chambery'ye döndü, müzik dersleri vermeye başladı. Şimdi bilgisi hayli ilerlemişti, öğrencilerine alay konusu olmak şöyle dursun, onların büyük sevgisini kazandı. Kendisi bu işte hangi zorluklardan geçtiğini çok iyi bildiği için, ders verdiği gençleri bu zorluklardan kurtarıyor, onlara kısa zamanda çok şeyler öğretiyordu. Başarılı bir müzik öğretmeni olmuştu. Herkes onu arıyor, takdir ediyor, hayran kalıyordu. Hele kız öğrencileri arasında onunla cilveleşenler, yakın ilişki kuranlar pek çoktu.

Jean-Jacques şimdi başka türlü mutluydu. Tabiatın güzelliği gibi insan yaradılışındaki aşk duygusunun da ateşli güzelliğini keşfetmişti. Yalnız, korkunç bir ateşti bu. Delikanlı tehlikeli maceralara sürükleneceğini seziyordu. Bu tehlike karşısında da «anneciğine» sığınmak ihtiyacını duydu. Ona sorarsanız, «anneciği» kahramanlık, fedakârlık göstermeli, onu kurtarmak için kendisini feda etmeli, onun sevgilisi olmalıydı.

Jean-Jacques bunu istiyor, diliyor, bekliyordu ama, pek de ummuyordu. Çünkü Mme. de Warens o sıralarda uşağı Claude Anet ile ilişki kurmuştu. Claude yirmi yedi yaşındaydı; ağır tavırlı, az konuşur, sır saklar bir gençti. Şifalı otlardan da çok iyi anlıyor, hanımına büyük yardımcı oluyordu.

Başlangıçta Jean-Jacques bu gizli ilişkinin pek farkında değildi ama, sonradan anlamıştı: Bir gün Mme. de Warens öfkelenip Claude'a çıkışmış, âşık uşak buna dayanamayıp bir şişe uyku ilacını içmişti de hekimler adamı zor kurtarmışlardı.

Şimdi Jean-Jacques kıskançlık denen şeyin kızgın

cenderesi içinde mahvoluyordu. Claude Anet ne mutlu adamdı ki Mme. de Warens'ın en yakın sevgisini kazanmıştı! Onun yerinde olmayı nasıl isterdi! Delicesine âşık olmuştu. O bu kadını kendisi daha çocuk denecek yaştayken tanımıştı, ona ancak bir anne sevgisi duymuş, onu öyle görmüştü; onun sözünü hep «anne», «anneciğim» diye ederdi. O vakitler Mme. de Warens gençliğinin en gelişmiş çağındaydı. Şimdi ise, otuz dört yaşında, kadınlığının en olgun çağında bulunuyordu. Jean-Jacques de artık çocuk değildi; yirmi bir yaşındaydı, delikanlılığın en olgun çağında genç bir erkekti. Çocukluğunda tek şefkat kaynağı olarak gördüğü bu kadını şimdi dünyanın tek kadını olarak görüyor, dünyanın en güzel kadını olarak seviyordu.

Hastalık derecesinde bir sevgiydi bu. Delikanlı, gizli gizli, onun yatağını, o güzelim ellerinin dokunduğu perdeleri, koltukları, ayacıklarının değdiği döşeme tahtalarını öpüyor, onun ısırıp attığı bir parçayı yutarcasına yiyor, kaşığını batırdığı kaymak kâsesini aşırıyordu. İleride bunu Emile de Sophie'ye yapacaktır.

Evet, Jean-Jacques genç kadının başkasına verdiği mutluluktan kendisine de pay istiyordu. Bunu ona belli etmiş, kekeleyerek, utanarak, sıkılarak, elinden geldiğince dile getirmişti. Mme. de Warens pek direnmedi: Bir sevgilisi daha olmuş ne çıkardı? Sonra, bu saf yavrucuğun yüzünü, gözünü açmak ona pek de çekici geliyordu. Onun annesiydi; bundan sonra onun için anneden daha ileri biri olacaktı.

Mme. de Warens, Claude Anet, Jean-Jacques Rousseau bir sacayak oldular. Erkeklerin ikisi de birbirini hiç kıskanmıyor, birbirlerinden hiç rahatsız olmuyorlardı. Herhangi bir şeyden aralarında bir gerginlik çı-

kacak olsa, ortak sevgilileri onların arasını buluyor, ikisi de birbirlerine sarılıp öpüşüyorlar, barışıyorlardı. Sevgili kadın mutluluğu için her ikisine de ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Jean-Jacques de, sevgilisinin bu isteğine seve seve uyuyor, hatta bu üçüzlü ilişkiyi ikili bir ilişkiden daha tatlı buluyordu.

Kadına gelince, onların ikisini de aynı derecede seviyor denebilirdi. Aşk ilişkisi dışında da ikisine de aynı değeri verdiği, ikisini de düşündüğü de belliydi. O sırada yeni bir karar vermişti: Bir bitki bahçesi açacak, Claude'u da bahçeyi gezenlere bilgi vermek işiyle görevlendirecekti. Öte yandan, bir de eczacı okulu kuracak, orada da Rousseau'ya görev verecekti.

Bu girişim yarım kaldı; böylece, üçlü mutluluk da hiç beklenmedik bir anda sona erdi. Claude bir gezintiden dönerken soğuk almış, zatülcenp olmuştu. Çok geçmeden öldü, 13 mart 1734'te toprağa verdiler. Şimdi onun elbiseleri, eşyası, evdeki kâhyalık görevi Rousseau'ya kalmıştı ama, bu delikanlı ötekinin ustalığını gösteremedi: İşleri iyi yönetemedi, hanımı gereğince çekip çeviremedi, savurganlıklarını önleyemedi.

*
**

İkili mutluluk da uzun sürmedi. Sevgili kadın şimdi tek başına kendisine kalmıştı ya, Rousseau'nun avareliği, bencilliği, inatçılığı yeniden başlamıştı. Bir yerde uzun zaman kalamazdı o, ne kadar rahat olursa olsun. 1735'te bir gün aklına esti, evden kaçtı.

Çok geçmeden, bin pişman, dönüp geldi. Mme. de Warens anlayış gösterdi, onu yine bağrına bastı, öğüt verdi, doğru yola yöneltti.

Yalnız, şimdi genç kadın da artık ondan bıkmaya başlamıştı. 1737 eylülünde Rousseau, «yüreğimi kurt kemiriyor» diye bir kuruntuya kapılıp da hasta olduğunu söyleyince, sevgilisi onu seve seve Montpellier'ye yolcu etti.

Rousseau şimdi yine eski avare filozof, uçarı çapkın olup çıkmıştı. Kendisine İngiliz süsü veriyor, yolcularla bu uydurma kişiliğiyle ahbaplık kuruyordu. Bu arada, Grenoble ile Montélimar arasındaki yolculuğunda, Mme. de Larnage adında bir kadınla ilişki kurdu. Sonra yine tek başına yollara düştü, hayallere daldı. Gard Köprüsü'nde tarihin derinliklerine daldı, su kemerlerinin altından geçerken Romalılar'ın seslerini işitti. Nîmes'deki arenayı gezerken bu tarihî yerin yıkıntı içinde kalışına, çöplüğe dönmüş olmasına üzüldü.

1738 martında yine Chambery'ye dönmüştü. Montpellier'deki hekimler ona gülmüşler, birşeyciği olmadığını söylemişlerdi.

Rousseau sevgilisinden uzak kaldığı günlerde ona sık sık mektup yazmışsa da genç kadın pek azına karşılık göndermişti. Bu mektuplarında onu azarlamakla birlikte, hazirandan önce dönmemesini de yazmıştı. Delikanlı martta çıkagelince hiç de sevinmedi. Çünkü onun şimdi başka bir gönül bağı vardı; Wintzinried adında bir delikanlı.

Rousseau ona «Chillon'lu bir kapıcı kadının oğlu, berber çırağının biri» diyorsa da delikanlı aslında iyi bir ailenin çocuğuydu. Babası Vaud eyaletinde Courtilles köyünün ağasıydı. Delikanlı da babasının ünvanını kullayor, kendisini Courtilles derebeyi olarak tanıtıyordu. Gösterişi pek seviyor, ata binip komşulara fiyaka satı-

yordu. Rousseau belki de onun bu halinden hoşlanmamıştı; çünkü kendisi gösterişi hiç sevmez, herkesin olduğu gibi görünmesini isterdi. Bunun için, onu bilgisiz, kafasız, küstah buluyordu.

Wintzinried boş bir delikanlı değildi. Kısa zamanda Mme. de Warens'ın gözüne girmiş, işlerin yönetimini üzerine almış, çiftliğin, şatonun kâhyası durumuna gelmişti. Hanımı da ona çok değer veriyordu. Delikanlı o sırada yirmi iki yaşındaydı; yani Jean-Jacques'ten dört yaş küçük. Öyleyken, akıl bakımından da, yaş bakımından da ondan daha büyük görünüyordu. Uzun boylu, sarışındı; çok biçimli bir yapısı vardı.

Mme. de Warens delikanlıya büyük bir sevgiyle bağlanmıştı. Ona çok değer veriyor, bulunmaz bir hazine gibi üzerine titriyordu. Hele Jean-Jacques ile mukayese ettiği zaman onu öyle farklı, öyle üstün buluyordu ki! Wintzinried, Chambery yakınlarındaki o büyük çiftliği tek başına işlettiği gibi daha başka işlere de yetişiyordu. Kendisi de rençber gibi çalışıyor, elinde çapa, toprağı kazıyor, baltayı aldığı gibi odunları yarıyor, çift sürüyor, otları biçiyor, ahırlardaki, kümeslerdeki işlerle uğraşıyordu. Güçlü-kuvvetli, canlı, hareketli bir delikanlıydı. Öbürü ise, savruk, mızmız, uyuşuk bir çocuk!

İki erkekle bir kadın arasında yine o üçlü birlik kurulabilir miydi? Rousseau'nun anlattıklarına göre, Mme. de Warens bunu çok istemişti ama, bu sefer kendisi yanaşmamıştı. Buna karşılık, evden de ayrılmadı, kendisinin eski yerini almış olan adamla aynı çatı altında yaşamayı kabul etti. Çünkü onu kıskanmıyordu. Bu, belki de, genç kadını eskisi kadar sevmediğinden ileri geliyordu. Belki de onu yine şefkat kaynağı anneciği olarak görüyordu.

Yine, kıskanmadığı için, Wintzinried'e düşman kesilmemiş, onunla ahbaplık kurmaktan geri kalmamıştı. Ona «kardeşim» diyordu. Sevgiden ileri gelen hoş bir ad da takmıştı ona: «Taleralatalera» diye çağırıyordu.

*
**

O yılın (1837) temmuzunda Mme. de Warens çiftliği bıraktı, onun karşısındaki yamaçta Charmette'lerin Evi diye bilinen bir köşke taşındı. Çok güzel bir yerdi burası. Köşk yamacın ortasına kurulmuştu, önünde set set aşağı doğru inen bir bahçesi vardı; bahçenin üst başında bağ, alt başında bostan; arkada kestane korusu; yanda güzel bir çeşme; daha yukarılarda da, tepeye doğru, otlaklar.

Jean-Jacques 1738 kışı ile 1739 yılını orada geçirdi. Yalnız kalmaktan hoşlanıyor, Mme. de Warens'la da, Wintzinried'le de ancak zorda kalınca konuşuyordu. Şimdi onun tek sevgilisi tabiattı. Kırlarda dolaşıyor, bahçede çalışıyordu. Gün doğarken kalkıyor, güvercinliğe bakıyor, yemişleri topluyor, kovanları dolaşıyordu. Arılarla dost olmuştu. Ellerine, yüzüne konuyorlar, ürkmedikleri için de sokmuyorlardı.

Uzun yürüyüşlere çıktığı zaman yanına kitaplarını da alıyordu. Kırda dolaşırken vücudu gibi kafası da canlanıyordu. Gördükleri zihninde türlü düşünceler, hayaller yaratıyordu. Sık sık kitaplarını bir ağacın dibinde unuttuğu oluyordu. Bir hafta, on gün, on beş gün sonra kitapları ıslanmış, yıpranmış, parçalanmış buluyordu: Tarla fareleri kemirmiş, karıncalar, böcekler didiklemiş, salyangozlar kirletmişti. Aldırış ettiği yoktu. Ona göre

kitap da hayatın, tabiatın bir parçasıydı; yaşanacak, yıpranacak, eskiyecekti.

Jean-Jacques Rousseau'nun tek başına yaşamaktan hoşlanması, insanlardan kaçması o günlerden başlar. Yalnız, bu tek başına yaşamanın genç filozof üzerinde iyi bir etkisi de oldu: Kendi kendine yetmesini, yeteneklerini başkasının yardımı olmadan geliştirmesini öğrenmişti. İnsanlardan, kalabalık çevrelerden kaçınca, daha çok kendi içine kapanmış, böylece de içindeki gizli güçleri daha iyi tanımıştı. Kusurlarını buluyor, bunları düzeltmeye çalışıyordu. O zamana kadar gelişigüzel okur, düzensiz düşünürdü. Şimdi okuma işini düzene koymuştu. Neler okuması gerektiğini, hangi konularda bilgisinin eksik olduğunu düşünüyor, okuyacağı kitapları buna göre seçiyordu.

Okumanın yanı-sıra, yazmaya da merak sarmıştı. Bunda da kendine bir yol çizmiş, düzenli çalışmaya yönelmişti. Yazı yazmada ustalık edinmek için işe çeviriyle başladı. Vergilius'un şiirlerini çeviriyordu. Bu arada, şiir dilini daha iyi benimsemek, güzel sözler söylemeye alışmak için, Vergilius'un «Çoban Türküleri»ni baştan sona ezberledi. Hafızası pek güçlü değildi; kolay ezberleyemiyordu. Yine de, kendini zorladı, bütün eseri ezberledi.

Kendisi de şiir yazmaya başlamıştı. Bunlarda, daha çok, günlük yaşayışını, duygularını, düşüncelerini dile getiriyordu. Bu şiirlerden birinde, o sıralarda okuduğu yazarları sayar. Bunların eserlerini en iyi, en yararlı kitaplar olarak görmektedir. Bu arada, Voltaire'i pek sevdiğini öğreniyoruz. Ona göre Voltaire çok etkileyici bir yazardır.

*
**

Gerçekten, Rousseau artık kendini bulmuştu. Kişiliği üzerinde düşündükçe, yapması gerekenlerle yapmaması gerekenleri de iyice ayırt etmeye başlamıştı. Meselâ, arada artık sevgi bağı, aşk ilişkisi kalmadığına göre, niçin hâlâ Mme. de Warens'ın evinde kalıyordu? O iki kişi arasında sığıntı, istenmeyen, can sıkan biri durumuna düşmüyor muydu? Kişilik sahibi bir kimse buna gelemezdi. Kararını vermişti: Başını alıp gidecekti.

1740 nisanında Rousseau'yu yine Fransa'da buluyoruz. M. de Mably adında bir zenginin evine özel öğretmen olarak girmişti. Evin küçük yaşlarda iki oğlan çocuğu vardı. Bunlardan biri canlı, neşeli, pek afacan bir şeydi; öbürü ise durgun, içinden pazarlıklı, sinsi. Genç öğretmen bu iki ayrı yaradılıştaki çocuğa iki ayrı yoldan yaklaşmaya çalıştı. Birincisini tatlılıkla, ikincisini baskıyla yola getirebileceğini düşünüyordu. İki usul de kötü sonuç verdi. Yaramaz oğlan öğretmeninin yumuşak halini, tatlı sözlerini alaya alıyor, sinsi oğlan ise onun baskısına inatla karşı koyuyordu.

Öte yandan, Rousseau da, bütün çabalarına rağmen, kusurlarından da iyice kurtulamamıştı daha. Belki de öğretmenlikteki başarısızlığından dolayı, üzerine yine bir tutukluk, sıkılganlık gelmişti. Bunu yenmek için kendini zorluyor, sonunda bir sakarlık ederek büsbütün utanıyordu. Bu arada, evin hanımının hoşuna gitmek istemişti ama, bunda da yanlış yol tutmuştu. Kadın onun anlamlı bakışlarına, derin derin iç çekişlerine hiç karşılık vermiyor, üstelik kızıyordu da.

Rousseau yeniden somurtuk, yabani, karamsar bir adam olmaya başlıyordu. İnsanlara karşı hınç duyar gibiydi. Bir gün, yemek odasında masanın üzerinde duran

bir şişe şarabı aşırıp odasına götürmekten hiç çekinmedi.

Bir yıl tamamlanınca, yine İsviçre'nin yolunu tuttu, Charmettes'e geldi. Geçmişin yeniden canlandırılamayacağını anladı. Gerek kendisi oraya, gerekse oradakiler kendisine artık iyice yabancılaşmışlardı. Dört ay ancak kalabildi, 1741 yazında Fransa'ya döndü. Şimdi yeni bir umudu vardı: Besteleri yazmak için o güne kadar kullanılandan bambaşka bir nota usulü bulmuştu. Sayılarla yazılan bu yeni nota usulünün müzikte büyük bir devrim yaratacağını, kendisinin de bu sayede zengin olacağını umuyordu.

Bu da acı bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bilim Akademisi'ne göre, bu yeni nota usulü ne yeniydi, ne de yararlı. Rousseau bu karara şiddetle karşı çıktı. «Çağımız Müziği Üzerine Düşünceler» adıyla yazdığı ufak bir kitapta bunu açıkladı. «Amerikalı bir genç kadına bu usulle ders verdim, üç ay sonunda en güç notaları çıkarmayı başardı» diyordu. Ne çare ki bilim adamları gibi halk da bu «yeni buluş» karşısında ilgisiz kaldı, genç filozofun bir hayali daha yıkıldı gitti.

Şimdi o işi yeniden bir aldırmazlığa, umursamazlığa vurmuş, oyalanmak için de satranca merak sarmıştı. Bu merak onda gitgide bir hırs halini aldı: Bu işte usta olacak, hiç olmazsa bir şeyde üstünlüğünü ispat edecekti. Ne var ki satranç karın doyurmuyordu. Esaslı bir iş bulması, kendisini ertesi gün için kaygılandırmayacak bir gelir sahibi olması gerekiyordu.

Castel adında bir Cizvit papazıyla ahbap olmuştu. Bu adam ona kadınlar yoluyla kendisini tanıtmaya bakmasını söylüyordu. Rousseau'nun buna aklı yattı. Bir yo-

lunu bulup Broglie Markizi'yle tanıştı. Markiz onu Fransa'nın Venedik elçisi M. de Montaigu'ye tavsiye etti.

M. de Montaigu eski bir muhafız alayı yüzbaşısıydı; bilgisiz, görgüsüz bir adamdı. Rousseau'yu yanına, elçiliğin değil de, kendisinin özel kâtibi olarak aldı. Raporlarını ona yazdırıyor, kendisi imzalayıp göndertiyordu. Basit bir işti bu ama, Rousseau kendini diplomatlık hayatına girmiş gibi görüyor, sonuç olarak da kendine büyük önem veriyordu. Bundan dolayı, bazı raporlarda elçinin söylediklerinden dışarı çıkıyor, kendiliğinden başka şeyler ekliyordu. Montaigu ise bunu hoş karşılayacak bir adam değildi. Kâtibini küstahlıkla, delilikle suçlayarak kovdu.

Rousseau yine işsiz-güçsüz kalmıştı. Yalnız, Venedik'ten hemen ayrılmadı. Montaigu'ye nispet yapmak üzere, orada-burada görünüyor, tanıdıklarını birer birer dolaşarak pek gösterişli bir biçimde veda ediyordu. En sonunda, Paris'e dönünce de Montaigu'yü hükümete şikâyet etti, uğradığı hakaretten dolayı tazminat istedi, ancak aylığını alabildi.

Yeni bir başarısızlık, yeni bir küskünlük. Yalnız, Rousseau artık acıya alışmıştı. Kendine güveni de vardı; bütün bunların altından kalkacağına, servet, şöhret sahibi olacağına inanıyordu. Kendisinde en büyük istidadı da müzikte görüyordu. Bu inançla çalışmaya başladı. «Muses Galantes» (Çapkın Sanat Perileri) adında bir opera besteledi. Bunu iki zenginin konağında birer kere sahneye koydurttu. Sarayda da oynatmak istiyordu ama, konaklardaki ilk temsilleri ilgi görmeyince bu umudu suya düştü. Yine müzik çalışmaları arasında, Voltaire'in yazıp Rameau'nun bestelediği «Fêtes de Ramire» (Ramire Şenlikleri) adındaki operayı da birçok değişiklik-

lerle yeniden düzenlemişti. Rameau beğenmedi, operasının oynanmasını yasak etti.

Jean-Jacques büyük bir umutla, heyecanla, hatta hırsla sarıldığı müzik alanında bu acı başarısızlığa uğrayınca kederinden hastalandı. Dünyası baştan başa kararmıştı. Hangi dala tutunsa elinde kalıyordu. Bu kadar yeteneksiz bir adam mıydı o? Bir hiç miydi? Elinden bir şey gelmeyecek, hep böyle herkesin maskarası mı olacaktı?

*
**

Bu kara günlerinde ona yakınlık gösteren tek insan bir hizmetçi kız oldu. Rousseau o sırada Cordiers Caddesi'nde eski bir otelde tuttuğu iki odalı bir dairede oturuyordu. Thérèse Le Vasseur de, otelin çamaşırcısıydı. Hemen herkes bu aptal, çirkin kızla alay ederdi. Rousseau bu durum karşısında herkese düşman kesildi, kızı kanatlarının altına aldı. Kız da bütün varlığıyla onun kucağına atıldı. Karı-koca gibi yaşamaya başladılar.

Rousseau ona: «Seni hiçbir zaman bırakmayacağım, buna emin ol» diyordu. «Yalnız, evlenemeyiz. Ölünceye kadar bağlı kalmak üzere söz vermeye gelemem. Hiçbir ödev duygusu da beni buna zorlayamaz.»

Ölünceye kadar bağlı kalamayacağını düşünerek söz vermediği bu ilişki otuz yıl sürdü. Kendisinin açıkça belirttiği gibi Thérèse'i en ufak bir sevgiyle sevmemişti. Öyleyken, hayatının en verimli yılları bu kadınla geçti. Onun yerinde başka bir kadın olsaydı Rousseau'nun hayatı acaba nasıl bir şekil alırdı? Daha başka türlü eserler mi verirdi? Yoksa, bugünkü Rousseau olamaz mıy-

dı? Büyük düşünürün hayatındaki muammalardan biri de budur. Yalnız, şu muhakkak ki sakin, tatlı, durgun, huzurlu bir hayat sürseydi bizim bildiğimiz öfkeli adam olamazdı. Rousseau'yu her alanda yeni görüşlere, yeni düşüncelere sürükleyen ise ondaki bu öfke olmuştur denilebilir. Bu isyancı ruh hep basma kalıp düşünmenin ötesine atlamış, orada yeni gerçekler bulmuş, insanları yeni düşüncelere, yeni görüşlere doğru çekmiştir.

Thérèse'in okuma-yazması yoktu; saati okumasını bile bilmezdi. Doğru-dürüst konuşamaz, iki lakırdı etmesini beceremez, ağzını her açışta da saçmalar yumurtlardı. Buna karşılık, dedikoducuydu, açgözlüydü. Güzel de değildi. Rousseau gibi bir düşünce adamı böyle bir kadında ne bulmuştu ki? Gerçek şu ki bu iki insanın bir tek ortak yanı vardı: Birine bağlanmak ihtiyacı. Onları birbirine bu çekmişti, bu bağlamıştı. Thérèse başka biriyle bağlantı kuramayacak kadar zavallıydı; Rousseau ise insanlara güvenini kaybetmişti. Ancak en aşağı düzeydeki bu bağlantıyı bozarsa ondan daha iyisini kuramayacağından korkuyordu.

Rousseau'nun huzursuzluğu yalnız Thérèse'in basitliğinden, açgözlülüğünden, boşboğazlığından ileri gelmiyordu; kızın bütün ailesi görmemiş, yoksul insanlardı, onu geçim kapısı yapmışlardı. Anası, babası eve postu sermişler, onların yiyeceğine, içeceğine ortak olmuşlardı. Hısım-akraba da eksik olmuyor, onlar da Rousseau'nun bin bir zahmetle kazandığı paraları yiyorlardı. Çok sırnaşık insanlardı. Yalnız Rousseau'dan değil, onun arkadaşlarından, ahbaplarından da bir şeyler koparmaya bakıyorlrdı. Rousseau'nun haberi olmadan onlardan ya-

rarlanıyorlar, hediyeler alıyorlar, bir iş uydurup para çekiyorlardı.

Rousseau ile Thérèse'in beş çocukları oldu. Anne onlara bakacak yetenekte değildi; baba ise besleyebilecek durumda bulunmuyordu. Çocuklar öksüzler yurduna verildi. Büyüdükleri zaman da babaları arayıp sormadı bile. Onları, kendi deyişiyle, «hayat okuluna» vermişti. Hayatın içinde, tabiatın elinde büyüyüp yetişeceklerdi. İçinde bulundukları çevrenin etkisiyle macera düşkünü, servet avcısı olacaklarına, işçi, rençber olsunlar, daha iyiydi. Kendisi olmak istediğini olamamış, başarısız kalmış bir insandı; çocukları üzerinde kötü etkileri olabilirdi, onları bundan kurtarmak istiyordu. Anne de çocukları gereğince büyütüp yetiştirebilecek bir kadın değildi.

Rousseau bu görüşlerini daha sonra hiç de benimsemeyecek, eğitim üzerindeki yazılarında, ödevini ihmal eden babaları yerecek, toplum insanının başlıca gözeteceği şeyin çocuklarının geleceğini sağlamak olduğunu söyleyecektir. Onu bu sonuca, hiç kuşkusuz, çocukken kendi çektikleri, baba olduktan sonra da çocuklarına çektirdikleri vardırmıştır.

*
**

Bu ömür törpüsü hayat içinde Rousseau yine de çalışma azmini kaybetmedi, sıkıntılar içinde bunalmadı, güçlüklerden yılmadı. En sonunda bir gün, nasıl olursa olsun, şu ya da bu şekilde bir başarı elde edeceğine, yapmak istediklerini yapacağına inanıyordu. Şimdilik yine, eskiden olduğu gibi, ufak-tefek işler yapıyor, ekme-

ğini çıkarıyordu. Bir ara, Paris'in zengin ailelerinden birine, Mme. Dupin ile damadı Francoeuil'ün yanına kâtip olarak girdi. Kendisi gibi bir bestecinin, bir şairin, yazarın özel kâtiplik etmek zorunda kalışı gurur kırıcı bir şeydi ama, bütün bunların geçici olduğunu düşünerek katlanıyordu. İçindeki acıyı belli etmemeye, hayatından pek memnun görünmeye çalışıyordu. Belki yine bundan dolayı, eski çapkınlıklarından vazgeçmiyordu; belki de, elinde değildi, avare gönlünü bir kadına kaptırıyordu. Bu arada, Mme. Dupin'e de âşık olmuştu. Ona mektup yazmaktan bile çekinmedi. Kadıncağız mektubu geri verdi, soğuk bir tavırla: «Bir daha da beni böyle şeylerle rahatsız etmeyin, çok rica ederim» dedi.

Rousseau Mme. Dupin'e karşı hiçbir kırgınlık duymadı, görevine de devam etti. Francoeuil'le birlikte 1747 sonbaharında Chenonceaux'ya, 1748 yazında da Chevrette'e gitti. Bu yolculuklarda, kaldıkları yerlerde Francoeuil'e yük olmak istemiyor, kendi masrafını yazdıklarıyla ödüyordu. Ufak komediler yazıyor, bunlar gittikleri zengin konaklarında oynanıyordu.

Bu çevrelerde Rousseau pek seviliyordu. Artık otuz beş yaşındaydı; üzerindeki o eski sıkılganlık, çekingenlik büyük ölçüde gitmiş, bir serbestlik gelmişti. Herkese karşı çok kibar davranıyor, tatlı sözler söylüyor, nükteler yapıyordu. Hele kadınlar ondan pek hoşlanıyorlardı. Bu genç adamın içinde derin bir duygu, heyecan kaynağı, ruhunda ateşli bir canlılık bulunduğunu seziyorlardı.

Gerçekten, Rousseau ilgi gördüğü, hiç sıkılmadan konuşabileceği bir çevre bulunca, içindeki taşkınlığa

gem vurmadan, duygularını, düşüncelerini serbestçe açıyor, o zaman sesi çocukluk günlerindeki gibi gümüş şıngırtısıyla çınlıyor, gözleri güneş gibi ışıltılar saçıyordu. Her türlü baskıdan kurtulmuş olduğu için de, çok güzel konuşuyor, güçlü cümlelerle şairliğini, yazarlığını ortaya koyuyordu.

Kadınlar onun en çok çocuksu hallerini seviyorlardı. Yetişkin adamdı; türlü macera geçirmiş, pek hareketli bir hayat yaşamıştı. Öyleyken, yine de içinde bir çocuk ruhu vardı ki, belli etmemeye çalışmasına rağmen, ara-sıra dışarı vuruyordu. Bundan dolayı kadınlar ona karşı, hayranlıkla birlikte, şefkat de duyuyorlardı. Bu şefkat daha başka türlü sevgilere kaynak olabilirdi.

Yine kadınlar onu bütün erkeklerden farklı, değişik bir insan buluyorlardı. İçinde bambaşka bir kişilik gizliydi. Sıradan bir adam değildi o. Rousseau, sırası geldikçe, başından geçenleri kısaca anlatıyor, kişiliğinin çeşitli yönlerinden levhalar seriyordu.

Rousseau'nun topladığı ilgi Paris'te de devam etti. Şimdi edebiyatçılarla da tanışmış, kendisini onlara da sevdirmişti. Bu arada, d'Alembert'le, Diderot ile yakın arkadaş olmuştu. Diderot hazırladığı «Encyclopedie»nin yazarları arasına onu da aldı. Melchior Grimm de Rousseau ile iyi arkadaş olanlardan biriydi. Baron Grimm yabancı prenslere Paris hayatı üzerine bilgi vermek için hazırlanan bir derginin başyazarı olarak Fransa başkentinde bulunuyor, saraylardaki, konaklardaki toplantılardan, eğlentilerden hiç eksik olmuyordu. Baron, Rousseau, rahip Klüpfell üçü kendi aralarında da sık sık eğlentiler yapıyorlar, yiyip içiyorlardı. Üçü de maceraya meraklıydılar. Bir ara, omuzda tüfek, yayan olarak

İtalya'yı baştan aşağı gezmeyi, acı, tatlı binbir macera yaşamayı düşündüler.

*
**

Fransa o sıralarda bunalımlı günler yaşıyordu. Kral XV. Louis, isabetsiz siyasetiyle, ülkeyi önce Polonya'nın, sonra Avusturya'nın veraset savaşlarına sürüklemiş, ardından da bütün idareyi kendi eline almıştı. Mme. Châteauroux, Mme. Pompadour, Mme. Dubary gibi «resmî» sevgilileriyle maceraları ise dillere destan olmuştu. Halk için için söyleniyor, krallık idaresine karşı ilk defa olarak başkaldırmak ihtiyacını duyuyordu. Başta Diderot, Montesquieu, Voltaire olmak üzere, devrin birçok yazarları bu işte halka öncülük ediyorlar, onu çeşitli açılardan aydınlatmaya çalışıyorlardı. Diderot Ansiklopedi'yi de bunun için hazırlıyordu. Her alandaki bilim, düşünce yeniliklerini tanıtmak amacını güden bu büyük eser 1751'de yayımlanmaya başlanmış, 1772'de tamamlanmıştır. Fransız düşünce hayatına yeni görüş açıları, güçlü hamleler getiren Ansiklopediciler 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi'nin öncüleri olmuşlardır.

XV. Louis bu hareketin farkındaydı, boğmaya çalışıyordu. Hükümet bu aydın yazarların peşine düşmüş, çalışmalarına engel olmak için fırsat arıyordu. Bu arada, Diderot da bir yazısından dolayı yakalanmış, Paris yakınlarındaki Vincennes şatosuna hapsedilmişti.

1749 yazında bir gün Rousseau, Diderot'yu görmeye, Vincennes'e gidiyordu. Her zaman olduğu gibi yanına yine gazeteler, kitaplar almıştı. Yolda, «Mercure de France»ın yapraklarını çevirirken, gözüne bir ilân ilişti:

Dijon Akademisi bir yazı yarışması açmıştı. Konu: «Bilimin, sanatın ahlâka olumlu bir etkisi olmuş mudur?»

Rousseau da bunu sık sık düşünmüş, üzerinde uzun uzun kafa yormuştur. Soru karşısına, böyle, bir yarışma konusu olarak çıkınca heyecandan bayılacak gibi oluyor. Her zaman olduğu gibi yine kafasının içi çılgın dalgalar gibi çeşitli düşüncelerle uğulduyor. Bunların arasında keskin gerçekler gözlerini kamaştıracak şekilde ışıldıyor. Genç filozof büyük bir keşifte bulunmanın verdiği coşkunlukla, boğulacak gibi oluyor. Ayakta duracak hali yoktur, bir ağacın altına çöküyor.

— «Hayır!» diyor. «Sanat da, bilim de insanların ahlâkını düzeltmemiştir. İçinde yaşadığımız toplumun düzeni çelişkilerle dolu. İnsan doğuştan iyidir; onu kötü yapan yalnız bizim kurumlarımız, bu kurumların kötüye kullanılışıdır».

Rousseau kendinden geçmiş, düşünceden düşünceye atlayarak yeni ufuklara sürüklenmişti. Yazacakları zihinde başdöndürücü bir hızla birbiri ardına sıralanıyordu. Zihninin böylesine bir güçle işleyebileceğini o âna kadar kendi de bilmiyordu. Yarım saat kadar sonra ayağa kalktığı vakit farkına vardı: Yeleğinin önü sırsıklamdı! Heyecandan, sevinçten, zevkten ağlamıştı.

Diderot'yu görüyor, ona akıl danışıyor. Diderot, hiç duralamadan: «Yarışmaya gir, yüzde yüz kazanırsın» diyor.

Rousseau eve döner dönmez çalışmaya başlıyor. Yine kendinden geçercesine heyecan içindedir. Yıllardan beri okuduklarından, öğrendiklerinden, düşündüklerinden vardığı sonuçlar, hayatın çeşitli sahnelerinde edindiği gözlemler kafasından kâğıdın üzerine sel gibi dökülüyor.

«Bilim, Sanat Üzerine Söylev» adındaki bu eser 1750'de Dijon Akademisi'nin yarışmasını kazandı, büyük ödülü aldı. Yayınlanınca da yazarına yıllardan beri beklediği zaferi getirdi. Rousseau artık günün adamı olmuştu. Eserinde ileri sürdüğü düşünceler yadırganmıştı ama, doğru olduğunu da herkes kabul ediyordu. Medeniyete karşı bir görüştü bu; bu bakımdan yadırganıyordu. Çünkü o güne kadar herkes medeniyetin insanlık yararına bir şey olduğu düşüncesine alışmıştı, bunun tersini düşünmeye kimse cesaret edemiyordu. Genç düşünür bu cesareti göstermişti. Sonra, çok kişi birçok gerçeklerin öteden beri farkındaydı ama, saplandığı önyargılardan dolayı, bunları açıkça belirtemiyordu. Rousseau onlara yeni ufuklar açmış, gözlerinin önüne geniş bir aydınlık sermişti.

Öte yandan, edebiyatçılar da Rousseau'nun üslûbuna, düşüncelerini belirtmedeki güçlülüğe hayran kalmışlardı. Genç bir yazarın ilk eserinde böylesine büyük bir başarı göstermesi hiç beklenmezdi.

Rousseau sevincinden uçuyordu elbette. Yalnız, çok yükseklere çıkmış olacak ki üzerine aşırı bir kendini-beğenmişlik gelmişti. Herkesten ayrı, bütün insanlardan üstün bir varlıktı o. Başlangıçta, bunu belli etmek istemedi, alçakgönüllü, güleryüzlü görünmeye çalıştı. Çok geçmeden, kendini böyle sıkıya sokmaktan usandı. İçinden geldiği gibi davranacaktı. Şimdi, hayata, geleneklere, kurallara karşı sert bir tavır takınmıştı. Özüyle sözü bir davranacaktı. «Söylev»inde ileri sürdüğü görüşlere uyacak, bunu her haliyle, bütün yaşayışıyla gösterecekti. İnsanlara yalnız eserleriyle değil, hayatıyla da öncülük edecekti. Yaşadığı çağa meydan okuyacak, dünyanın taptığı putları kıracaktı.

Francoeuil'ün teklif ettiği bol paralı bir görevi reddetti: Ailenin para işlerine bakacak, gelir-giderin hesabını tutacaktı. Hayır, böyle maddî bir işle uğraşamazdı o. Artık sırmalı elbiseler, beyaz çoraplar giymeyecek, kılıç takmayacak, saat taşımayacaktı. Kalın çuhadan bir elbiseye büründü, başına yuvarlak bir peruka taktı. Bir gün ipekli gömleklerini hırsız çalınca sevindi.

Tabiata en yakın şekilde yaşayacaktı. Ekmek parasını çıkarsın, yeterdi. Daha önce de bir ara yaptığı gibi, nota kopya ediyor, bundan aldığı üç-beş kuruşla geçiniyordu. Bu yüzden, Thérèse'in hırçınlığı daha da artmıştı ama, Rousseau aldırmıyordu. Evde hır-gür eksik olmuyordu. O, bu arada, odasına çekilip okuyor, yazıyor, düşüncelere dalıyor, fırsat buldukça parklara, kırlara çıkıp dolaşıyordu.

Eski arkadaşları, yeni hayranları onu sık sık arıyorlardı ama, o bunlara karşı da sert davranıyordu. Melchior Grimm bir gün onun hatırını sormaya geldiğinde nota kopya etmekle meşgul olduğunu görünce: «Hâlâ bu işlerle mi uğraşıyorsun, birader?» dedi. «Böyle pestenkerani işlerle uğraşacaksan bari git sokaklarda limonata sat, daha çok para kazanırsın».

Rousseau kızmıştı ama, Melchior'u severdi; ona sert sert bakmakla yetindi.

Rousseau yaşayışıyla bir çığır açmak, mezhep kurmak istiyor, herkesi peşinden sürükleyeceğini umuyordu. Pek beklediği gibi olmadı. Onu eserinden dolayı ciddiye alanlar, büyük değer verenler, bu davranışları karşısında yavaş yavaş uzaklaştılar. Yeni yaşayışı ancak merak konusu olmuştu. Yalnız birkaç yakın dost, bir de kadınlar, hakaretle karşılanmaya bile razı olarak, onu görmeye geliyorlar, yeniden canlandırmaya çalışıyorlar-

dı. Rousseau canının sıkıldığını belli etmekten geri kalmıyor, suratını asıyor, hemen hemen hiç konuşmuyordu.

Benimsediği bu, dünyaya küskün ruh hali içinde, gerçekten de, zekâsı eski parlaklığını kaybetmişti. Güç konuşuyor, kekeliyor, sıkılıyor, kızarıp bozarıyordu. Kazandığı büyük başarı onu, mutlu edeceğine, daha sıkıntılı bir hale getirmişti. Başlangıçta, bunu yenmeye, gene eskisi gibi nazik, kibar davranmaya, nükteli konuşmaya çalıştı. Ne yazık ki artık bunu başaramıyordu. Birkaç yıl önce içine karıştığı kibar çevrelerin hayatı onda öyle serbest, neşeli bir hal yaratmıştı; medenî bir adam olmuştu. Şimdi ise, medeniyete karşı cephe almış, insanın tabiatını bozan, onu kötü huylara sürükleyen yapmacık ahlâk kurallarına karşı çıkmıştı. Yeniden onlara dönmek kişiliğini, gerçek ruh yapısını inkâr etmek olacaktı.

Olduğu gibi görünmeye, içinden geldiği gibi davranmaya daha kesin bir şekilde karar verdi. Görgü kurallarını bile bile çiğniyor, başkalarının duygularını yaralamaktan âdeta zevk alıyordu. Kusur işlediğini biliyor, bununla övünüyordu. Hatır-gönül tanımıyor, ulu-orta konuşuyordu. Bir prens ona vurduğu av hayvanlarından hediye mi gönderdi, çok kaba bir tavırla geri yolluyordu; bir dük: «Size saygılarımı sunmak isterim» mi dedi, «Hayhay, buyrun ama, kısa kesin!» demekten çekinmiyordu; bir baron onunla dostluk kurmak mı istiyor, «Siz çok zenginsiniz, sizinle dost olamam» diyordu.

Bir vakitler, yazdığı bir oyunu sarayda oynatmak en büyük dileğiydi. İşte şimdi, «Söylev»den sonra ikinci eseri olan «Le Devin du Village» (Köyün Falcısı) adındaki tiyatro eseri Fontainebleau Sarayı'nda oynanıyordu (ekim 1752). Rousseau saraya pek harabati bir kılıkla

gitti. Sakalı uzamış, perukası taranmamıştı. Yine de seyirciler onu saygıyla karşıladılar, sevgilerini bakışlarıyla sundular. Kralın yanında oldukları için alkışlamadılar ama, aralarında fısıldaşarak hayranlıklarını dile getirdiler. Kadınlar gözyaşlarını tutamamışlardı.

Oyunun sonunda, saray adamlarından tanıdıkları koşarak geldiler, onu XV. Louis'ye tanıtmak istediler. Muhakkak ki Kral ona ihsanda bulunacak, maaş bağlayacaktı. Rousseau bunu da reddetti; belki bir patavatsızlık etmekten korktuğu için, belki de yeryüzünde hiçbir maddî varlığa önem vermediğini, tamamiyle bağımsız kalmak istediğini göstermek için.

O sıralarda Paris'te bir sanat kavgası başlamıştı. Kavga Fransız müziği ile İtalyan müziği arasındaydı. Kral Louis Fransız müziğinden yanaydı; Kraliçe Marie ise İtalyan müziğini seviyordu. Besteciler, çalgıcılar, şarkıcılar, müzik eleştirmenleri de ikiye ayrılmıştı. Opera' daki temsillerde, konserlerde Fransız müziğini tutanlar Kral locasının altında, İtalyan müziğini sevenler de Kraliçe locasının altında toplanıyorlardı. Birincilere «Kral köşesindekiler», ikincilere de «Kraliçe köşesindekiler» deniliyordu.

Rousseau müzikle uğraşan bir adamdı. Elbette ki bu kavgadan uzak kalamazdı. Kraliçe'nin köşesini seçmiş, İtalyan müziğinden yana olanların ateşli bir sözcüsü olmuştu. Bunda Rameau'ya karşı duyduğu hıncın da büyük payı vardı. Daha önce de anlattığımız gibi, Rameau «Ramire Şenlikleri» adındaki operasını Rousseau'nun düzeltmeye kalkmasına çok kızmış, ona «yağmacı, hırsız» gibi ağır sözler söylemişti. Rousseau şimdi ona güzel bir karşılık vermek istiyordu. Bu hırsla kaleme sarıldı, «Müzik üzerine» bir açık mektup yayınladı.

Bu, kavgayı büsbütün alevlendirdi, bütün Paris ayağa kalktı. Rousseau'yu «millî müziği inkâr etmekle» suçluyorlar, türlü hakaretler yağdırıyorlardı. Opera'ya girmesi yasaklandı, sahnede resmi yakıldı.

Rousseau'nun hırçınlığı büsbütün arttı. Bu olay kendisi için yeni bir öfke kaynağı olmuştu. Onlar nasıl kendisine kızıyorlarsa o da onlara daha büyük bir öfke duyuyordu. Bundan kendine bir paye de çıkarıyordu: Ona sorarsanız, «Köyün Falcısı»nın kazandığı başarıyı kıskananlar şimdi onun müzik alanında gösterdiği bilgiyi, tezini savunmakta kullandığı kalem gücünü kıskanıyorlardı. Kısacası, kimse onu çekemiyor, çalışmalarını baltalamak istiyordu.

*
**

1754 yazında Rousseau'yu yeniden Cenevre'de görüyoruz. Yakın arkadaşlarından ona hemen hemen tek bağlı kalan Gauffecourt oraya gidiyordu, Rousseau bunu fırsat bildi, birlikte yola çıktılar. Son olaylar üzerine, Paris'ten soğumuştu. İçindeki acıyı her ne kadar öfkeye dönüştürüyor, hınç alırcasına zevk duyuyorsa da, bu bezginlik içinde ruhu yorulmuştu; huzura ihtiyacı vardı. Bunu Cenevre'de bulabileceğini umuyordu; çünkü asıl yurttaşlarının kendisini sevgiyle, saygıyla karşılayacaklarını biliyordu. Gerçekten, onlar Rousseau'yu, aslında yüzlerce yıl önce oraya göç etmiş bir Fransız ailesinden gelmekle birlikte, Cenevre'de doğmuş olduğu için, şimdi Fransa'ya yerleşmiş olmasına rağmen, yine de Cenevre'li sayıyorlar, onunla iftihar ediyorlardı.

Umduğu gibi oldu. Büyük yazar Cenevre'de bir kahraman gibi karşılandı, şehir bayram yaptı, alkışlar yağdı. Kendisine yurttaşlarının saygılarını sunmaya he-

yetler geliyor, sanat dernekleri onun şerefine toplantılar, eğlentiler yapıyorlardı.

Rousseau'yu bu da sıktı. Aradığı huzuru bulamamıştı. Karşılaştığı sevgi, saygı ona kendine-güvenini yeniden kazandırmıştı ama, törenleri, kalabalığı, şatafatı seven bir adam değildi. Bütün bunlardan kurtulmak için, şehirden kaçtı, gidip bir köye yerleşti.

Kararını vermişti: Cenevre'de kalacaktı. Yalnız, bir engel vardı: Mezhep değiştirip Protestanlıktan Katolikliğe geçtikten sonra Cenevre onu yurttaşlıktan çıkarmıştı; Cenevre yurttaşı olmak istiyorsa yeniden mezhep değiştirmesi gerekiyordu. Bu da, birtakım sıkıcı törenlere, işlemlere bağlı bir işti. Neyse ki anlayış gösterdiler, mezhep değiştirme işini en basit bir şekilde yaptılar. Rousseau ancak altı kişilik bir heyetin önünde andiçerek Protestan oldu. Kısa bir söylev hazırlayıp ezberlemişti. Bir iki kelimesini ancak söyleyebildi; küçük bir okul çocuğu gibi, «evet», «hayır» demekle yetindi. Bunun üzerine, 1 ağustos 1754'te kiliseye kabul edildi, Cenevre yurttaşlığına geçti.

Evet, bir daha Cenevre'den ayrılmamak niyetindeydi ama, bu kararını, çoğu zaman olduğu gibi, pek derin düşünüp taşınmadan, kendini dinlemeden vermişti. Yapabilir miydi? Paris, Fransa onun için ikinci bir yurt olmuş, hele çalışmaları, eserleri bakımından kendisine kaynaklık etmişti.

Nitekim dört ay kadar sonra, Rousseau yeniden Paris'teydi. Dijon Akademisi yine bir yarışma açmıştı. Konu: «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kökeni nedir? Tabiat kanunundan mı ileri gelir?»

Rousseau şimdi, Saint-Germain ormanında dolaşırken, hep bunu düşünüyor, kendini ilkel bir hayat süren

insanların yerine koyarak, bu tabiat çevresinde ilk çağların izlerini arıyordu. O günlerde insanlar nasıl yaşarlardı? Sonradan nasıl bir hayat içine düşmüşlerdi?

Bunları düşünürken, yine ilk «Söylev»ini tasarlarken olduğu gibi, kendinden geçmiş, heyecan içinde coşuyor, söyleniyordu:

— «Deliler!» diyordu. «Bütün kabahati tabiatte görürsünüz, ondan yakınıp durursunuz. Hayır! Bilin ki bütün kötülükler sizden geliyor!»

Bu sefer yarışmayı kazanamadı. Bunu da yine kendisine karşı duyulan kıskançlığa yoruyordu. «Discours sur l'Origine de l'Inégalité» (Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Söylev) adındaki bu eserini Cenevre Cumhuriyeti adına sunarak 1755 yazında yayınladı. Önsözünde Cenevre Cumhuriyeti'nin «sayın bayları»ndan işçilere, halktan kimselere karşı saygı göstermelerini, hatta minnettarlık duymalarını istiyor, çünkü herkesin tabiat karşısında, doğuştan, eşit olduğunu söylüyordu.

Medeniyetin insan ahlâkını bozduğu hakkındaki görüşü gibi insanların eşit olarak yaratıldıklarını ileri süren bu görüşü de büyük yankılar uyandırdı. Bu arada, yönetici sınıf bu sözleri yadırgamıştı. Cenevre hükümeti, Rousseau'nun eserini kendilerine sunmasından dolayı gurur duymakla birlikte, onun bu düşüncelerine katılmıyordu. Kendisine nazik, soğuk bir mektupla karşılık verdiler.

*
**

Rousseau Paris'te eski hayranlarını yeniden bulmuştu. Yeni Söylev'inin yarattığı yankılar arasında bazı çevrelerde hayranları daha da artmıştı. Çok kişi onu

hep aralarında görmek istiyor, Cenevre'ye dönmekten vazgeçirmeye çalışıyordu. Rousseau kendisi daha bir karar verememişti. Bu arada, her biri aşağı-yukarı aynı derecede çekici iki teklif karşısında kalmıştı: Dr. Tronchin ona Cenevre kitaplığı müdürlüğünü verdirtecekti; Mme. d'Epinay ies Montmorency ormanının girişindeki Ermitage köşkünü ona verebileceğini söylüyordu.

Evet, tekliflerin ikisi de çok çekiciydi. Cenevre kitaplığında birçok kaynaklar elinin altında olacak, istediği gibi okuyup yazabilecek, yeni yeni eserler hazırlamak için engin bir kaynak bulacaktı. Orman içindeki köşk ise ona tabiatın tükenmez, uçsuz-bucaksız kaynaklarını açacaktı.

Rousseau Mme. d'Epinay ile on yıl kadar önce, Paris'in kibar çevrelerine ilk girdiği sıralarda tanışmıştı. Genç filozofun en içten hayranlarından biriydi. O zamanlar 21-22 yaşlarındaydı; şimdi de otuzuna yeni basmıştı. Çok okumuş, derin bilgi sahibi bir kadındı. Felsefeden edebiyata kadar çeşitli konularda birçok incelemeleri, eserleri vardı. Paris edebiyat çevrelerinin gözbebeğiydi. Devrin fikir hayatına yön verenler arasında en başlarda geliyordu. Rousseau'nun yakın arkadaşlarından Melchior Grimm'le o da iyi arkadaştı. Diderot da en yakın arkadaşlarından biriydi.

Rousseau bir türlü karar veremiyordu. Ermitage'a yerleşecek olursa pek sevdiği bu edebiyatçı arkadaşlarıyla hep bir arada olacak, fikir ufukları çok daha genişleyecekti. Cenevre'ye gidecek olursa, orada da çok geniş bir çalışma alanı bulacaktı ama, Voltaire de oradaydı; onunla yan yana bulunmak zorunda kalacaktı. Voltaire'i ise öteden beri kıskanırdı. Hele şimdi Cenevre'de Voltaire pek sevilip sayılıyordu. Parlak bir yazardı, zengindi, ka-

dınlar arasında birçok hayranları vardi. Onun yanında kendisi sönük kalacaktı.

Yalnız, Mme. d'Epinay'nin yanında da huzur bulacağını pek sanmıyordu. Çünkü genç kadın çevresindekileri etkisi altına almak, onlara sözünü geçirmek isteyen bir yaradılıştaydı. Zengin bir ailenin kızıydı, biraz şımarık büyütülmüştü. Çocuk denecek yaşta dayısının oğlu Epinay Markisi ile evlenmişti. Birkaç yıl sonra kocası onu bırakıp gidince, serbest bir hayat sürmeye başlamış, istediği gibi yaşamış, aklına estiği gibi davranmıştı.

Rousseau Louise-Florence d'Epinay'nin kendisini sevip saydığını, düşüncelerini paylaştığını, dehasına hayran olduğunu biliyordu. Yalnız, yine biliyordu ki aralarında anlaşmazlık konusu olabilecek büyük bir fark vardı: Markiz zengindi; kendisi ise, daha çok, orta halli, alçakgönüllü kimseler arasında rahat ediyordu. Zekâ bakımından kendinden üstün gördüğü kimselerden nasıl kaçınıyorsa, para bakımından kendinden üstün olanlardan da uzak durmak isterdi.

Mme. d'Epinay'nin teklifine başlangıçta sert, hatta kaba bir karşılık verdi.

— «Siz beni yanınıza uşak olarak istiyorsunuz» diyordu. «Ben ise özgürlüğümü hiçbir şeye değişmem!»

Mme. d'Epinay onun bu sert çıkışına gülümseyerek karşılık verdi. Aradan birkaç gün geçmesini, Rousseau'nun yatışmasını bekledi, sonra teklifini tekrarladı. Rousseau görüyordu ki kadın içten konuşuyordu; onun iyiliğinden başka bir şey istemiyordu. Bunun üzerine, kabul etti.

9 nisan 1756'da Ermitage'a yerleşiyordu. Köşk, gerçekten, adına uygun bir yerdi; tam bir «inziva yeri».

Rousseau, Paris'in yıpratıcı gürültüsünden, dağdağalı yaşayışından, sıkıcı insanlarından uzaklaşmış, tabiatın canlandırıcı sessizliğine, durgunluğuna kavuşmuştu. Mevsim de bu güzelliği kat kat artırıyordu. Ağaçlar yeşermiş, çiçek açmış, bahçedeki çimenlikler menekşelerle donanmıştı. O gece, sabaha karşı, dalları filozof şairin penceresine kadar sarkan ağaçta bir bülbül ona ilk türkülerini şakıdı.

Rousseau zevkten sarhoş olmuş gibiydi. Hayalindeki dünyaya kavuşmuştu. Paris'teki sıkıntılı günlerinde hep şehirden kaçmak, böyle bir yerde yaşamak ister, şiir dolu hayaller kurardı. Bu istekle, şehrin dış mahallelerine, yakın köylere gider, oyalanmaya çalışır, yine de ne yapsa Paris'i karşısında bulurdu. Ayrıca, düşünceleri, hayatı, ilişkileri hep oraya bağlıydı. Akşama yine evine dönecek, Thérèse'in aptallıklarıyla, annesinin dırdırıyla karşılaşacaktı.

Şimdi ise, Montmorency'deki bu cennet köşesinde, kendini ne kadar mutlu saysa yeriydi. Tabiatın tam ortasında, büyülü masal dünyasının göbeğindeydi. Sessizlik içinde rahat rahat okuyabilir, yazabilir, düşünebilirdi. Başını alıyor, ormanın içerilerine doğru yürüyor, saatlerce dolaşıyor, ağaçları, çiçekleri, sincapları, kuşları seyrediyordu. Şimdi o da tabiatın bir çocuğuydu; canlı, neşeli, kaygısız.

Ne yazık ki bu huzur, daha doğrusu hayal uzun sürmedi. Rousseau hayatının büyük kaygısını unutmuş olsa gerekti. İşte, dört, beş gün geçmiş, geçmemişti ki Thérèse'le annesi çıkageldiler. Onları elbette ki kovamazdı; hayatını çoktan onlara bağlamıştı. En sıkıntılı günlerinde dertlerini Thérèse'in gösterdiği yakınlık içinde avuttuğunu unutamazdı. Gerçekten, onu sevmiyorsa da,

kendisine alışmıştı. Nikâhlı olmasalar da, karısıydı; çocuklar ortada yoksa da, çocuklarının anasıydı.

Öte yandan, Rousseau'nun hayranları, yakın arkadaşları, uzak tanıdıkları, onunla zoraki ahbaplık kurmuş işsiz-güçsüz birtakım kimseler de birer birer, bazan da topu birden Ermitage'a gelmeye başladılar. Rousseau, Paris'ten kaçtığı gibi, şimdi köşkten kaçıyordu. Misafirleri otururlarken, o sessizce ortadan kayboluyor, kendini ormanın içerilerine atıyordu. Orada, bir süre için de olsa, her şeyi unutuyor, geziyor, dolaşıyor, oturup düşünüyor, sonra defterini çıkarıp yazıyordu. Ormanın tanımadığı yeri kalmamıştı. Bütün geçitlerini tanıyor, hangi keçiyolundan hangi tepeye çıkılacağını biliyordu. Sık dallar arasındaki kuytu köşeler onun dinlenme, kitap okuma, yazı yazma yeriydi. Çalışma odası buralar olmuştu artık. Ağaçları, çalıları da teker teker tanıyor, hangi kuşların nerede bulunacağını biliyordu. Öyleyken, yine de güzelliklerin sonu yoktu; tabiattan bıkılmıyordu. Günün her saatinde ayrı bir güzellik vardı. Ağaçların görünüşü, kuşların ötüşü, kelebeklerin, arıların uçuşu günün saatine göre değişiyordu. Yaz gelince, orman başka bir güzelliğe büründü; sonbahar da başka; kış gelince.

Evet, kış gelmişti. Rousseau elbette ki kışı da orada geçirecekti; Paris'e dönmek aklının köşesinden bile geçmiyordu. Thérèse ile annesi ise, bu kır hayatını başlangıçtan beri sevmiyorlardı; hele kışı orada geçirmeyi hiç istemiyorlardı. Paris'in gürültüsünü-patırdısını, kalabalığını, dedikodusunu özlemişlerdi. Sonra, orada çıkarları da vardı: Rousseau'yu görmeye gelenler Paris'te daha sıktı; her gelişlerinde de hediyeler getiriyorlardı. Tanıdık, tanımadık birçok kişi de hediye gönderiyordu. Bunların hemen hepsini ana-kız aralarında paylaşıyor-

lardı. Açgözlülüklerini burada da bırakmamışlardı. Rousseau evde yokken, ona hediye gelmiş şarapları hizmetçilerle içiyorlar, hep bir arada kendilerine ziyafetler çekiyorlardı. Onlarla senli-benli olmuşlar, yarenlik ediyorlar, onu-bunu, bu arada efendilerini de çekiştiriyorlardı.

İki kadın Rousseau'nun Paris'e dönmeye hiç niyeti olmadığını görünce, önce dilleri döndüğü, akılları erdiği kadar ısrar ettiler; sonra ısrar tartışmaya, tartışma kavgaya dönüştü. Hayır, Rousseau ayak diriyordu. Ana-kız onu kararından kendileri vazgeçiremeyeceklerini anlayınca, eşten-dosttan yardım istemeye koyuldular. Bu arada, Diderot'yu yardıma çağırdılar. Diderot da, onların isteğine uydu, arkadaşını kandırmak için elinden geleni yaptı. Bu arada, gönül kırıcı sözler söylemekten de kendini alamadı. İşi önce duygusal yanından almış, onu tatlılıkla kandırmaya, inadından vazgeçirmeye çalışmıştı. Bunu başaramayınca, sertleşmiş, kendisini hiçbir şekilde ilgilendirmemesi gereken bu işte arkadaşının gururunu incitmişti.

Rousseau da, pek haklı olarak kızdı. Yalnız, o da kızınca hatır-gönül tanımazdı. Haykırmaya başladı: Diderot zaten öteden beri onun zevklerine karşıçıkar, davranışlarını kınarmış; kendisinden yaşça daha küçük olduğu halde hep ağabeylik taslar, kendini ondan üstün görür, öğüt vermeye kalkarmış; onu hep çocuk gibi görür, yol göstermeye yeltenirmiş; arkadaşlıkta da bir saygı olması gerektiğini hiç düşünmez, onu küçük görürmüş; geleceğim der, gelmez, bekletir, sonra da özür bile dilemezmiş. Hele bir şey vardı ki Rousseau'nun pek ağırına gitmişti. Bu kavgada onu da açıkça söyledi: Diderot «Fils Naturel» (Piç) adındaki kitabında «kötü kimseler tek başlarına yaşarlar» diye yazmıştı. Rousseau buna

alınmıştı; çünkü arkadaşının bununla kendisini kastettiğine emindi.

Gürültüye Mme. d'Epinay koştu geldi, kavgayı yatıştırdı. Thérèse'le annesi yenilgiyi kabul ettiler, kışın da Ermitage'da kalmaya karar verdiler. Diderot sonradan bir gün daha köşke geldi ama, iki arkadaşın arası artık iyicene açılmıştı, bir daha da düzelmedi.

*
**

Ondan sonra Rousseau da karamsarlığa gömüldü, bir daha da kendine gelemedi. Üstelik, bir çılgınlık daha yaptı: Delicesine, saçma, yakışıksız bir aşka tutuldu ki bu da onu büsbütün mahvetti.

Bir yandan evdeki tatsızlık, bir yandan başta Diderot olmak üzere arkadaşlarının ona yol göstermeye kalkmaları sinirlerini bozmuştu. Yine de kendini bırakmıyor, canlanmaya, bunalımdan sıyrılıp kalkınmaya çalışıyordu. Zihninde yaratıcı bir canlılık vardı; kırk beş yaşındaydı, vücutçe de oldukça sağlamdı. Yalnız, bir eksiği vardı: Aşk.. büyük bir aşk. Yaşadığı kadar yaşayacak değildi; ömrü sona ermeden aşkın ateşli kaynağından bol bol içmek, sevgi susuzluğunu gidermek istiyordu. Yaradılış bakımından, sevmeye hazır, istekli, can atan bir adamdı; ama, ne yazık ki çılgınca tutkunluklar dışında, Büyük Aşk'la hiçbir zaman kimseyi sevememişti.

Rousseau bu duygular içinde çırpınırken, karşısına genç bir kadın çıktı. Sophie d'Houdetot adındaki bu kadın Mme. d'Epinay'nin hem teyzesinin kızı, hem de eltisi oluyordu. Güzel değildi; hatta çirkin sayılırdı. Yüzü hafif çiçekbozuğuydu; basık bir alnı, iri bir burnu;

yuvarlak yuvarlak ufacık gözleri vardı, uzağı iyi göremezdi, şaşı baktığı da olurdu. Yalnız, bütün bunlara karşılık, üzerinden bir gençlik canlılığı, bir neşe kaynağı taşıyordu. Kendinden dalgalı gür siyah saçları ufacık yüzünü çerçeveliyor, arkadan dizlerine kadar iniyordu. Ufak-tefek yapılıydı; minnacık yüzü de, çirkinliğini giderecek bir canlılıkla parlıyordu. Duruşunda, yürüyüşünde bir çocuk acemiliği vardı ki bu ona bambaşka bir çekicilik veriyordu. Saftı ama, zekiydi; nüktedandı, hazırcevaptı. Az konuşurdu ama, başkalarının uzun uzun anlatacaklarını o birkaç kelimeyle özetleyebilirdi. Müzikten anlar, çok zarif dans ederdi. Edebiyattan hoşlanır, değerli eserler okurdu. Şiir de yazardı ama, hiç yayınlamamıştı. Açık konuşur, düşüncelerini saklamasını bilmezdi. Dedikodu sevmez, başkasının arkasından tek kelime söylemezdi. Melek gibi bir kadındı; son derece dürüsttü; kalbinde kimseye karşı kötü bir duygu beslemezdi. Düşündüğü gibi konuşurdu, içinden geldiği gibi davrandığı için, bazan patavatsızlık sayılabilecek bir laf ettiği olurdu ama, ne kadar temiz kalpli olduğunu herkes bildiği için kimse alınmazdı.

Mme. d'Epinay gibi o da evlilik hayatında mutlu olamamış, kocasının çok geçmeden başlayan ilgisizliği karşısında bütün genç kızlık hulyaları sona ermişti. Mme. d'Epinay gibi cerbezeli bir kadın değildi; kendisine evinin dışında yeni bir hayat kuramamıştı. Yalnız, Saint-Lambert Markisi ile bir ilişkisi olduğunu herkes biliyordu. Gelip geçici bir «heves» değil de, sevgiye dayanan bir «bağlantı» olduğu için herkesçe saygı duyulan, hoşgörülen ilişkilerdendi bu. Genç kadın kocası kısa, ya da uzun bir ayrılıktan sonra eve döndüğü vakit duyduğu üzüntüyü, Marki birkaç günlüğüne onlara misafir geldiği

vakit kapıldığı coşkun sevinci pek çocukça, pek açık bir şekilde belli ediyordu. Bir arkadaşına mektubunda şöyle yazmıştı:

— «Büyük ölçüde dürüstlük kattığımız böyle bir tutkuyu kınamayın».

Saint-Lambert Markisi orduda görevliydi. Rousseau ile tanışmış, ondan çok hoşlanmış, çabucak dost olmuşlardı. Bir gün Marki Mme. Houdeot'ya Rousseau'dan söz etti, bu değerli düşünce adamını onun da tanımasını istediğini söyledi.

— «Montmorency'ye gittiğinizde Ermitage'a da uğrayın, Rousseau'ya benden selâm götürün» diyordu.

Bir akşamüstü Rousseau Kontes'i karşısında buldu. İlk duygusu sevinçle karışık bir şaşkınlık oldu: Genç kadın alışılmamış bir kıyafetteydi. Elbisesinin yakası, paçası bir yana gitmiş, etekleri çamur içindeydi; ayaklarında da çizme vardı. Bu halinden kendisi pek memnundu, kahkahalarla gülerek anlatıyordu: Yolda arabası çamura saplanmış; köşke pek uzak bir yerde olmadığı için, yürüye yürüye gelmiş; iskarpinleri su alınca da bavulundaki çizmeleri ayağına geçirmiş.

Bu zor yolculuk genç kadının canını sıkmak şöyle dursun, ona sevinç vermişti. Üzerine ateş basmış, yanakları al al olmuştu; gözleri birer yıldız gibi ışıldıyordu. Rousseau'nun şaşkınlıkla birlikte duyduğu sevinç de karşısında, salon bebeklerinden birini değil, tabiata çok yakın, kendisi gibi «tabiat çocuğu» bir kadın bulmuş olmasından ileri geliyordu.

İlk görüşte âşık olmuştu. Heyecandan titriyordu. O güne kadar hiçbir kadının karşısında böyle bir duyguya kapılmamıştı; en toy günlerinde bile. İşte beklediği, özlediği, can attığı büyük aşk buydu.

Kontes de bu tanışmadan pek memnun kalmıştı. Edebiyat, tarih, felsefe üzerinde konuşmuşlar, karşılıklı bir anlayış içinde tartışmışlardı. Kadın Rousseau'nun düşüncelerinin derinliğine, alışılagelmiş düşüncelerden ne kadar değişik oluşuna hayran kalmıştı. Rousseau ise genç Kontes'in çok köklü bir edebiyat, sanat bilgisi olduğunu, içinde derin bir duygu kaynağı bulunduğunu görüyordu. Böylesine bilgili, kafalı, duygulu bir kadına ömründe ilk defa rastlıyordu. İlk önceleri Mme. Warens'ın, sonra Mme. d'Epinay'nin bilgisine, görgüsüne, kibarlığına, zarafetine hayran kalmıştı ama, bu seferki bambaşkaydı. Bu genç kadında, üstelik, bir çocuk saflığı, güzellikten değil, belki güzel olmayıştan ileri gelen bir çekicilik vardı. Salon hayatından değil, tabiattan bir parçaydı o; yapma bir çiçek değildi, bir kır çiçeğiydi.

Kısa bir süre sonra, Houdetot Kontesi filozof dostunu yine görmeye geldi. Bu sefer ahbaplıkları daha da ilerledi. Genç kadın daha açıldı, hayatını anlattı. Saflığından, farkında değildi: Bu anlattıklarıyla karşısındaki adamın içinde gizli sevmek isteğinin tohumlarını filizlendiriyordu.

Delicesine bir aşktı bu. Rousseau bunu kendisi de biliyordu. Gerçekten, aklını mı kaçırmıştı yoksa? Bu yaşta âşık olmak, kendisinden çok genç, evli bir kadına gönlünü kaptırmak delilik değil de neydi? Sonra, Kontes'in Saint-Lambert'le bir gönül bağlantısı olduğunu da bilmiyor değildi. Bu gizli sevgiye herkes saygı duyarken o, genç kadını sevgilisinin elinden almaya mı kalkacaktı? Böyle bir şey ona hiç yakışır mıydı? Kendisine büyük bir saflıkla hayatını anlatan, içini döken zavallı tazeye bir koruyucu olması gerekirken ona karşı başka duygular beslemek olacak şey miydi? Hayır, bu işten

vazgeçmeli, kalbini susturmasını bilmeli, bu densiz sevdayı unutmalıydı.

Güzel, yerinde bir karardı bu ama, duygu düşünceyi alt ediyordu. Üçüncü görüşmelerinde, yine heyecandan baygınlıklar geçirdi. Titriyor, belli etmemek için ağzını açmıyor, gözlerini yerden kaldıramıyordu. Sonra, kekeleyerek, birkaç şey mırıldandı, çok zavallı bir duruma düşmüş olduğunu yarım yamalak anlatmaya, duygularını genç kadına belli etmeye çalıştı.

Sophie d'Houdetot ya anlamış da anlamamazlıktan gelmişti, ya da anlamamıştı. Filozof dostunda birtakım garip haller bulunduğunu daha önce de sezmişti ama, bunu onun yaradılışına yormuş, üzerinde pek durmamıştı. Kimsenin kusurunu görmemek, kusurlarını bile meziyet gibi görmeye çalışmak onun âdetiydi.

Ondan sonraki görüşmelerinde Rousseau daha başka bir tavır takındı. Kontes'e öğüt veriyor, ona kocasını hatırlatıyor, böylece genç kadını sevgilisinden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Yalnız, bunu şeytanca bir niyetle yapıyordu: Maksadı kadının boşalacak kalbinde sevgilisinin yerini almaktı.

Mme. d'Houdetot yine pek kuşkulanmadı, alınmadı, kızmadı; saf saf dinledi, gülümsedi, hoşgördü. Hatta, ayrılırken, onu kendi evine de çağırmaktan geri kalmadı. Rousseau buna pek sevinmişti. Böylece, aralarında daha da bir yakınlık kurulacaktı. İlk fırsatta, Eaubonne'e gitti, Houdetot'ların köşkünde günlerce kaldı. Kontes' le, gerçekten, fazla bir «yakınlık» kurmuştu: Yanından hiç ayrılmıyor, hep baş başa kalmaya çalışıyor, alıp gezmelere, yürüyüşlere çıkarıyordu. Artık sıkılganlığı da kalmamıştı; bol bol, uzun uzun konuşuyor, bu arada duygularını da belli etmekten kaçınmıyordu. Köşke dön-

dükten sonra da bu girişimlerini mektuplarla sürdürdü. Ona «benim Sophie'm», «Sophie'ciğim» diyordu.

Kontes'in yerinde başka kadın olsa, bu çılgın âşığı daha ilk adımlarında durdurur, uygun bir dille, onun umudunu, cesaretini kırardı. O ise iyi yürekliydi, kimsenin kırılmasını, üzülmesini istemezdi. Ayrıca, kendine de güveni vardı. Üstada ne kadar hayranlık, saygı, sevgi duyarsa duysun, etkisi altında kalmayacağına emindi. Âşık filozof, onda umduğunu bulamayınca, elbette ki vazgeçerdi. Sonra, bir şey daha vardı: Rousseau ile ilgisini keserse bunun neden ileri geldiğini yakınlarına anlatması, bu arada Saint-Lambert'e de işin doğrusunu açıkça söylemesi gerekirdi. Bunu ise hiç istemezdi; çünkü, o zaman Saint-Lambert'le Rousseau'nun arası açılır, iki arkadaş kavga ederler, bu ise ortalıkta büyük bir gürültü koparırdı.

Mme. d'Houdetot, bu düşüncelerle, Rousseau'nun sıkıcı hallerine sesini çıkarmadı, güler yüz göstermekten geri kalmadı. Yalnız, konuşmaları arasında, onun aklını başına toplamasını, bu sevdadan vazgeçmesini uygun sözlerle dokunduruyor, sevgisini yatıştırmaya, bunu ikisi arasında sadece bir dostluğa çevirmeye çalışıyordu.

— «Saint-Lambert benim yakın arkadaşım. Siz de arkadaşsınız. Üçümüz bir arada sanat üzerine, felsefe üzerine konuşur, tartışır, hoş vakit geçiririz. Bu ahengi bozmayalım» diyordu.

Bu tatlı sözler karşısında Rousseau büsbütün alevlendi. O zamana kadar, genç kadını kandırabileceğini, onun gönlünde de kendisine karşı bir sevgi yaratabileceğini ummuştu. Şimdi ise görüyordu ki Kontes onun sevgisini reddediyor, kendisini unutmasını söylüyordu. Hayır, unutmayacaktı, unutmak için hiçbir çaba göstere-

yecekti; bu onun Büyük Aşk'ıydı, en büyük aşkı; ömrünün sonuna kadar aşkına sadık kalacaktı.

Evet, doğru yapmamıştı: Evli bir kadına göz dikmek, arkadaşının sevgilisini elinden almak ona yakışmazdı. Bundan sonra dürüst davranacaktı. Yemin ediyordu: Sophie'ciğine saygı duyacak, şerefini koruyacaktı; onun zayıf bir ânından yararlanmayı aklından bile geçirmeyecekti.

Böyle söylüyordu, genç kadına olduğu kadar kendi kendine de söz veriyordu ama, içinden, öyle bir ânı gizli gizli bekliyordu. Sevdiği kadının şerefini koruyacağına söz vermiş olmasına rağmen, fırsatını bulursa böyle bir suçu işlemeye hazırdı. Kendi şerefini bile düşündüğü yoktu. Sophie'siyle baş başa kalır kalmaz, en ağır sözlerle hakarete uğramayı bile göze alıyor, yalvarıyor, yakarıyor, sırnaşıyordu.

Sabırlı kadın hâlâ kızmıyor, nezaketi, hoşgörüyü, gülümsemeyi elden bırakmıyordu. Yalnız, görüşmeleri daha seyrekleştirmek, araya zaman, uzaklık koymak için, kendisi Ermitage'a gelmez olmuştu. Bu da fayda etmedi. Şimdi Rousseau sık sık Eaubonne'e gidiyor, günlerce kalıyordu. Yürüyüşe çıkıyorlar, koruda dolaşıyorlar, çimlere uzanıyorlar, ağaçların altına oturuyorlardı. Tabiatın şiir dolu güzellikleri arasında Rousseau'ya daha da bir cesaret geliyor, içindeki çılgın aşkı ateşli kelimelerle belirtmeye başlıyordu. Ağlıyor, Sophie'nin dizlerine kapanarak gözyaşları döküyor, hıçkırıyordu.

Sophie de ağlıyordu. Bu sevda, çılgın olduğu kadar da derin, içten olan büyük tutku karşısında duygulu bir kadın kalbinin sızlamaması imkânsızdı.

— «Dünyanın en tatlı âşığısın sen» diyordu. «Eminim ki hiçbir erkek böylesine sevmemiştir. Yalnız, unut-

ma ki sevdiğim biri var. O adam senin de arkadaşın. Ya duyarsa?»

Cennet bahçesinde yasak bir aşktı bu. Rousseau tabiatın çocuğu olduğuna ne kadar inanırsa inansın, toplum içindeydiler; başkalarını, toplumun kurallarını düşünmek zorundaydılar. Kimse istediği kadar özgür olamazdı.

Bu düşünceler, aklın, mantığın sesi sevdalı filozofu büsbütün çılgına çeviriyordu. Bir akşam, yine bahçedeyken, kendini iyiden iyiye kaybetti. Sophie'ye sarılmış, kollarını sıkı sıkıya dolamıştı. Genç kadın da belki şeytana uymak üzereydi. O sırada bir ses duydular. Biri haykırmıştı. Sophie fırlayarak kaçtı. Rousseau ondan yarım-yamalak bir öpücük koparabilmişti. Sonra anladılar: Dışarıdan, duvarın dibinden geçen bir arabacı hayvanlarına küfür savurmuştu.

*
**

Yakıcı, yıpratıcı, tüketici bir aşktı bu. Her an heyecan, her an ihtiras, her an üzüntü, kaygı, korku. Rousseau kendi ateşiyle kendini yakıp tüketiyordu. Ruhunda güçlülükle güçsüzlük çarpışıyordu. Aşkından güç alıyor, ileri atılıyor, duvara çarpıp eli, ayağı kesiliyordu. Sophie d'Houdetot ile buluşacağı her seferinde bir delikanlı gibi koşuyor, sevdiği kadınla karşılaşır karşılaşmaz titremeye başlıyordu. Eve dönerken kanadı kırık bir kuş gibiydi.

Artık çevresindekiler de işin farkındaydılar. Thérèse, onun evde surat astığını, hiç konuşmadığını, sık sık içini çektiğini, geceleri gizli gizli ağladığını, sayıkladığını görünce işi anlamış, kıskançlıktan kavgalar çı-

karmaya başlamıştı. Bunu ortalığa yaymaktan da geri kalmadı. Artık dedikodu almış yürümüştü. Her yerde Rousseau'nun umutsuz sevdası konuşuluyordu. Dünyaya yeni bir düzen vermeye, insanlara yeni ahlâk kuralları öğretmeye kalkan adam bakın ne hallere düşmüştü!

Sonunda, Saint-Lambert de durumu imzasız bir mektuptan öğrendi. Bunun üzerine Sophie de ilişkilerini kökünden kesmek zorunda olduklarını, bir daha görüşemeyeceklerini Rousseau'ya bildirdi.

İmzasız mektubu kim göndermişti? Rousseau Mme. d'Epinay'den kuşkulanıyordu; hatta, bundan yüzde yüz emindi. Zehir-zemberek bir mektup yazarak kadıncağıza etmediği hakareti bırakmadı.

— «İftira, hepsi iftira.» diyordu. «Bunları uyduranların hepsini pişman edeceğim. Sizden de, işittiklerinize inanmamanızı, bunları ortalığa yaymamanızı beklerdim. Hiç güvenim kalmadı artık size. Bu yaptığınızı hiçbir zaman bağışlamayacağım. Sizin için de neler söylüyorlar, haberiniz var mı? İsterseniz ben de bunları size anlatırım..»

Mme. d'Epinay önce şaşırdı, korktu. Bu adam deli mi olmuştu? Neler söylüyordu, neden söz ediyordu, anlayamıyordu. Sevgili dostunun haline gerçekten üzülmüştü. Yazdığı karşılıkta, sakin olmasını, pireyi deve yapmamasını tavsiye etti. Meselenin ne olduğunu öğrenince de, özetle, şöyle yazdı:

— «İftiraya uğradığınızı söylüyorsunuz. İnanırım. Yalnız, bu işte beni suçlamakla siz de bana iftira ediyorsunuz. Asılsız bir kuşkuya kapılmışsınız. Sizi bundan dolayı bağışlıyorum. Ne zaman isterseniz gelin, görüşelim; kapım size daima açıktır. Yalnız, rica ederim, zahmet edip de benim için neler söylendiğini öğrenme-

ye uğraşmayın, boşuna yorulursunuz. Hareketlerimde kusur sayılabilecek hiçbir şey yoktur. Bu bakımdan vicdanım rahattır; bu da, bana yeter».

Rousseau yaptığı yanlışlığı anlamıştı. Koştu geldi, Mme. d'Epinay'nin ayaklarına kapanarak, ağlayarak af diledi. Onun sevgisine, şefkatine, dürüstlüğüne inandığını söylüyor, bir daha hiçbir kötü laf etmeyeceğine, kalbini kırmayacağına söz veriyordu. El sıkıştılar. Kavga unutulmuştu.

*
**

Geriye bir, Saint-Lambert kalıyordu. Kont 1757 temmuzunda ordudan döndü geldi. İmzasız mektubu kendisine kimin gönderdiğini o da bilmiyordu ama, kimseyi de suçlamıyordu. Yalnız, bunun bir iftira olduğuna da inanmıyordu. Belli ki ortada bir şey vardı. Ancak, Sophie'den yana emindi; yakışık almayacak davranışların Rousseau'dan gelebileceğini biliyordu, çünkü onun ruhundaki çelişkileri bilmiyor değildi.

Yüzlemedi; yalnız, eski dostuna karşı soğuk davrandı. Ona: «Sevdiğim kadını benim elimden almaya kalktın ama beceremedin!» der gibi bir bakışı vardı. Mme. d'Epinay'nin yanında, buz gibi bir hava içinde, iki kere görüştüler. Bir gün de Kont, yanına Sophie'yi de alarak, ona Ermitage'a yemeğe geldi. Bu yemek de soğuk bir hava içinde geçti. Aynı kadını seven iki erkek karşı karşıya oturmuşlar, içlerindeki acıyı gizlemeye çalışarak konuşuyorlardı. Paylaşılamayan kadın ise, onlardan birine sevgi duyuyor, öbürüne de acıyordu.

Durum düzelmiş gibi görünüyorsa da bozulan ahenk bir daha geri gelmeyecekti. Rousseau'nun içindeki

ateş sönmüş değildi; yalnız, içine daha yakıcı bir acı katılmıştı. Artık hiçbir umudu yoktu. Biliyordu ki ileri doğru atacağı herhangi bir yeni adım onu çok daha kötü durumlara düşürürdü. Mme. d'Epinay, büyüklük göstermiş, onu bağışlamıştı; Saint-Lambert de, soğuk davranmakla birlikte, ona hiçbir hakarette bulunmamış, ağır söz söylememişti. Yalnız, Rousseau ayağını denk almazsa, bu sefer her ikisinden olduğu gibi, daha başkalarından, bütün tanıdıklarından gelecek çok daha sert tepkilerle karşılaşabilirdi.

Sophie de artık eski yakınlığı göstermiyor, yanlışlıkla ona cesaret vermekten korkuyordu. Dostluğu, ahbaplığı, her türlü ilişkiyi kökünden kesmek istediğini belli ediyordu. Bu arada, Rousseau'nun mektuplarını geri yolladı.

Bu, Rousseau'ya pek acı geldi. Hasta oldu, yatağa düştü. Aşkının kendisini nasıl yıprattığını şimdi anlıyordu. Ne yapacağını bilemiyordu. Tek çare, şüphesiz, unutmaktı. Unutmanın ise kabil olmadığını, olamayacağını çok iyi biliyordu. Bu sevdayı artık, başlangıçtaki gibi, hiç de bir çılgınlık olarak görmüyordu. Onsuz olamayacağı, pek tabiî bir şey sayıyordu. Onun kaderiydi bu. Artık hiçbir ileri adım atmadan, hiçbir şey istemeden Sophie'yi uzaktan sevmeye razıydı. Sevgisini hiçbir şekilde belli etmeyecek, ona üzüntü vermeyecek, başına dert açmayacaktı. Yeter ki o eski günler, Sophie'nin başlangıçta ona tavsiye ettiği gibi dostluk havası içindeki o güzel günler geri gelsin. Biliyordu ki o zaman iyileşecek, kendine gelecek, yeniden çalışma gücünü bulacaktı.

Saint-Lambert'e mektup yazdı. Kendisini yeniden aralarına almalarını, üçlü ahengi yeniden kurmalarını rica ediyordu. Marki dostça bir karşılık verdi. Onu daima

bir dost olarak karşılayacaklarını bildiriyordu. Rousseau, sevincinden çocuk gibi uçarak, eski dostlarını görmeye gitti. Saint-Lambert onu güler yüzle karşıladı. Sophie ise çekingen duruyordu. Çünkü biliyordu ki Rousseau kendini kollamasını, duygularına gem vurmasını bilecek bir adam değildi.

O yaz birkaç kere daha görüştüler. Sophie haklıydı: Rousseau, aşırı bir davranışta bulunmuyorsa da, bakışlarıyla, iç çekişleriyle, duygularını belli ediyordu. Olup bitenleri açmaması, onları hatırlatacak bir söz etmemesi beklenirken, o, yaradılışından, bu yüzden yaptıklarından yakınıyor, dert yanıyor, âdeta yeniden af diliyordu.

25 ekim 1757'de, Paris'e dönmeden bir gün önce, Sophie hayranıyla son bir defa kırlarda buluştu, ona bir ayrılık öpücüğü verdi.

İşte bu, hastalığı kesin şekilde iyi eden bir ilaç oldu. Bu bir aşk öpüşü, hatta şefkat öpüşü bile değil, ancak acımadan ileri gelen bir öpüştü. Rousseau'nun üzerinde bir buz etkisi yaratmış, onun kendine gelmesini sağlamıştı. Birdenbire âşık olduğu gibi yine birdenbire ayılmış, bu acı sevdadan, acınacak halden kurtulmuştu.

Ondan sonra, Paris'te, ancak bir kere, bir toplantıda karşılaştılar; o da, birer eski dost gibi değil, iki yabancı gibi.

*
**

Ondan sonra Rousseau'nun Mme. d'Epinay ile de dostluğu gittikçe soğumaya başladı. Eski koruyucusu aralarındaki kavgayı gerçekten unutmuş, ona yine çok yakınlık gösteriyordu ama, Rousseau bunu da bir acıma olarak görüyordu. Kendisine acınılmasına ise şimdi hiç

gelemiyordu. Bir lütuf olarak gösterilen ilgi karşısında kendini borçlu gibi görüyor, bu ise gururuna dokunuyordu.

Öte yandan, içinde bir kıskançlık da vardı: Mme. d'Epinay edebiyat arkadaşı Melchior Grimm'le aşk ilişkisi de kurmuştu. Grimm şimdi Chevrette Şatosu'nun beyi durumundaydı. Rousseau bunu da kıskanıyordu. Orada eskiden kendisinin olan yeri şimdi arkadaşı almıştı. Bu kıskançlık duygusunu başka şekilde belirtiyor, Mme. d'Epinay'nin Grimm'le aşk ilişkisi kurmasını ayıplıyordu.

Bir vakitler Rousseau ile Grimm çok yakın arkadaştılar; birbirlerinden hiç ayrılmazlardı. Çok da iyi anlaşırlardı. Olaylar gitgide Grimm'in Rousseau hakkındaki görüşünü değiştirmişti. Eskiden onu bir dâhi gibi görürken şimdi «kaçık», «deli» diyordu. Çünkü birçok densizliklerini, akıl almaz saçma davranışlarını görmüştü.

Mme. d'Epinay'nin Rousseau'ya yeniden şatonun kapısını açmasından, orada onu yine eskisi gibi dostça karşılamasından Grimm hiç de hoşlanmamıştı. O sırada Almanya'da bulunuyordu. Sevgilisine yazdığı mektupta şöyle diyordu:

— «Onun şatoda bulunması er-geç başımıza dert açacaktır. Kafası birçok karanlık düşüncelerle dolu. Bütün arkadaşlarını kendisine karşı haksızlık, nankörlük etmekle suçlayacaktır. Bunların en başında da siz bulunuyorsunuz. Emirlerine bir kere olsun karşı çıkarsanız, sizi bu şekilde suçlamaktan çekinmeyecektir».

Rousseau'nun imzasız mektup olayında Mme. d'Epinay'yi suçlayan o hakaret dolu mektubunu öğrenince de Grimm şöyle yazdı:

— «Çağıracaktınız, yaptığı ayıbı yüzüne vuracak-

tınız, sonra da kapı-dışarı edecektiniz. O zaman dizlerinize kapanır, nasıl yalvarırdı!»

Nitekim, Melchior Grimm Almanya'dan gelip de şatonun beyi durumuna geçince eski sevgili arkadaşına karşı çok soğuk, hatta sert davranmaya başladı.

— «Delilere yüz verdiniz mi tehlikeli olurlar» diyordu.

Rousseau önce üzüldü, sonra somurttu, daha sonra da kızdı. Mme. d'Epinay'ye dert yanıyor, Grimm'i çekiştiriyor, iki sevgilinin arasını açmaya çalışıyordu. Markiz yine büyük bir sabır gösterdi, «ayıcığım» yatıştırmaya çalıştı. (Rousseau'ya, hem vahşi, hem sevimli oluşundan dolayı, öteden beri hep «ayıcığım» derdi). İki arkadaşın aralarının açılmasına gerçekten üzülüyordu. Her ikisini sever, ikisinde de ayrı ayrı meziyetler bulurdu.

Yalnız, Rousseau'nun hırçınlıkları gittikçe Mme. d'Epinay'yi de usandırmaya başlamıştı. Ona karşı eskiden duyduğu sevgi, saygı kalmamıştı artık. Acıyordu sadece. Onu bir dâhi gibi görmekle ne kadar aldandığını anlıyor, «takma bacaklar üzerinde boyu uzun görünen bir cüceymiş meğer» diyordu.

En sonunda bir gün, beklenmedik bir kavgayla, aralarındaki ilişki kökünden koptu.

Markiz rahatsızlanmıştı. Cenevre'ye gidip Dr. Tronchin'e muayene olmak istiyordu. Rausseau'ya ,yarım ağız: «Siz de gelir misiniz benimle?» diye sordu.

Rousseau güldü.

— «Bir hastanın başka bir hastaya yolculukta arkadaşlık etmesi güzel olur, doğrusu!»

Gerçekten, kararını veremiyordu. Markiz'le birlikte Cenevre'ye giderse kendisi için iyi mi olurdu, kötü

mü? Diderot'ya mektup yazarak akıl danıştı. Diderot da, yazdığı karşılıkta, arkadaşına gitmesini tavsiye ediyor, şöyle diyordu:

— «İyi olur. Kendisini oyalarsın, onun için yabancı olan bir yerde yol gösterirsin, büyük yardımın dokunur. Böylece, kendisine karşı duyduğun minnet borcunu da bir ölçüde ödemiş olursun. Araba yolculuğuna gelemezsen, eline sopa alır, arabanın yanı-sıra yayan gidersin. Ama, yine de sen bilirsin. Kendisinden memnunsan, bu yolculukta ona arkadaşlık edersin; memnun değilsen, daha önce ayrılman gerekir».

Rousseau mektubu okur okumaz kan beynine sıçradı. Olmayacak şeyler uydurmakta pek usta olan kafası yine çalışmaya başlamıştı. İşte bütün arkadaşları onun aleyhine dönmüştü. Şöyle yap, böyle yap diye akıl öğretiyorlardı. Bu bir tuzaktı: Cenevre'ye gidecek, yurttaşları arasında bir Fransız markizinin uşağı durumunda görünecek! Sonra, Mme. d'Epinay'nin «rahatsızlığı» neydi, işin doğrusunu biliyor muydu? Evet, biliyordu: Kadın gebe kalmıştı. Thérèse söylemişti bunu ona; o da, uşaktan duymuştu; uşak da hizmetçi kadından. Demek oluyor ki Markiz «nazik durumunu» saklamak, Fransa'dan başka bir yerde çocuğunu aldırmak istiyordu. Buna da, kendisi alet olacaktı! İşin aslı aranırsa, Markiz'le Cenevre'ye asıl Grimm'in gitmesi gerekirdi. Bu işi ona yükleyerek Grimm işin içinden sıyrılıyor, yerine onu gönderiyordu!

Öfkeden deliye dönmüştü. Yüzünü kan bürümüş, gözleri yuvalarından uğramıştı. Hiçbir şey düşünecek halde değildi artık. Diderot'nun mektubunu aldığı gibi, doğru Mme. d'Epinay'ye koştu. Öfkeden elleri, sesi titreye titreye okumaya başladı.

Markiz onu yarıda kesti.

— «Benden memnun değilseniz mi? Niçin memnun değilmişsiniz benden?» diye sordu.

Rousseau kekeledi:

— «Şey.. yani.. biliyorsunuz.. Saint-Lambert'e imzasız mektubu siz yazdınız diye kuşkulanmıştım ya.»

— «Demek bunu Diderot'ya da söylediniz, beni suçladınız, öyle mi?»

— «Evet».

— «Peki, ondan sonra Diderot'ya söylemediniz mi bunda yanıldığınızı, benim suçsuz olduğumu?»

— «Hayır... söyleyemedim... fırsat olmadı.»

Mme. d'Epinay'nin artık sabrı taşmış, karşısındaki şu biçimsiz adamdan sıtkı sıyrılmıştı. Ömründe kimseye karşı duymadığı bir nefretle bakıyordu ona. Gözleri ateş püskürüyor, yüzü tiksintiyle kıvranıyordu.

Rousseau korktu, dizlerine kapanarak ondan af diledi.

— «Bağışlayın beni, n'olur! Hata ettim.. Şimdi hemen Diderot'ya mektup yazar...»

Markiz öfkeyle haykırdı.

— «Çık git bur'dan! Bir daha da yüzünü görmeyeyim!»

*
**

Rousseau artık Ermitage'da da kalamazdı. Yalnız, hemen giderse kovulduğunu herkes anlardı. Onun için, işe sanki kendi isteğiyle ayrılıyormuş süsü vermeye çalışacaktı. Bir süre daha kalacak, sonra yavaş yavaş toparlanıp Paris'e dönecekti.

Oturdu, Grimm'e uzun bir mektup yazdı. Özetle, şöyle diyordu:

— «Ben Mme. d'Epinay'ye çok şey borçluysam o da bana o kadar borçlu. Çünkü, anayurduma çekilip rahat rahat yaşamak varken, onun yanında iki yıl köle gibi yaşadım. Yine de, kendisiyle birlikte Cenevre'ye seve seve giderdim. Arkadaşlarım da öyle istiyorlar. Çünkü herkes zenginlerden yana çıkar. Evet, giderdim ama, neye yarar ki? Ne yapacağım? Tahtırevanını mı taşıyacağım? Ardından yayan mı gideceğim? Bunu yapamam. Bambaşka bir adamım ben. Başkalarının bağlı olduğu kurallara göre hüküm veremezsiniz benim için. Öte yandan baharda Paris'e taşınacağız. O sırada burada bulunmak zorundayım».

Melchior Grimm bu mektuba çok kızmıştı. O da, verdiği karşılıkta, «yüzünü bir daha göremeyeyim» diyordu.

Rousseau Markiz'e de mektup yazdı, Ermitage'dan ayrılacağını, ayrılmak zorunda olduğunu bildirdi. Yalnız, «arkadaşlarım bahara kadar beklememi söylüyorlar» diyordu.

Markiz d'Epinay ona şöyle bir karşılık gönderdi:

— «Mademki karar verdiniz, ayrılacaksınız, arkadaşlarınız size niçin engel oluyorlar, anlamıyorum. Ben kendi hesabıma, yapacağım, yapmak zorunda olduğum bir şeyde arkadaşlarıma hiç danışmam».

Rousseau artık bir gün bile duramazdı. 1757 aralık ayındaydınlar. Kış bastırmak üzereydi. Paris'e taşınmak zordu. Rousseau bunu bahane ederek, Thérèse'in annesini Paris'e yolladı, kendisi Thérèse'le birlikte, yine Montmorency'de başka bir yere taşındı. Küçük bir evdi bu. Condé Prensi'nin para işlerine bakan M. Mathas bu evin kapılarını ona açmış, istediği kadar oturabileceğini söylemişti.

Rousseau oraya yerleşti. Artık huzur içinde yaşayabileceğini düşünüyor, yazmayı tasarladığı eserlere hazırlanıyordu. Bütün eski arkadaşlarıyla ilişkilerini kesmiş, yalnız d'Alembert kalmıştı. Onunla da bozuşmak için bir fırsat çıktı.

D'Alembert, «Ansiklopedi»deki bir yazısında Cenevre hükümetine tiyatro temsillerine müsaade etmelerini tavsiye ediyordu. Rousseau hemen kaleme sarıldı, «Lettre à d'Alembert» (D'Alembert'e Mektup)unu yazmaya başladı. 1758 şubatıydı, eserini üç haftada tamamladı. D'Alembert'in görüşlerine şiddetle karşı çıkıyor, tiyatronun toplum için büyük bir tehlike olduğunu ileri sürüyordu. Belliydi ki asıl maksadı eski arkadaşıyla bütün ilişkilerini kesmek, onu darıltmaktı. Kitaba yazdığı önsözde daha ileri gidiyor, şahsî meselelere de geçerek, arkadaşlarıyla bütün barışma imkânlarını ortadan kaldırıyordu. Onu Saint-Lambert'e imzasız mektup yazmakla, kendisinin Sophie'yi sevdiğini haber vermekle suçluyordu. Bu arada, Tevrat'tan şu sözleri de aktarıyordu: «Arkadaşın sırrını açığa vurmak, böylece ona gizlice hançer saplamak arkadaşı bir daha geri dönmemek üzere uzaklaştırır.»

Rousseau'nun tiyatro üzerine kitabı çıkar çıkmaz bütün Paris ayağa kalktı. Çok geçmeden, hükümet «Ansiklopedi»nin yayınlanmasını yasak edince de herkes Rousseau'yu suçladı. Yalnız, ona bağlı kalan hayranları da yok değildi. Mme. de Crequi hayranlığını belirtmek üzere yazara gönderdiği mektupta: «Dört satır yazı yazsanız dünya galeyana geliyor» diyordu.

Gerçekten «Tiyatro Üzerine Mektup», yalnız edebiyat, sanat çevrelerinde değil, bütün Paris'te büyük bir yankı uyandırmış, kitap elden ele dolaşmaya başlamış-

tı. Rousseau yakın arkadaşlarını kaybettiyse de yenilerini kazanmıştı. Paris'in kibar çevrelerinde şimdi ona daha başka kapılar açılmıştı. Nitekim, Melchior Grimm, daha sonra, Rousseau'dan söz ederken: «Bizim yerimize şimdi daha birinci sınıf kimselerle dostluk kurdu» demiştir. Mme. de Stael de, filozofun ölümünden sonra, «onu gereğince avutup hayata yeniden bağlamaya çalışmadığı için» yerindiğini söylemiştir.

Rousseau ara-sıra Paris'e gelmekle birlikte, yine Montmorency'deki o küçük evinde kalıyordu. Şimdi orada büyük bir dost edinmişti. Montmorency şatosunun sahibi Luxembourg Dükü ile karısı ona büyük bir yakınlık gösteriyorlardı. 1759 baharında bir gün Dük komşusunu görmeye geldi, evin tek odasında döşemenin çürük tahtaları üzerine, bulaşık tabaklarının, kırık çanakların arasına oturdu. Çok alçakgönüllü, iyi kalpli bir adamdı. Büyük yazarın eserlerine hayran olduğunu, onun komşusu olmakla övündüğünü söylüyordu. Onu şatoya davet etti. Yakın ahbap oldular. Düşes de Rousseau'ya hayrandı. Sarılıp sarılıp yanaklarından öpüyor, ona «insanların en sevimlisi, hem de en sevileni» diyordu. Thérèse'i de pek seviyor, ona hediyeler yağdırıyordu.

*
**

Rousseau kendine gelmişti artık. Bu ilgi, sevgi, saygı ona kendine-güvenini yeniden kazandırmıştı. Dük ona şatonun bir bölümünü vermiş, onu harap kulübesinden de kurtarmıştı. Rousseau bu yeni evinde artık rahat, huzur içinde istediği, can attığı gibi çalışabilirdi. Yaşı kırk beşi geçmişti. Yapacağı çok iş vardı daha. Yazma-

yı tasarladığı biralay kitap vardı. Bunları bir an önce çıkarmak için harıl harıl çalışıyordu.

Şimdi en sevdiği iki şey arasındaydı: Tabiat, kitaplar. Kendini birinden ötekine atıyordu. Şatonun bahçesindeki portakal ağaçlarının kokusu pencereden içeri doluyor, kuşların cümbüşü zihin açıcı bir çalgı sesi gibi geliyordu. Odada sıkılınca koruya çıkıyor, ağaçların altında, çalıların, otların içinde dolaşıyor, yaprakların yeşilinde, aralarından görünen gökyüzünün mavisinde kafasını dinlendiriyordu. Bu arada, düşünüyor, yazacağı cümleleri düzenliyor, sonra dönüp yine masasına oturuyordu.

«La Nouvelle Heloïse» (Yeni Heloïse) romanını, «Emile»i böyle yazdı. Gündüz yazdıklarını akşam Dük' le Düşes'e okuyordu. Onlarla teklifsiz olmuştu, istediği gibi konuşuyor, dertlerini, duygularını açıyordu. Yalnız, yine de içinde bir kaygı vardı; bunu onlara açıkça da söylüyordu: Onlar asılzadeydiler; kendisi halktan biriydi. Kendisine karşı gösterdikleri sevginin, ilginin içten olamayacağını düşünüyor, bir gün bunun birdenbire kesilivermesinden korkuyordu. Bir patavatsızlık edebilir, bilmeden, düşünmeden bir çam devirir, onları kırabilirdi.

Dük'le Düşes onun bu açıksözlülüğünü de hoş karşılıyorlar, içini olduğu gibi dökmesine memnun oluyorlardı. Kendisini bu kaygılardan kurtarmaya çalışıyorlar, ona daha büyük bir huzur vermek için ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bu arada, daha sık görüşmek için kendisini teşvik ediyorlar, şatonun her yanında, kendi bölüklerinde bile istediği gibi gezip dolaşmasına, istediği yerde oturup çalışmasına müsaade ediyorlardı.

Rousseau'nun bir süre istediği gibi rahat, huzur

içinde çalıştıktan sonra içine düştüğü bu kaygılı halin —belki kendisinin bilmediği— gizli bir kaynağı vardı: Hastaydı, sancı çekiyordu. Kendisi birtakım «sonda»lardan söz eder; korkunç bir ameliyat geçirdiğini anlatır; hekimler hastalığının iyi edilemeyeceğini, yalnız öldürücü bir hastalık olmadığını söylemişlerdir. Ölümünden sonra yapılan otopside hekimler hiç de öyle ağır bir hastalık izi göremediler; ancak, hiçbir şekilde tehlikeli olmayacak iki kasık fıtığı buldular. Yalnız, şu anlaşılıyor ki Rousseau Montmorency'de kaldığı dört yıl içinde hiç de sağlıklı bir kişi değildi, ruh huzurunu sağlaması gereken şartların tadını doya doya çıkaramadı.

Tek avuntusu yazmakta olduğu kitaplardı. İlk romanı onun yüzünü güldürdü. «Yeni Heloïse» 1761 martında kapışılıyor, harıl harıl satılıyordu. Baskı okurların isteğine yetişemiyor, bulamayanlar kira ile alıp okuyorlardı. Bu bulunmaz romanın kirası da görülmemiş derecede yüksekti: Saatine yarım frank alıyorlardı. Okuyan ağlıyordu. Bir kadın: «Ağlamaktan hasta oldum, yüzüm buruştu, çirkinleştim» diyordu. Blot Kontesi de «duygulu bir kadının Rousseau'dan esirgeyebileceği hiçbir şey olamayacağını» söylüyordu.

Her yerde bu roman konuşuluyor, herkesi nasıl sardığı anlatılıyordu: Bir hanım baloya gitmek üzere hazırlanırken kitabı açmış, göz gezdirmeye başlamış. Daha okuduğu ilk satırlardan romana öyle dalmış ki en sonunda, geceyarısında, hizmetçisi gelmiş, «Hanımefendi, arabanız bekliyor» diye haber vermiş. Kadın kitaptan başını kaldırmamış, hiç karşılık vermemiş. Saat ikide gelip yine hatırlatmışlar. Hanımefendi yine başını kitaptan kaldırmadan: «Acelem yok!» demiş. Sabahın saat dördünde de, «Artık geç oldu» diyerek, baloya gitmekten vaz-

geçmiş, soyunup dökünmüş, romanı okumaya devam etmiş.

Rousseau'nun hayranları özellikle kadınlar arasında pek çoktu. Onu uzaktan tanıyanlar bile kendisine hizmet etmek, gerekince yardımına koşmak için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Bu arada Mme. de la Tour Franqueville ona âdeta tapınıyordu. On beş yıl içinde kendisini ancak iki, üç kere gördüğü halde, sık sık mektup yazmaktan, hayranlığını belirtmekten, yazar hakkında açılan tartışmalarda onu hararetle savunmaktan geri kalmamıştır.

«La Nouvelle Heloïse»den sonra 1726'da «Contrat Social» (Toplum Sözleşmesi) ile «Emile» yayınlandı. Yazar elli yaşındaydı. Montmorency'de bulunduğu son bir iki yıl onun en verimli yılları olmuş, bu üç eseri de arka arkaya yazmıştı. Her biri ayrı türdeydi, ayrı üslûplarda yazılmıştı. Bu da, Rousseau'nun ayrı ayrı alanlarda aynı güçte olan yaratıcılığını ortaya koyuyordu.

*
**

«Emile»in kitap halinde çıkması kolay olmadı. Bu gecikme de, Rousseau'nun huzurunu bozdu, onu yeniden karamsarlığa, hırçınlığa sürükledi.

Eser bitince, Luxembourg Dükü, saray kâtibi Malesherbes'in de yardımını sağlayarak, kitabı bastırmak için girişime geçti. Biliyorlardı ki çocuk eğitimine, ahlâk anlayışlarına büyük, kökten yenilik, değişiklik getiren bu eser Fransız fikir hayatında büyük yankılar uyandıracak, tutucu çevrelerin, hele Cizvitler'in şiddetli saldırılarıyla karşılanacaktı. Bunun için, eseri iyi bir fiyatla iki kitapçıya, Guérin ile Duchesne'e satarken şöyle de bir

şart koşmuşlardı: Kitap, Fransa'da satılmasına izin verilmekle birlikte Hollanda'da basılmış gibi gösterilecekti.

Rousseau'nun memnun olması gerekirdi: Çok önem verdiği bu büyük eseri kitap halinde çıkacak, eline de iyi bir para geçecekti. Gelgelelim, kitabın baskısı geciktikçe sabırsızlanıyor, sinirleniyor, kaygılanıyordu. Gecikme kendisi yüzündendi: Dizgi provalarını okurken büyük değişiklikler yapıyor, bazı yerlerde metni baştan başa değiştiriyordu; bunların değiştirilmesi, yeniden dizilmesi ise çok vakit alıyordu. Bunu Rousseau'ya anlatamıyorlardı. O şimdi korkunç bir kuşkuya kapılmıştı. Ona sorarsanız, kendisine tuzak kurmuşlardı: Guérin eseri Cizvitlere vermişti; onlar da, kitabın çıkmasını engelliyorlardı; çünkü yazarın ölmesini bekliyorlardı, o zaman metni değiştirecekler, budayıp kuşa çevirecekler, onun adı altında bambaşka bir kitap çıkaracaklardı.

Rousseau o günlerde arkadaşlarına yazdığı mektuplarda hep bu kuşkularını dile getiriyor, ne büyük bir azap içinde yaşadığını anlatıyordu. Zaten pek iyi olmayan sağlık durumu büsbütün bozulmuştu. İki ay sinir bunalımları, hezeyan nöbetleri içinde yaşadı. Uykularında kâbuslar görüyor, ter içinde, haykırarak uyanıyordu. Bütün düşmanları birleşmişler, onu çember içine almışlardı; işkencelerle öldüreceklerdi...

En sonunda, kitap çıktı da Rousseau korkularından, kuruntularından kurtuldu. Karamsarlığını üzerinden bıçak gibi kesmiş atmış, neşelenmiş, kendine güvenini yeniden kazanmıştı. Gerçekte ise, korktukları asıl şimdi başına gelecekti.

«Emile» büyük tepkiyle karşılanmıştı. Tutucu çevreler, ayaklanmışlar, kitabın toplatılmasını, yakılmasını istiyorlardı. Eseri beğenenler bile, düşüncelerini açıkça

söylemekten korkuyorlardı. Yazarın dostları bunu ancak onun kulağına fısıldayabiliyorlardı.

Rousseau ise düne kadar nasıl karamsarlıkta ileri gitmişse şimdi de öyle geniş bir iyimserlik içinde bulunuyordu. Luxembourg Dükü gibi, Malesherbes gibi dostlarına güveniyor, «Bana kimse bir şey yapamaz!» diyordu.

9 haziran 1762'de Parlamento «Emile»in cellat eliyle yakılmasına, yazarının da tutuklanmasına karar verdi. Kitap dine aykırı görülmüş, içinde biralay «dinsizlik», «ahlâksızlık» sayılan düşünceler, görüşler bulunmuştu.

Conti Prensi haberi Montmorency'ye iletmek üzere akşamüstü adam yolladı. Luxembourg Düşesi geceyarısı Rousseau'yu uykusundan uyandırdı, durumu anlattı, şatodan ayrılmasını rica etti.

Rousseau şaşkına dönmüştü. Bu sonucu beklemiyor değildi ama, dostlarının kendisini koruyacaklarına güveniyordu. Düşes'in bunu haber verdikten sonra ona kapının yolunu göstermesi pek ağırına gitmişti.

Ertesi gün öğleden sonra saat dörtte Rousseau yollara düşmüş gidiyordu. Şatodan uzaklaştıktan az sonra, bir arabayla karşılaştı. İçinde karalar giyinmiş dört kişi vardı. Gülümseyerek selâm verdiler. Onu tutuklamak için gönderilen memurlardı bunlar. Rousseau bunu anlamış, kendisini tanıdıkları halde niçin yakalamadıklarına şaşmıştı.

Paris'ten de elini, kolunu sallaya sallaya geçti. Herkes onu tanıyor, tanıdığını belli ediyor, selâm veriyor, dostluk gösteriyordu. Sınıra kadar böyle geldi; ne yolunu kesen oldu, ne tutuklayan.

On sekizinci yüzyıl Fransa'sının havasını gösteren güzel bir örnektir bu. İnsanlar teker teker aydınlanmış-

lar, düşüncelere, görüşlere saygı göstermesini öğrenmişlerdi. Yeni fikirleri, devrimci düşünceleri hoşgörüyorlar, hatta benimsiyorlardı. Yalnız, gerici çevrelerin, din yobazlarının baskısından korkuyorlar, onları ürkütmemeye, sindirmeye çalışıyorlardı. Maleherbes, Diderot'nun yazılarını ortadan kaldırmakla görevlendirilince, bunları alıp evine götürmüştü. İşte şimdi de Rousseau, hakkında tutuklama emri verildiği halde, serbestçe yolculuk edebiliyordu. Parlamento onu mahkûm etmişti ama, kaçmasına da göz yumuyordu.

Rousseau bunu anlamıştı ama, yine de içi rahat değildi. Yakalanmaktan korkuyordu. En büyük düşmanları Cizvitlerdi. Onlardan biri görürse yakalatabilirdi. Bu yobaz Katoliklerin gözü döndü mü yapmayacakları yoktu. Jean Calas'ın başına gelenleri biliyordu: Bu Toulouse'lu tüccar, Protestanlığı bırakıp Katolik olmak isteyen oğlunu öldürmekle suçlanmış, yakalanmış, türlü işkence edilmişti. Sonunda, Voltaire'in de yardımıyla, güçlükle kurtarılmış, suçsuz olduğu ortaya çıkarılmıştı. Cizvitler hele Rousseau'yu yakalarlarsa etmeyecekleri işkence yoktu; diri diri yakarlardı bile.

Rousseau, Dijon'a kadar sağ-salim gelip de sınırı aşmak üzere defteri imzalarken eli titriyordu. Tehlikeyi atlattığına hâlâ inanamıyor, peşine biri düştü sanıyor, arkasına bakmaya korkuyordu.

*
**

15 haziran 1762'de İsviçre'deydi. Herkes onu Cenevre'ye gidecek sanıyordu. O ise, Voltaire'le aynı şehirde olmak istemiyordu. Öteden beri ondan hiç hoşlanmaz, karşılaşmaktan kaçardı. Berne Cumhuriyeti'ne git-

ti, Yverdun'de «babacığım» dediği, yaşlı dostu Daniel Roguin'in yanına yerleşti.

Rousseau ile Voltaire arasındaki çatışma 1755'te başlamıştı. O yıl Portekiz'de büyük bir deprem olmuş, Lizbon yıkıntı haline gelmişti. Voltaire bunu Kader'in bir sillesi olarak görüyor, insanların kaygısızlığıyla, iyimserliğiyle alay ediyordu. Rousseau onun bu görüşüne karşı çıktı.

— «Siz şana, şerefe doymuşsunuz, bolluk içinde yaşıyorsunuz; onun için de, yeryüzünde hep kötülük görüyorsunuz» diyordu. «Ben ise, silik, yoksul bir kimseyim; her şeyi iyi görüyorum».

Derken, Rousseau'nun «Tiyatro Üzerine Mektup»u çıktı. Bu sefer de Voltaire alındı.

— «Bana taş atıyor!» diyordu. «Cenevre'de ondan çok benden söz ediliyor. Bunu kıskanıyor».

Yalan değildi: Cenevre'liler kendi yurttaşlarını unutmuş gibiydiler, Voltaire'le daha çok ilgileniyorlardı. Rousseau da işte bundan dolayı oraya gitmek istemiyor, gölgede kalmaktan korkuyordu. Bunu bir mektubunda (17 haziran 1760) Voltaire'in kendisine de açıkça şöyle anlatmıştı:

— «Memleketimde oturmayı bana dayanılmaz hale getiren sizsiniz. Sizin yüzünüzden yabancı bir memlekette, her insanın son anında ihtiyaç duyacağı avuntulardan yoksun, yüz üstü bırakılmış, sefalet içinde öleceğim. Siz ise benim anayurdumda bütün şereflere nail olacaksınız. Nefret ediyorum sizden. Bunu hak ettiniz».

Voltaire bunları okuyunca hem şaşırdı, hem kızdı. Şaşırdı, çünkü —ona göre— Rousseau'da biraz gurur olsaydı, onun yanında gölgede kaldığını böylesine açığa vurmaz, yenik düşüüğünü kabul etmezdi; kızdı, çünkü

Rousseau onu çok haksız yere suçluyordu; kendisi onu hiçbir zaman aşağılatıcı bir şey yapmamıştı. Tepkisini çok sert gösterdi. Ona «deli, zır deli», «alçak», «palavracı», «Diogenes'in piçi, Diogenes'in köpeğinin piçi, Erostratos'un köpeğinin piçi» gibi çok ağır sözler söylüyordu. Ona göre Rousseau toplum içine karışmaktan kaçan bir yabaniydi; dönekti; yalancının biriydi; medeniyeti inkâr ediyordu; Voltaire'in sevdiği her şeye karşı savaş açıyordu; yazı kurallarını çiğniyordu.

İki filozof arasında, gerçekten, büyük yaradılış ayrılıkları vardı. Voltaire şakacı, alaycıydı; Rousseau'nun buruk dehasını, ağırbaşlı, hayal dolu düşünüşünü anlayamazdı. Kendisi şık giyinir, kibar çevrelerinden hoşlanır, alışılmış kurallardan ayrılmazdı; onun için de, kendisinin tam tersi olan Rousseau'yu yabani bulurdu. Ona göre «Heloïse» korkunç, değersiz bir romandı; «Emile» yavan bir roman, «Toplum Sözleşmesi» de hükümdarlara karşı kaba hakaretlerle dolu bir kitaptı, hele üslubu pek çetrefildi.

Voltaire'in Rousseau'dan hoşlanmayışının ardında da kıskançlık vardı. Kendisi bir noterin oğluydu; iyi okumuş, klasik bilgilerle yetişmiş, görgülü bir adamdı; Rousseau ise bir saatçinin oğluydu, düzenli bir öğrenim görmemiş, derme-çatma birtakım bilgilerle yetişmişti; nasıl olurdu da kendisiyle aşık atardı? Kim olduğunu unutmuştu da onu halkın gönüllerindeki tahtından aşağı atmaya kalkıyordu. Küstahlıktı bu! Voltaire küstahlıkta onu geçmek için «Sermon des Cinquante» (Ellilerin Yemini)ni yazdı.

İki düşman filozof şimdi, ayrı ayrı şehirlerde olmakla birlikte, İsviçre'de birbirine daha yakındılar. Rousseau onun herkesi kendisi aleyhine kışkırttığını düşünü-

yor, her an ondan bir kötülük gelmesini bekliyordu. Nitekim, 19 haziranda Cenevre Meclisi de «Emile» ile «Toplum Sözleşmesi»nin yakılmasına, yazarın tutuklanmasına karar verince, Rousseau bunu Voltaire'den bildi. Onu, ayrıca onunla birlikte «kafadarı» meclis üyesi «şair», «hokkabaz» Tronchin'i de suçluyordu. İkisi bir olmuşlar, Cenevre kuklalarını harekete geçirmişlerdi.

Çok geçmeden, Berne Meclisi de Rousseau'nun aleyhine karar aldı: «Kaçak» hemen Cumhuriyet topraklarından dışarı çıkacaktı. Rousseau bunda da Voltaire'in parmağını gördü. Demek ki düşmanı oraya kadar yetişmiş, Berne'deki papazları aleyhine çevirmişti.

Her ne olmuşsa olmuş, Rousseau'ya Cenevre de, Berne de kapının yolunu göstermişti. Şimdi bir köşkten, şatodan değil, iki şehirden de kapı-dışarı ediliyordu. Bu onun için büyük bir yıkım oldu. İsviçre'ye ne hayallerle, ne umutlarla gelmişti! Burası bir eşitlik, özgürlük ülkesiydi. Oraya varınca, arabadan inmiş, toprağı öpmüştü. Şimdi bir kere daha hayal kırıklığına uğramış, bir kere daha gönlündeki sevgi bağları çok can yakıcı bir şekilde koparılmıştı.

Yine, yakalanmak korkusuyla, hemen yollara düştü, Yverdun'le Travers Vadisi'ni ayıran dağlara tırmanmaya başladı. En sonunda, dağı aşmış, Neuchâtel kontluğunda Motiers'ye varmıştı. Burası Prusya kralının topraklarıydı.

Kontluğun valisi George Keith Iskoçya'nın veraset yoluyla sürüp giden mareşallerindendi; orada Mareşal Hazretleri diye anılıyordu. Zayıf yapılı, yaşlılıktan büsbütün zayıflamış, ama asil yüzlü, keskin bakışlı bir adamdı. İyi yürekli, yardımsever bir kimseydi. Sıkışık durumda olanlara paraca yardım eder, altınlarını herkese saçar-

dı. Rousseau onunla kısa zamanda ahbap oldu. «Babam» diyordu, on beş günde bir onu görmeye Colombier Şatosu'na gidiyordu.

Yverdun'den ayrılırken, oradaki «babacığı» Roguin ona Motiers'deki yeğeni için mektup vermişti. Mme. Boy de la Tour adındaki bu kadın çok yardımsever, iyi yürekli bir insandı. Bu yersiz-yurtsuz filozofu, yıllığı otuz lira gibi az bir kira ile, dayalı-döşeli koca bir eve buyur etti.

Rousseau Motiers'de üç yıl iki ay kaldı. Kendisinden az sonra Thérèse de gelmişti. Komşular hep iyi insanlardı. Rousseau mahallede birçok dost edindi. Kapının önüne çıkar, komşularla yarenlik ederdi. Boş vakitlerinde oyalanmak, düşünürken aklını toparlamak için ördüğü kaytanları komşuların gelinlik kızlarına verir, yalnız bir şart ileri sürerdi:

— «İleride çocuğunuz olunca siz kendiniz bakacaksınız, kendiniz emzireceksiniz!»

Bütün mahalleli onu çok seviyordu. Biraz acayip buluyorlardı ama, hoşgörüyorlardı. Gerçekten, pek tuhaf kıyafeti vardı; Doğulular gibi giyiniyordu: Arkasında bizim «dolama», Fransızların «doliman» dedikleri önden açık, entari gibi bir cüppe, belinde kaytandan kemer, başında kalpak. Bu garip ama rahat kıyafetle, mahallede dolaşıyor, hatta daha uzaklara bile gidiyordu. Ayaydınlığı gecelerde Reuss Çayı kıyılarında gezintiye çıkıyor, yüksek sesle aşk türküleri söylüyordu. Kasabanın kızları sesine hayrandılar, zevkle dinliyorlardı.

Kasabalılardan kafasına uygun birkaç kişiyle iyi arkadaş olmuştu. Sık sık onlarla kırlarda dolaşmaya çıkıyor, çeşitli çiçekler, bitkiler topluyordu. Bazan da tek başına çıkıyor, çalıların, dikenlerin arasından dağlara tır-

manıyordu. Güzel bir kuytu köşe bulunca seviniyor, yosun yastıklara yaslanarak hayallere dalıyordu. Dünyada kimsenin bilmediği bir köşeye kendini atmış, aradığı tam huzura kavuşmuş gibiydi.

Gelgelelim, yaradılışını değiştirebilir miydi ki? Huzuru bulur bulmaz içinde bir şeyler kıpırdamaya başlıyordu. Şimdi Motiers'den de sıkılmaya, insanlarından soğumaya başlamıştı: Herkes onun koruyucusu kesilmiş, öğüt vermeye kalkıyormuş; «zehirli laflar» ediyorlarmış, kinayeli konuşuyorlarmış; «dünyanın en alçak yeri» imiş burası. Sonra, arkasında şan, şeref, ün dolu bir hayat bırakmıştı; bundan kaçmak, unutulmaya çalışmak olur muydu? Öte yandan, duyduklarına, gazetelerde okuduklarına göre, Cenevre'de onun lehinde bir hareket başlamıştı. 19 haziran kararına karşı çıkıyorlar, Meclis'i bundan dolayı kınıyorlardı. «Emile» yazarının katı kurallara karşı çıkan bir Hıristiyan olduğunu, kendileri de Protestan oldukları için ona karşı yakınlık duymaları gerektiğini söylüyorlardı.

Bunun üzerine, yeniden mezhep değiştirmeye karar verdi. Fransa'dayken Katolik olmuştu; şimdi İsviçre'de olduğuna göre yine Protestanlığa dönecekti. Motiers başrahibi Montmollin'e başvurdu. Kesin karar verdiğini, ölünceye kadar Hıristiyanlığın bu ıslah edilmiş mezhebinde kalacağını, artık yazı da yazmayacağını söylüyordu. Montmollin kabul etti, Neuchâtel'deki öbür rahiplerin de onayını aldıktan sonra, gerekli törenle filozofu yeniden Protestan yaptı.

Rousseau yazı yazmamaya söz vermişti ama, kalemi yine elinden bırakmış değildi. Bırakamazdı, düşmanlarıyla çarpışacak, onları yenecek, susturacaktı. Paris başpiskoposu Christophe de Beaumont «Emile»i yasaklamış-

tı. Rousseau'nun Cenevre'deki dostları bu Katoliğe Protestanca bir karşılık vermesini bekliyorlardı. Yazar yeni bir «Mektup» hazırladı. İnancının İncil'e bağlı kaldığını, bu çerçeve içinde akıl, mantıktan ayrılmadığını, bütün görüşlerinin temel kuralının bu olduğunu bildiriyordu.

Paris başpiskoposuna verdiği bu karşılık üzerine Cenevre hükümetini yeniden kazanacağını, Meclis'in kararını geri alacağını umuyordu. Öyle olmadı. Halktan, aydınlardan pek çok yandaşı olduğu halde şehrin ileri gelenleri, zenginleri ona karşıydılar. Meclis yeni bir karar aldı, «Mektup»un Cenevre'de basılmasını yasak etti.

Rousseau yeniden acı bir umut kırıklığına uğramıştı. Her umut kırıklığı da onda öfke uyandırır, bu öfkeyle aklına eseni yapardı. Bu sefer de öyle oldu: 12 mayıs 1763'te, Cenevre yurttaşlığından resmen istifa etti, ömrünün sonuna kadar da bu kararından dönmeyeceğini bildirdi.

Bunun üzerine, Cenevre birbirine girdi. Rousseau'nun hayranları böyle değerli bir insanın yurttaşlıktan ayrılmasına üzülüyorlar, onu bu karara sürükleyen hükümeti şiddetle kınıyorlardı. Üç kere Meclis'e başvurarak Rousseau aleyhindeki kararın kaldırılmasını istediler, üçünde de Meclis bu isteği reddetti. Böylece, şehir ikiye ayrıldı. Rousseau'dan yana olanlarla ona karşı olanlar birbirleriyle tartışıyorlar, çatışıyorlar, kavga ediyorlardı. Bu arada, Meclis üyesi Tronchin «Lettres écrites de la Campagne» (Kırlardan Yazılmış Mektuplar) adıyla ufak bir kitap yayınladı. Çok ustaca kaleme alınmış bir suçlamaydı bu. Ancak Rousseau karşılık verebilirdi. Bütün dostları ondan bunu bekliyorlardı.

Rousseau'nun karşılığı «Lettres écrites de la Mon-

tagne» (Dağdan Yazılmış Mektuplar) daha da ustaca idi. Cenevre hükümetinin kendisini tutuklamak üzere verdiği karara bu sefer daha da şiddetle karşı çıkıyordu: Katolikler kendisi aleyhine dönmüşken Protestan bir şehrin hükümeti nasıl olur da onu anlamazdı? Bütün ömrünce Reform düşüncelerinden ayrılmamıştı. Katolik olduğu yıllar boyunca bile eserlerinde hep Protestanlığın düşüncelerini yaymaya çalışmıştı. Günün Protestan din adamları Reform'un ilkelerinden ayrılmışlar, akılmantık dinlemeden her şeye uluorta karşı çıkmışlar, hep bozgunculuk etmişler, saçma-sapan laflar etmişlerdi; Cenevre Meclis'i de sert kararlarında bu yolu tutuyor, hoşgörüden ayrılıyor, diktatörlüğe doğru gidiyordu. Rousseau, bütün bunlardan sonra yurttaşlarını «bu küstah, müstebit aristokrasiyi yenmek» için harekete geçmeye çağırıyordu.

Kavga yatışmıyor, gittikçe alevleniyordu. Şimdi Neuchâtel din adamları da Rousseau'ya karşı cephe almışlardı. İş artık mezhep sınırlarını aşmış, aristokrasi-halk çatışması haline gelmişti; papazlar da, her zaman olduğu gibi, aristokratları tutuyorlardı. Rousseau'nun başında yeniden fırtınalar kopuyordu. Bu arada, Fauche Yayınevi'nin hazırlamakta olduğu «Jean-Jacques Rousseau'nun Bütün Eserleri» dizisinin yayınlanması, papazların karşıçıkması üzerine, geri kaldı.

Papazlar daha da ileri gittiler, «Dağdan Yazılmış Mektuplar»ın toplatılmasını, yazarının Motiers mezhep mahkemesine verilmesini, Protestanlıktan çıkarılmasını istiyorlardı. Rousseau, önce, mahkemeye çıkacağı için sevindi. Kendisini istediği gibi savunacak, bütün düşüncelerini söyleyecekti; bundan daha iyi bir fırsat bula-

mazdı. Güzel bir söylev hazırladı, bunu baştan sona iyice ezberledi.

Mahkeme günü gelince, telâşa kapıldı. Ezberinde bir tek kelime kalmamıştı. Bunun yerine, oturdu, kısacık bir mektup yazdı, mahkemeye gönderdi. Bunda «İnancımın hesabını ancak Tanrı'ya vermek zorundayım» diyordu.

Onun yeniden Protestanlığa geçmesi için çalışmış olan Motiers piskoposu Montmollin de şimdi Rousseau'nun aleyhine dönmüştü. Piskopos olduğu için mezhep mahkemesinin de başkanı bulunuyordu. Mahkemede iki oyu vardı; biri üye olarak, biri de başkan olarak. Travers Vadisi diyakozunu da kendinden yana çekmişti. Altı üyelik mahkemenin geri kalan dört üyesi köy papazlarıydı; bunlara «eskiler» deniliyordu.

Eskiler herhangi bir karar vermekten çekindiler, davanın Devlet Meclisi'ne gönderilmesini istediler. Devlet Meclisi Rousseau lehinde karar verdi. «Dağdan Yazılan Mektuplar», toplanmayacağı gibi, Neuchâtel'de de basılabilecekti. Rousseau kazanmıştı. Yalnız, talih ona hiçbir zaman tam gülmezdi ki. Büyük koruyucusu Mareşal Hazretleri o sırada Neuchâtel'den ayrılmıştı. Kavga-gürültüden hoşlanmazdı; selâmeti uzaklaşmakta bulmuştu.

Kavga şimdi büsbütün alevlenmiş, her iki taraf galeyana gelmişti. Bir broşürler savaşıdır başlamıştı. Rousseau'ya karşı olanların başını Voltaire çekiyor, saldırıya kaleminin bütün gücüyle katılıyordu. Rousseau «Elliler'in Yemini»ni Voltaire'in yazdığını ileri sürmüştü. Voltaire buna karşılık «Le Sentiment des Citoyents» (Yurttaşların Duygusu) adında ufak bir kitap hazırladı. İmzasız olarak çıkan bu kitap Rousseau hakkında ağır

suçlamalarla doluydu: Bu adam ahlâksızın biriymiş; Thérèse'den nikâh dışı dünyaya gelen çocuklarını ortada bırakmış; Thérèse'in annesini ölüme sürüklemiş. İşte böyle bir adam şimdi hem Cenevre anayasasını, hem de Hıristiyanlık kurallarını alt-üst etmeye kalkmış! Alçak bir bozguncu gibi en sert cezaya çarptırılmalıymış. Montmollin de Rousseau'nun en ateşli düşmanlarından biri kesilmişti. Bir gün kilisede onun aleyhinde çok sert konuştu, bunun üzerine ahali Rousseau'nun evine saldırdı. Pencerelere taşlar yağıyor, içeriye tüfeklerle ateş ediliyordu. 6-7 eylül 1765 gecesi yeniden bir taş yağmuru başladı. İri bir kaya parçası mutfağın penceresinden içeri girip ta yatak odasının kapısına karar geldi. Rousseau orada artık duramayacağını anlamıştı. Hemen kaçtı.

*
**

Yeni sığınağı Bienne Gölü'nün ortasında ufak bir adaydı. Rousseau, Motiers'den kaçtıktan sonra, Neuchâtel Gölü'ne gelmişti. Bu gölle Bienne Gölü arasında dar bir boğazla bağlantı vardı. Bienne Gölü'nün ortasında da Robinson Crusoe'nun ıssız adası gibi bir yer bulunuyordu: Saint-Pierre adası. Burası İsviçre'nin Berne eyaleti sınırları içindeydi ama, filozof orada kendisini kimsenin tanımayacağını düşünüyordu. Adada ufak bir balıkçı köyü vardı. Yersiz-yurtsuz bir garip kişi olarak köylülere sığınabilir, aralarında huzur içinde yaşardı.

Bir süre, gerçekten, aradığı huzuru buldu. İnsanlardan, o kötü yaratıklardan kaçmış, kendisini tabiatın kucağına atmıştı. Montmorency ormanlarındaki gibi mutluydu. Kaygısız, tasasız bir yaşayışın bütün nimetlerini

bol bol tadıyordu. Ağaçlara çıkıyor, yemiş topluyor; otların arasına yatıp çiçekleri inceliyordu. Kimi vakit türkü söyleyerek dağ-bayır dolaşıyor, kimi vakit bir kayığın içine uzanıp suların akıntısıyla sürüklenip gidiyordu. Kavga-gürültü, hayhuy arkada, çok gerilerde kalmıştı. Onları düşündükçe korkunç bir kâbustan kurtulmuş gibi geliyordu. Şimdi göl kıyısındaki kayaların üzerine oturup, gözlerini sulara dikerek, istediği gibi düşünebiliyor, hayaller kuruyordu. Cennetten bir köşeydi burası. Ömrünün sonuna kadar burada kalmaya karar vermişti.

Bu mutlu yaşayış ancak bir buçuk ay sürdü. Düşmanları onun izini bulmuşlar, oraya kadar yetişmişlerdi. Bir gün emir geldi: Berne Senatosu onu sınır dışı ediyor, en kısa zamanda uzaklaşmasını istiyordu. Rousseau göklerden yere yuvarlanmıştı. Şu yeryüzünde ona rahat yok muydu? Ne yapacağını, nereye gideceğini bilemiyordu. Artık bütün umudunu kaybetmiş, koyu bir karamsarlık içine düşmüştü.

Son çare olarak yalvarıp yakarmaya, şu katı yürekli insanları merhamete getirmeye karar verdi. Senatörlere mektup yazdı, kendisini sınırları içinde bir hapisaneye kapatmalarını istedi. Ömrünün sonuna kadar orada kalmaya razıydı; tek, onu yine diyar diyar dolaşmak, yollarda sürünmek zorunda bırakmasınlar. Dinletemedi. Emir kesindi. Rousseau yeniden yollara düştü; Bienne'den, Basel yoluyla, Alsas'a geçti, Strasbourg'a gitti.

*
**

Strasbourg'lular onu iyi karşıladılar; kendisinin pek sevdiği deyimle, «düğün-bayram ettiler». Bu değerli konuğu ağırlamak için herkes birbiriyle yarış ediyordu. Şe-

refine ziyafetler veriliyor, toplantılar yapılıyordu. Şehrin tanınmış kişileri gibi halktan kimseler de akın akın onu görmeye geliyorlar, saygılarını sunuyorlardı. Tiyatroda kendisine yer ayrılmıştı. Ayrıca, oyuncular onun eserlerinden parçalar okuyorlar, piyeslerini temsil ediyorlardı.

Rahatı yerindeydi ama, huzuru tam değildi. İçinde bir korku vardı: Düşmanları er-geç onu orada da gelip bulacaklar, başına yeniden dertler açacaklardı. O sırada, Hume'la mektuplaşıyordu. İngiliz filozofu onu İngiltere'ye çağırıyordu. Orada istediği gibi yaşayabilir, çalışabilirdi. Rousseau bu teklifi sevinçle kabul etti.

1765 aralık ayında Paris'teydi. Fransa'dan geçmek için binbir zorlukla pasaport elde edebilmişti. Conti Prensi, ona daha büyük bir güvenlik sağlayabilmek için, kendisine Temple manastırının surları içinde bir yer verdi. Manastırın dokunulmazlığı vardı; orada ona kimse dokunamazdı. Hayranları onu görmeye geliyorlar, odası sabahtan akşama kadar dolup dolup boşalıyordu. Üç ay sonra Rousseau, İngiltere'ye gitmek üzere, oradan ayrıldı. 1766 martında İngiltere'nin Derby kontluğunda Wootton'a yerleşti.

Hume'la aralarında çok yakın bir dostluk kurulmuştu. Rousseau yeni koruyucusuna karşı derin bir sevgi, saygı duyuyordu. Hume da onu «dünyanın en sevimli insanı» buluyordu. Sık sık buluşup konuşuyorlar, felsefe konuları üzerinde tartışıyorlardı. Düşünceleri arasında ayrılıklar vardı ama, ikisi de birbirine karşı büyük bir hoşgörü gösteriyordu.

Derken, Rousseau'nun ufukları yeniden kararadı. Buna Voltaire'in yeni bir kitabı yol açmıştı. Rousseau, onun yazdıkları üzerine, yeniden korkunç kuşkulara ka-

pılmış, birden Hume'un aleyhine dönmüştü. Ona sorarsanız, bu «insanların en iyisi» şimdi «insanların en karası» olup çıkmıştı. Düzenbazın, ikiyüzlünün biriydi: Onu İngiltere'ye mahsus çağırmıştı; maksadı onu gazetelerin alayına sunmaktı. Hume, yine Rousseau'nun inancına göre, onun düşmanlarıyla öteden beri birlikti. Bu arada, Tronchin'in oğluyla iyi arkadaştı; Fransa'dayken onunla aynı evde kalmıştı.

Rousseau şimdi düşünüyordu da o güne kadar Hume'dan nasıl olup da kuşkulanmadığına şaşıyordu. Hatırlıyordu: Bir gün Rousseau'nun bir mektubunu postaneye götürmek üzere evden çıkan uşağın peşine düşmüştü. Sonra, ona öyle korkunç bir bakışı vardı ki!

Bu kuşkular arasında Rousseau daha bir ay önce «büyük koruyucum», «en içten dostum» dediği adama karşı hırçınlaşmaya başladı, kavga etti, ağır sözler söyledi. Hume ona hükümetten aylık bağlatmıştı. Rousseau'nun gözü bunu da görmüyordu artık. Her şeyi, bu «ikiyüzlü adamın» bütün yapmacık lütuflarını elinin tersiyle itiyordu. Hume önce sabır gösterdi, anlayışlı davranmaya, onu tatlı sözlerle yola getirmeye çalıştı. Buna karşı yine ters davranışlar görünce, artık sabrı taştı, o da hücuma geçti. Dostları ara bulmaya çalışıyorlar, Hume'a bu zavallı «yarı delinin» kusuruna bakmamasını söylüyorlardı. Gelgelelim, Hume çok fena kırılmıştı; öç almadıkça içi rahat etmeyecekti. Aralarındaki kavgayı uzun uzun anlatan bir kitap yazdı. Kitap çıkınca İngiltere'de de Cenevre'deki gibi gürültü koptu. Yalnız, burada halk ikiye ayrılmamıştı; her iki filozofu da haksız buluyorlardı. Ancak, arada büyük bir fark vardı: Hume'un kızdığı ilk defa görülüyordu; Rousseau'yu ise öteden beri deli sayıyorlardı. Kavgaya yine Voltaire de karıştı. «İn-

gilizler Rousseau'yu Bedlam tımarhanesine kapatmalılar» diyordu.

Hume'la kavgası sürüp giderken, Rousseau yine, fırsat buldukça, Wootton yakınlarında kırlarda, bayırlarda dolaşıyor, çiçek topluyor, bitkileri inceliyordu. Bu gezintilere çoğu zaman tek başına, ara-sıra da Portland Düşesi'yle çıkıyordu. Genç kadın filozofun yeni hayranlarındandı. O da bitkilere merak sarmıştı; en çok yosunlarla, eğreltiotlarıyla ilgileniyor, bunları toplayıp inceliyordu.

Rousseau Wootton'da belki bir süre daha kalacaktı ama, Thérèse mektup üstüne mektup yazıyor, onu Fransa'ya çağırıyordu. Pek yalnız kalmış, konuşacak kimse yokmuş. Bunun üzerine, Rousseau 1 mayıs 1767'de Wootton'dan gizlice kaçtı. Gerçekte, bu gizliliğe gerek yoktu ama, ona sorarsanız İngilizler onu yakalayacaklar, esir edeceklerdi; ondan sonraki bir savaşta Fransızlar adayı alacaklar, kendisini kurtaracaklardı.

Rousseau İngilizlerin onu bırakmayacaklarına öylesine inanmıştı ki, ortada hiçbir şey yokken, başbakana, dışişleri bakanına mektuplar yazıyor, İngiltere'den ayrılmasına izin vermeleri için yalvarıyor, gittikten sonra Hume aleyhine hiçbir şey yazmayacağına, «İtiraflar»ını yazmaktan da vazgeçeceğine dair söz veriyordu. Fransa'ya geçmek üzere Doover'e geldiği gün de, bir tepeye çıkarak, ahaliye nutuk çekti.

*
**

Birkaç gün sonra yeniden Fransız topraklarındaydı. On beş gün Fleury-sous-Meudon'da kaldı. Orada Mira-

beau Markisi (ünlü hatip Mirabeau'nun babası) onu sevgiyle karşılayıp misafir etti. Yalnız, Rousseau'nun içi rahat değildi. Düşmanları kimbilir ona yine nasıl saldıracaklardı! Artık bezmiş, eski ataklığını kaybetmiş gibiydi. Fransa'da artık gizli yaşamak zorunda olduğunu düşünüyordu.

Fleury-sous-Meudon'dan ansızın ayrıldı, Fransa'nın içerilerine doğru yöneldi. Kılık-kıyafetini değiştirmiş, Renou diye başka bir ad takınmıştı. Hayli dolaştıktan sonra, yine eski dostu Conti Prensi'ne başvurdu, onun Gisors yakınlarında Trye'deki küçük bir şatosuna yerleşti. Orada kendisini gerçek kişiliğiyle kimse tanımıyordu ama, o yine kuşkular, korkular içindeydi. Ona öyle geliyordu ki şatodakilerin hepsi kendisine düşman gibi bakıyorlar, ona hayatı zehir etmek için her şeyi yapıyorlardı; ot toplamasına engel oluyorlar, ne yapmak istese zorluk çıkarıyorlardı. O sırada bir uşak ölmüştü. Rousseau: «Onu ben zehirledim sanıyorlar!» diye tutturdu, ptopsi yapılması için ısrar etti.

Bu sıkıntılı hayata bir yıl ancak dayanabildi. 1768 haziranında yine başını aldı, gitti. Şimdi güneye inmişti. Lyon'da, Grenoble'de, Chambéry'de birer süre kaldı. Yalnız, nerede olursa olsun, içi rahat değildi; yakalanıp işkenceyle öldürüleceği korkusundan bir türlü kurtulamıyordu. Her yerden bu korkuyla ayrılıyor, her yeni gittiği yerde bu korku içinde yaşıyordu. İzini kaybetmek için oradan oraya dolaşıyor, hiçbir yerde uzun süre kalamıyordu.

Şimdi de serseri gibi dolaşmaktan bıkmış, ne olursa olsun, bir yere yerleşip ölümünü beklemeye karar vermişti. 14 ağustos 1768'de Güneydoğu Fransa'da

Dauphiné eyaletinin Bourgoin kasabasındaydı. Kitaplarından eline geçen paralar yavaş yavaş tükenmeye başlıyordu. Bekâr hayatına, han masraflarına dayanacak hali kalmamıştı. Thérèse'i de çağırdı, on beş gün sonra iki şahitle evlendiler. Bir vakitler, içine düştüğü kapkara bir umutsuzluktan onu bu kadın kurtarmıştı; şimdi de belki aradığı huzuru verebilirdi. Huzura da her zamankinden çok ihtiyacı vardı; çünkü son yıllarda oradan oraya koşmakla, yakalanmak korkusundan boyuna kaçmakla sinirleri çok yıpranmıştı. O ise, çalışmak istiyordu; çok yazılacak şeyi vardı daha.

«İtiraflar»ını yazmaya başladı. En içten gelerek yazdığı, içine kendisini olduğu gibi koyacağı eseri bu olacaktı. Kusurlarını, suçlarını, her şeyi itiraf edecekti. Elindeki kalem ateş gibi yanıyordu. Eli de yanıyordu. Üzerine ateş basıyordu. Çok geçmeden, gerçekten hasta olduğunu anladı. Bourgoin'ın rutubetli, bataklık havası ona iyi gelmemiş, sağlık durumu çok bozulmuştu. Oradan birkaç kilometre ötede başka bir kasabaya, Monquin'e taşındı.

Oradaki evi bahçe içinde, güzel bir yerdi. Kırlangıçları pencereden içeri girip odada dolaşmaya alıştırmıştı. Sık sık da kırlara çıkıyor, çiçekler, türlü bitkiler topluyordu. Komşularından, yaşlı bir adamla ahbaplık kurmuştu, onunla da konuşuyor, sohbet ediyordu. Görünüşte, huzuru bulmuştu, halinden memnundu. Gerçekte ise, zihni yine rahat değildi. Çevresi düşmanlarla çevriliymiş gibi geliyordu. Bunlar onun yazı yazmasına engel olmak için mürekkeplerini çalıyorlar, yerine renksiz bir su koyuyorlardı. Buna karşı o da başka bir çareye başvurdu, çini mürekkebi buldu, yazılarını bununla yazmaya başladı.

Rousseau Monquin'de sekiz ay kaldı. «İtiraflar»ı orada bitirdi. 1770 haziranı sonunda Paris'e döndü.

*
**

Ölümüne kadar son sekiz yılı Paris'te geçti. Plâtrière Caddesi'nde bir evin dördüncü katında ufak bir daireye yerleşmişlerdi. Bir tek oda vardı; mutfak, oturma odası, yatak odası hep burasıydı. Rousseau, arkasında entari, başında külah gibi bir takke orada okuyor, yazıyor, yorulunca santur çalarak dinleniyor, ocakta pişen yemeği karıştırıyordu. Odada mavi çarşaf kaplı iki ufak yatak, birkaç sandalye, bir masa, bir komodin, bir de içi kitaplarla, müzik defterleriyle dolu dolap vardı. Duvarlar mavi-beyaz kumaş kaplıydı; üzerine Rousseau'nun portreleri, taş baskı resimler, Montmorency ormanının planı asılıydı. Tavanda bir kuş kafesi, içinde kanarya; pencerelerde birkaç saksı çiçek.

Para kazanmak için yeniden nota kopya etme işine başlamıştı; sayfasını on meteliğe yazıyordu. Sabahtan öğleye kadar çalışıyor, öğle yemeğinden sonra kahveye gidiyor, satranç oynuyordu. Sık sık yine kırlara çıktığı, saatlerce tek başına dolaştığı da oluyordu. Bir bahar her sabah erkenden Paris'ten kilometrelerce uzakta, su kıyısında, korularda bülbül dinlemeye gitti. Bazı akşamları tiyatroya gidiyor, çıktıktan sonra birkaç ahbapla bir yerde oturup konuşuyordu. Yavaş yavaş insanlar arasına karışmaya başlamıştı. Artık cüppeyi, entariyi de bırakmıştı; kurşuni çuhadan ceketle külot pantolon giyiyor, başına o yuvarlak perukasını takıyordu. Eski arkadaşları onun «düzeldiğini», «insanlaştığını» gördükçe seviniyorlardı. Bernardin de Saint-Pierre ile Corancez'nin anlat-

tıklarına göre, artık kimseyi çekiştirmiyor, düşmanlarının bile aleyhinde konuşmuyordu. Baştan başa tatlı, hoşgörülü, alçakgönüllü bir adam olmuştu.

Kendisine karşı hazırlanan tuzakları Paris'te —bu düşmanlığın merkezinde— kırmak istiyor, bunu yapabileceğine de inanıyordu. Bütün değerlerini tanıtacak, kendisini herkese kabul ettirecekti.

Paris'in edebiyat, sanat çevrelerine artık yeniden giriyor, yazarlarla, fikir adamlarıyla konuşuyordu. Egmont Kontesi'nin, Dusaulx'nun, şair Jean Dorat'nın evinde seçkin kişilerle yapılan toplantılarda «İtiraflar»ını okumaya başladı. Eski dostu, koruyucusu Mme. d'Epinay bu itiraflar arasında kendi adının da geçmesinden rahatsız olmuştu. Polise şikâyet etti, eserin okunması durduruldu.

Rousseau yeni bir yıkıma uğramıştı. Tam kendine gelmek, doğrulup ayağa kalkmak üzereyken yeniden korkunç, karanlık bir çukura yuvarlanmıştı. Pişman olmuştu: İtiraflarım ona buna okumasa da doğrudan doğruya kitap halinde çıkarsa daha iyi olurdu. Bu «eşsiz» eserini mahvettiğini söylüyor, kendini ağır şekilde suçluyordu. Tuzakları kıramamış, düşmanlarını bir araya toplayarak daha büyük bir güç halinde karşısında bulmuştu. Ona öyle geliyordu ki şimdi bütün mevki sahibi, itibarlı kişiler, filozoflar, devleti yönetenler, kamuoyuna yön verenler el ele vermişler, aralarında sözleşmişler, birleşmişler, onu mahvetmek için savaş açmışlardı.

Bunların hepsi kuruntu değildi. Meselâ, Harbiye Bakanı Choiseul, gerçekten, Rousseau'ya düşman kesilmişti. Çünkü onun Korsika için bir anayasa tasarısı hazırladığını haber almıştı. Bunu önlemek için elinden

geleni yaptı; bütün gücünü, hattâ servetini bu uğurda harcamaktan çekinmedi. Tarihçiler Choiseul'ün bu hırslı çabayı kamu hizmetlerine harcasaydı Fransa'nın en büyük bakanlarından biri olacağını yazarlar.

*
**

Rousseau artık iyiden iyiye dengesini kaybetmişti. Kimi vakit, görünüşü deliden farksızdı. Kollarını sandalyenin arkalığına dolayarak, gözlerini iri iri açarak karşıya dikiyor, saçma-sapan konuşuyordu. Ona sorarsanız, piyeslerinden «Pygmalion»u kendisini gülünç duruma düşürmek için, «Köyün Falcısı»nı da başkasının eserini aşırmış gibi göstermek için oynuyorlardı. Bir akşam, üzerine azgın bir köpek saldırdı, Rousseau yere yuvarlandı. Korkudan bayılmıştı. Öldü sandılar. Alıp evine götürdüler. Öte yandan, kendisini sevenler aralarında para toplamaya başladılar. Eserlerini basacaklar, bu büyük filozofun adının unutulmamasına çalışacaklardı. Rousseau kendine gelip de bunu duyunca küplere bindi. Ona göre, bu da kendisine karşı gösterilen düşmanlıklardan biriydi.

— «Beni aşağılamak için kendileri birtakım herzeler uyduracaklar, bunları benim adımla yayınlayacaklar!» diyordu.

«Rousseau Juge Jean-Jacques» (Rousseau Jean-Jacques'i Yargılıyor) adındaki diyalogları 1775'te nasıl bir ruh hali içinde bulunduğunu gösterir. Eserde iki kişi karşılıklı konuşurlar; bir Fransızla Rousseau. Fransız Jeon-Jacques'i canavar gibi görür, Rousseau ise Jean-Jacques'i savunur. Kitap uzun uzun tekrarlarla doludur. Kuşkular, asılsız suçlamalar birbirini kovalar; ifade bo-

zuk, mantık sakattır. Rousseau Jean-Jacques'i Tormes'li Lazarille'e benzetir: Adamı su dolu bir fıçının içine oturtmuşlardır; yalnız kafası suyun üzerindedir; başına sazlardan, yosunlardan bir taç geçirilmiştir. Kahramanı şehir şehir dolaştırırlar, bir deniz canavarı gibi ahaliye gösterirler. Acaba ahali biliyor mu ki Lazzarille her ağzını açmak istediğinde gizli bir iple suyun içine dalmaya zorlanmaktadır? Onun gibi, Jean-Jacques de konuşturulmuyor, elleri, kolları bağlı, düşmanlarının eline teslim ediliyor. İplerle, görünmez zincirlerle bağlıdır; göz hapsindedir; canlılar arasına diri diri gömülmüştür. Tek kelime konuşamaz; serçeparmağını oynatacak olsa «beyefendilerimiz» hemen görürler. Onu hep maksatlı olarak işlenmiş, kötü düşünceler aşılanmış kimselerin arasında yaşamak zorunda bırakırlar. Mektuplarını açarlar. Okumak istediği kitaplar ortadan kaybolur. Kayıkçılar onu kayıklarına bindirmezler, işçiler onun işini görmezler. Peşinde hafiyeler gölge gibi dolaşırlar.

Rousseau o sıralarda gerçekten böyle kuşkular, korkular arasında yaşıyordu. Bütün insanların kendisine karşı birleşmiş olduklarına inanmıştı. Kendisine ilgi gösterenlere, saygı sunanlara inanmıyordu; ona göre, bunlar hep yüze gülüp arkadan hançer saplamaya hazırlanan kimselerdir. Yolda giderken biri tanısa da yanındakine bir şeyler fısıldasa, sanırdı ki bunlar kendisine karşı tuzak kuran haydutlardır. Tiyatroda etrafını alsalar, zindan bekçileriyle, ok atmaya hazır askerlerle çevrilmiş gibi geliyordu. Oturunca, iki yanına birer gizli polis oturuyordu. Herkes birbirine onu gösteriyor, aleyhinde konuşuyordu.

«Diyaloglar»ı bitirince, müsveddeleri koltuğuun altına aldı, sokağa fırladı. Notre-Dame kilisesine gide-

cek, kürsünün üzerine bırakacaktı. Kader nasıl isterse öyle yapardı. Kilisenin parmaklıklı kapısını kapalı buldu. Şaşkına döndü. Ne yapacağını bilemiyordu. Akşama kadar sokaklarda koştu durdu. Eve yorgun, bitik bir halde döndü. Hemen o gece oturdu, eserini tanıtmak için kısa bir mektup yazdı, bunun birçok kopyasını çıkardı. Ertesi gün yine sokak sokak dolaştı, yüzünden hoşlandığı kimselere dağıttı.

Bir süre sonra yeniden sükûnet bulur gibi oldu. «Les Rêveries d'un Promeneur Solitaire» (Tek Başına Dolaşan Birinin Hulyaları) bunu gösterir. Şimdi kendini tatlı hulyalara kaptırmış, yeniden hayal âleminde dolaşıyordu. Geçmiş güzel günlerini anıyor, onları yeniden yaşıyordu. Mme. de Warens gözünün önünden gitmiyor, Saint-Pierre adasında geçirdiği o avare günlerin özlemini duyuyordu. Kırlarda türlü bitkiler, çiçekler toplamak, bunları kurutup kâğıtlara yapıştırmak ne büyük bir zevkti! Çiçeklerin, yaprakların renklerini, biçimlerini korumak için nasıl çalışırdı! Sonra kâğıtları kırmızı çerçevelerle süsler, bunları en değerli minyatürler gibi saklardı. Sık sık karşılarına geçer, çiçeklerle, yapraklarla konuşurdu. İnsanlarla konuşmaktan çok daha tatlı bir sohbetti bu.

1777 yazında sinir bunalımları, safra kusmaları başladı. 20 mayıs 1778'de öteden beri kendisine bakan hekimi Presle'li Le Bègue ile onun bir dostu —Girardin Markisi— hastayı alıp Ermenonville'e götürdüler, Marki'nin şatosunun korusundaki bir köşke yerleştirdiler.

2 temmuz günü Thérèse kocasının çığlığına koştu: Taşlıkta yere yuvarlanmış buldu. Biraz sonra Rousseau kendine geldi, doğruldu, sonra birdenbire yine yere yıkıldı. Yüzükoyun düşmüş, alnından kanlar akıyordu. Kal-

dırmaya Thérèse'in gücü yetmedi. Haykırarak yardımcı çağırdı. Bir yandan da çırpınıyor, kocasının ellerini oğuşturuyordu. Rousseau gözlerini ona dikmiş, bakıyordu ama, konuşamıyordu. Bu şekilde son nefesini verdi. Hekim beyin kanaması sonucu felçten öldüğünü bildirdi.

Ondan bir hafta önce, güzel bir akşamüstü, korunun ortasındaki Kavak Adası'nda dolaşırlarken, Rousseau adanın güzelliğine hayran kalmış, Girardin'e: «Öldüğüm zaman beni buraya gömün» demişti. Marki büyük dostunun bu isteğini yerine getirdi. Jean-Jacques Rousseau Kavak Adası'na gömüldü. Sonradan oraya Elysée (ulu ruhların cenneti) adı verildi, büyük fikir adamının hayranlarının ziyaret yeri oldu. Devrim'den sonra, 27 ağustos 1791'de Kurucu Meclis Rousseau'nun kemiklerinin Paris'e, Fransız büyüklerinin yattığı Panthéon'a nakline karar verdi. Tören Devrim takvimiyle II. yılın bağbozumu ayının 20'sinde (11 ekim 1791'de) yapıldı, Rousseau kendisiyle aynı yıl ölmüş olan Voltaire'in yanına gömüldü. Sağlıklarında birbirlerini hiç sevmeyen, birbirlerine karşı en ağır sözlerle, en şiddetli kalem savaşına girmiş iki filozof böylece ölümün barıştırıcı, her şeyi unutturucu derin sükûnu içinde yan yana gelmiş bulunuyorlardı.

Ne yazık ki onlara bunu da çok görenler çıktı. 1814'te bir gece birtakım çılgınlar gizlice tabutları açtılar, iki büyük adamın kemiklerini alıp götürdüler, çöplüğe attılar. Yapabilecekleri ancak buydu. Bugün Rousseau da, Voltaire de eserleriyle, sağkenkinden daha çok yaşıyorlar.

II

SANATI, ESERLERİ, FELSEFESİ

Rousseau ile çağdaş olan Fransız yazarlarının dili biraz zayıf, kuru, tutarsızdı; yalnız Buffon'un daha güçlü bir dili vardı. Rousseau'nun üslûbunda ise, daha bir berraklık, derli-topluluk, akıcılık görülür. Çünkü inanarak, içinde duyarak, içinden taşarak yazardı. Tekrardan kaçınmayışı belki bir kusur olarak görülebilir; ama, bu da ateşliliğinden gelirdi. Bir yazdığını bir daha yazarsa bu, coşkusundandı; aynı düşünceyi, duyguyu yeniden yaşamış, yeniden kaleminin ucundan dökülmüştü. Kendisi şöyle demiştir:

— «Düşüncelerimi kâğıt parçaları üzerine gelişigüzel, bölük-pörçük çiziktiririm. Sonra bunları elimden geldiği kadar birbirine ekler, dikerim, kitap yaparım. Düşünmesini, aramasını, bulmasını severim ben; düzene koymasını hiç sevmem».

Bütün bu kusurlarına karşılık, üslûbundaki canlılık, güçlülük, ateşlilik onun yazılarına üstün bir değer kazandırmıştır. Seçtiği kelimeler kesin anlamlıdır; söylemek istediğini iyice anlatır; tatlıdır, kulağa da hoş gelir. Yine de, yazar bunları üzerinde uzun uzun düşünerek özenle seçmiş değildir; içinden öyle gelmiştir, çünkü düşüncesi sağlam, anlatışı açıktır.

Bir yazıyı yazarken, bir kitap hazırlarken cümleler üzerinde fazla düşünmezse de, eser tamamlandıktan son-

ra yeni baştan okur, toplu olarak düzeltir, değiştirirdi. Bir kitabını, mektubunu dört, beş defa yeniden yazdığı olmuştur. Çok çalışırdı, devamlı çalışırdı; çünkü çok düşünür, devamlı düşünürdü.

Buna rağmen, özellikle ilk eserleri arasında, beğenmedikleri olmuş, bunu da açıkça söylemekten çekinmemiştir. «Narcisse» (Nergis) piyesinin ilk temsilinde öyle sıkıldı ki sonuna kadar dayanamadı, çıktı bir kahveye gitti, eserin pek yavan, tatsız bir şey olduğunu kendi diliyle ilân etti. Ondan sonra yazdığı iki piyes de pek başarı kazanamadı. «Le Devin du Village» (Köyün Falcısı) ise yazara ilk defa geniş çapta alkış topladı. Eserin yapısı güçlü, dili parlak, taptaze şiirle doluydu.

Bu ilk denemelerden sonra Rousseau düşüncelerinde olduğu gibi üslûbunda da kendini buldu. Şimdi tabiata yönelmiş, insanla tabiat arasındaki ilişkileri, insanla toplum arasındaki çelişkileri ortaya koyma işine girişmişti. Esas görüşü şuydu: Tabiat insanı iyi yaratmıştır, onu toplum bozar; insan tabiat çevresinde mutludur, toplum içinde mutsuz olur. Rousseau, bu görüşten hareket ederek, boyuna tabiatın insanıyla toplumun insanını karşılaştırır: Tabiatın insanı sadedir; toplumun insanı «yapmadır, uydurmadır».

Yalnız, şunu belirtmek yerinde olur ki Rousseau medeniyete karşı değildir; insanı yeniden yaban ormanlarına sürmek, orada ayılarla birlikte yaşatmak aklından bile geçmez. Kendisini kınayanlara karşı yaptığı açıklamalarda bunu belirtmiştir: Bugünkü insan artık bir daha geriye gidemez; yapabileceği şey ancak daha fazla «yapma» bir varlık olmaktan kaçınmak, tabiatın yarattığı temizliğe, saflığa doğru yönelmektir.

Kısacası, Rousseau medeniyete karşı değildir; onun

karşı olduğu, daha çok, devrin zihniyetidir: Yapmacıklar, akıl yormadan kabul edilmiş önyargılar, moda, nezaket uğruna takınılan sahte haller, gülünç tavırlar, aşırı iltifatlar, ikiyüzlülük, yüze gülücülüktür. Ona göre, insan hiç de yaradılışına uymayan birtakım «ahlâk» kuralları uydurmuş, kendini bunlara esir etmiştir; gerçekten iyi, yararlı davranışlar yerine süslü konuşmalara, ağdalı nutuklara değer verilir olmuştur; herkes içinden coşup taşan neşeyi geriye itmiş, onun yerine birbirini yaralayıcı iğneli sözleri, taşlamaları huy edinmiştir; öyle şeyler vardır ki aslında yapılması ayıptır ama, insanlar bunlara başka ad vermişler, süsleyip püslemişlerdir; gerçekten saf, namuslu, dürüst kimseler alaya alınır; Tanrı inkâr edilir.

Bunlara karşı Rousseau'nun istediği, insanın —medeniyetten uzaklaşıp tabiata dönmesi değil— tabiatın ona verdiği meziyetlere dönmesidir; eğreti halleri bırakıp tabiiliği benimsemesidir. İnsanın yaradılıştan ne kadar iyi yanı varsa bu devirde hor görülmektedir: Gönülden kopan duygulara dudak bükülür; içten gelme davranışlar kabalık sayılır; sade yaşayış cansıkıcı bulunur; eşine bağlı bir kadın, ya da erkek ayıplanır; aile gülünç görülür; Tanrı'ya inananlarla alay edilir.

Rousseau bu konulardaki düşüncelerini eserlerinde bazan ayrı ayrı, bazan hep bir arada işlemiştir. İki «Söylev» ile «Tiyatro Üzerine Mektup» toplumu inceler, kötü yanlarını gösterir. «Yeni Heloïse» aile geleneklerinin nasıl olması gerektiğini belirtir. «Emile» çocuklara verilecek eğitim esaslarını çizer. «Toplum Sözleşmesi» siyasî hakkın kurallarını ortaya koyar.

Rousseau din üzerindeki görüşlerini özellikle «Yeni Heloïse» ile «Emile»de açıklamıştır. İlk kitapta romanın kahramanlarından «inançsız» Wolmar'a acır. Romanın

baş kadın kahramanı Julie ise dini-bütün bir kadındır. İnancı önyargılara değil, akla dayanmaktadır. «İnsan önce üzerine düşeni yapmalı, ondan sonra Tanrı'ya yakarmalı» der. Onun inandığı Tanrı acıyan, hakkı gözeten bir yüce varlıktır. Wolmar ne kadar dinsiz olursa olsun, Tanrı onu cezalandırmayacaktır, çünkü Wolmar iyi bir insandır. Aynı romanın başka bir kişisi de inancın akla, mantığa dayanması görüşündedir, şöyle der: «Dinin anlayabildiğim yanlarına inanıyorum; anlayamadıklarıma da, inkâr etmeden, saygı gösteriyorum».

İki kere mezhep değiştirmesi Rousseau'nun inançsızlığından değil, Tanrı'ya köklü inanışından ileri gelmiştir. Ona göre, her iki mezhep de aynı Tanrı'ya inanışın esaslarına dayanır; gövdeye inandıktan sonra dalların herhangi birinin üstün bir değeri yoktur. Yalnız, Rousseau İsa'nın kutsallığına inanmaz. Onun inancı Tanrı'yadır. 1751'de bir akşam bir toplantıda dinsizlik lehinde konuşanları: «Bir kelime daha söylerseniz hemen çıkar giderim!» diye susturmuştur. Voltaire'e karşı Kader'i, ruhun ölmezliğini savunmuştur.

*
**

Rousseau'nun, başta Fransa olmak üzere, bütün Avrupa, daha sonra da bütün dünya tarihinde ne büyük etkisi olduğunu söylemeye gerek yok. Eserleri Fransız devrimini hazırlamış, insanların eşit yaratıldığı görüşü bütün dünyada özgürlüğe doğru atılımlara güç kazandırmıştır. «Emile»in bir yerinde «mutlak krallıkların çökmek üzere olduğunu, dünyanın bir bunalıma doğru git-

tiğini» haber vermiş, yeni bir dönemin açılması gerektiği düşüncesini bütün gönüllere serpmiştir.

O güne kadar hor görülen aşağı sınıfların içinde bulundukları acı sefaleti bütün derinliğiyle duymuş, «baskının ağırlığı altında umutsuzca inleyen» halkın kaderine acımıştır. Açlıktan bitkin düşmüş, pis kulübelerinde paçavralar içinde yaşayan köylüleri gözler önüne sermiş, bunun insana saygısızlık, insan haklarını çiğneme olduğunu haykırmıştır. Onun aradığı, uğruna savaştığı şey insanın, her insanın sevilmesi, sayılmasıdır. Ona göre, asalet, eski parşömenler üzerine mürekkeple değil, yüreklerin içine silinmez harflerle yazılıdır. Kömürcünün karısı prensin metresinden daha saygıya değer. Krallar oğullarına gelin olarak cellatların kızını almalıdırlar. Adı-sanı bilinmeyen sıradan bir adam Avrupa'nın bütün toprak ağalarından daha değerlidir, daha şereflidir. Bütün kötü huylar zenginlerdedir; bütün iyi huylar yoksullardadır. Dürüstlük, hak gözetme, insanlık halktan kişilerde bulunur.

Burada yine büyük filozofun ateşli üslûbu ile karşılaşıyoruz. Bu düşüncelerini ileri sürüşünde aşırı bir kesinlikle konuşmaktadır; çünkü onda, mantık gücünden çok, hitabet gücü vardır. Doğru bir isabet kaydetmekten çok, güçlü bir atış yapmaktır onun hedefi. Bütün gücüyle yüklenir, vurur, kırar, devirir; sonra da yıkılanın yerine neyin konulacağını gösterir. Devrin filozof yazarı Saint-Martin şöyle der:

— «Böylesine güçlü konuşan birini görünce insan «söyledikleri doğru olsa gerek» diye düşünmekten kendini alamıyor. Başınızı kaldırıp bakmaya vakit bırakmıyor. Bütün geçitleri tutmuştur, kendisinden kaçamazsınız».

Fransız Devrimi'nin bütün siyaset adamları Rousseau'dan ilham almışlardır. Bu arada, onun düşüncelerini, görüşlerini en güzel, en parlak şekilde temsil eden Mme. Roland olmuştur. Fransız fikir hayatını büyük ölçüde etkilemiş olan bu kadına pek haklı olarak «Jean-Jacques'in kızı», ya da «kadın Jean-Jacques» denilmiştir. Mme. Roland «Emile»e hayrandır; «Yeni Heloïse»i «bir duygu şaheseri» olarak görür. «Bu romanı okuyan bir kadın kendinde iyiye doğru bir değişme olduğunu duymuyorsa, demek ki ruhu çamurdandır» demiştir.

Edebiyat, fikir çevreleri kadar halk arasında da Rousseau'nun hayranları gittikçe artıyordu. Onu okuyanlar azsa da adını işitmeyen yoktu. İşçiler, emekçiler, «sade» yurttaşlar için tabiatın, gerçeğin dostu, halktan kişilerin, yoksulların, acı çekenlerin savunucusuydu o. Devrim'den sonra da adı dillerde, gönüllerde dolaştı. Onu bilgelerin en üstün örneği, insanlığın velinimeti olarak göklere çıkaran marşlar söylendi, müstebit hükümdarların kurbanı olarak adı saygıyla anıldı. Cumhuriyet ordusunun askerlerinden biri: «Ah! Jean-Jacques, sağ olmalıydın da bugünü görmeliydin! Devrim'in öncüsü oldun, hepimizi yazılarınla aydınlattın» diyordu. Rousseau'nun hitabetteki, edebiyattaki etkisi de çok geniş, çok derin olmuştur. Devrim'den sonra iki yeni hitabet çığırı açıldı ki ikisi de Rousseau'nun üslûbunu taşıyordu. Biri imgelerle dolu, güçlü, «renkli» bir konuşmaya önem veriyordu; ikincisi soğuk, keskin, etkileyici bir mantığa dayanıyordu. Robespierre birincisini temsil eder; kendisine örnek olarak «Yeni Heloïse»in üslûbunu benimsemiştir. Saint-Louis ikinci yolu seçmiş, «Toplum Sözleşmesi»nin mantık, diyalektik gücünü kendine örnek almıştır.

Edebiyatta Bernardin de Saint-Pierre, Chateaubriand, George Sand, daha birçokları Rousseau'nun etkisi altında yetişmişler, tabiatı tasvir etmeyi ondan öğrenmişlerdir. Gerçekten, edebiyata «yeşili ilk getiren» Rousseau olmuştur. Hikâyeye manzarayı katmış, hayat sanheleri tablolarını tabiattan parçalarla çerçevelemiş, kişilerin maceralarını çevrelerinin yardımıyla işlemiştir. Hayale geniş ufuklar açmış, tabiatın güzelliklerini gözler önüne sermiştir. Ondan sonra edebiyatçılar evrensel bir görüşe ulaşmışlar, hayatta, tabiatta binbir yeni şeyin seslerini duymaya başlamışlardır. Eskiden romancıların, şairlerin sadece görüp geçtikleri, pek az dokundukları tabiat unsurları ondan sonra üzerine ilgiyle, dikkatle eğildikleri konular olmuştur. Rousseau'nun tutkuyla sevdiği, âdeta bir din haline getirerek taptığı yüce tabiat ondan sonraki romancıların, şairlerin geniş ilham kaynağı haline gelmiştir.

Bütün bunlardan başka, edebiyata, fikir eserlerine «ben»i ilk getiren de Rousseau'dur. Bir tek eseri yoktur ki orada kendisini gözlerimizin önüne sermesin, duygularını dile getirmesin, kendi deyimiyle «ruhunun yaralarını» anlatmasın. «Dağdan Yazılmış Mektuplar» için kendisinin söyledikleri bütün öbür eserleri için de söylenebilir: «Ben» olmasaydı bu eser meydana gelmezdi.

Böylece, görüyoruz ki Rousseau lirik bir yazardır; XVII. yüzyılın en büyük lirik yazarı. Kendisinden sonra gelenlere insanın kendi içinde tükenmez kaynaklar bulabileceğini göstermiştir. Chateaubriand, Mme. de Staël, Lamartine, Vigny, Victor Hugo, Musset de onun gibi kendileriyle ilgili konuları açarlar, dertlerini dökerler, itiraflarda bulunurlar.

Rousseau romantizmin babasıdır. Tabiata çevirdiği

gözleri yeryüzünün ötelerine doğru dikilmiş, içinde sonsuzluklara karışmak isteğini doğurmuştur. Kalbinin «anlatılamaz» boşluğundan ilk söz edenlerden biridir. Boşluğunu duyan, doldurmak için çırpınan bu kalp, ihtiyacını hissetmekle birlikte, ne olduğunu anlayamadığı bir mutluluğa ulaşmak için çabalamaktadır.

Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da Rousseau'nun etkileri çok büyük oldu. Lessing «Rousseau'nun adını ne zaman ansa içinin derin bir saygıyla dolduğunu» söyler. Goethe, Schiller, Klinger, Heine, ressam Müller kendilerine hep Rousseau'yu örnek almışlar, onun gibi onlar da ideale doğru atılmışlardır. Hepsi özgürlük âşığıdır; hepsi kalbin derin heyecanlarına kulak verirler; hepsi duygusaldırlar. «Yeni Heloïse» olmasaydı «Werther» yazılabilir miydi? Schiller, çağdaşlarının çoğu gibi, «Yeni Sokrates»in yazılarıyla sarhoş olmasaydı ilk dramlarını yazabilir miydi?

Alman felsefesi üzerinde de Rousseau'nun büyük etkisi görülüyor. «İnsanı insan yapmak isteyen» bu büyük filozof Alman komşularını da, hiç olmazsa bir ara, devrimci, demokrat yapmıştır. 1789 Devrimi Fransa'yı anayasaya kavuşturduğu, Fransızların artık kralın birer kulu değil, ülkenin birer yurttaşı haline geldiği zaman Hegel ile Schelling «Yaşasın Jean-Jacques!» diye haykırdılar. Fichte de, sonuna dek, Kant'ın olduğu kadar Rousseau'nun da yolundan gitmiştir.

İngiltere'de Rousseau'nun bir öncüsü olmuştur denilebilir. XVII. yüzyılın kadın yazarlarından Mrs. Behn «Oroonoko» adındaki romanında tabiatın güzelliklerini yüceltmişti. Ona göre öğretmenlerin en bilgesi tabiattır; Surinam vahşilerinin ilkel, tertemiz yaşayışı insanın en iyi halidir. Bu görüşler İngiltere'de ilgiyle karşılanmış-

sa da Rousseau daha büyük bir hayranlık uyandırmıştır; çünkü o tabiatın yüceliğini, insanın yaradılıştan saflığını daha güçlü bir şekilde, daha geniş bir çerçeve içinde işlemiştir. Ferguson her ne kadar Rousseau'ya karşı çıktıysa da onun ilkel toplumlara, İlkçağ cumhuriyetlerine karşı duyduğu hayranlığa katılmıştır. Goldsmith «Issız Köy»ü anlatırken bütün kötülüklerin insanların şatafat düşkünlüğünden ileri geldiğini vurgular. Cowper'e göre Rousseau ifade kudretinde doruğa ulaşmış, şiirin bütün görkemini geride bırakmıştır. Byron birçok eserinde Rousseau'ya benzemeye çalışmıştır. Leman Gölü kıyılarında dolaşırken «Yeni Heloïse» elinden düşmezdi. «Childe Harold»da büyük filozofun uğradığı felâketleri, dünyayı ateşe veren içten gelme sözlerini dile getirmiştir. XIX. yüzyılın ünlü kadın romancısı George Eliot da «Rousseau benim ruhumu canlandırmış, bana yeni yetenekler kazandırmıştır» diye yazar.

*
**

Rousseau'nun en büyük gücü hayal gücüdür. Son yıllarında bunu yumuşatmak, hatta söndürmek için kendini bilime vermek istemiş, bitkileri incelemeye koyulmuştu. Yine de bütün hayatı, sanatı, felsefesi hayalden güç almış, gelişmiş, gerçeklere ulaşmıştır. Kendisi de ancak bu güce inanmış, bir onu değişmez, tükenmez, en sağlam kaynak olarak görmüştür. Sezer gibi olduğu bir şeyi ancak hayal gücüyle aydınlatmış, belirgin hale getirmiştir.

Yine bu hayal gücü sayesindedir ki bir kış günü baharın bütün güzelliklerini anlatabilir. Bastille zindanına kapatılsaydı, özgürlüğün en şen tablosunu çizebi-

lirdi. Çağdaş toplumun özentilerine karşı romantik tabiat ülküsünü de yine hayal gücüyle yaratabilmiştir. Yalnızlığı içinde ondan kuvvet almış, en karanlık umutsuzluklardan onun sayesinde kurtulmuştur. Bunu kendisi de bilir.

— «Hayatımın dörtte-üçünü hayalimin çocuklarıyla geçirdim» der.

Bu hayal gücüyle her şeyin içine derinlemesine girebilmiştir. Bir ev görünce, dışında kalmaz, «Belki de içeride bir dost vardır» diye düşünür, evin içini hayal etmeye başlar. Kırlarda gezinirken karşısına bir koru çıkınca «Belki de şimdi orada saygıma lâyık biri dolaşmaktadır» diye düşünür.

Hayali yeter ona; her şeyde, aşkta bile. Sevdiğinin karşısında dili tutulur, eli, ayağı kesilirken, hayal ettikleriyle içini ateş kaplar, alevler yakar. Ona göre hayal gerçekten daha tatlıdır.

— «İnsan, elde ettiğinden çok, umduğu şeyden zevk alır; mutlu olmadan önce mutlu olur» demiştir.

Biri çok çirkin bir iş yaptıysa, suçluyu karşısında görür gibi olur, yumruğunu sıkarak, üzerine atılmak üzere ayağa fırlar. Çünkü hayalinde canlanan adamı gözlerinin önünde bütün etiyle, kemiğiyle görür gibi olmuştur.

Hayali ona gerçekleri bulmakta yardımcı olduğu gibi, aldatmıştır da. Arkadaşlarına karşı hırçınlığı çoğunlukla bundan ileri gelmiştir. Birinin hiçbir kötü niyetle söylemediği bir şeyi hayali ona ağır bir söz gibi gösterdiyse kızar, çılgına döner, bu yüzden en yakını, en sevdiği arkadaşına hakaret edebilir.

Rousseau'nun bu taşkın hayal gücüne bir şey daha katılıyordu: Gurur. Çok az kişi kendisini böylesine üstün

görmüştür. Ona sorarsanız, gelmiş-geçmiş bütün insanların en değerlisi kendisidir; tabiat onu yarattıktan sonra, bir daha aynını yapmamak için, kalıbı kırıp atmıştır. Kendisinin dediğine göre, bütün Avrupa onun kalem gücüne hayran kalmıştır; kitapları çağın en inandırıcı eserleridir; hiçbir filozof onun kadar derin düşünmemiştir, yararlı olmamıştır, bu kadar kısa zamanda bu kadar çok eser vermemiştir; ondaki hitabet gücüne kimse erişemez; «Emile»in yazarının heykeli dikilmelidir; çağın hiçbir yazarı onun yaşadığı parlak anları yaşamamıştır.

— «Ben ölünce, şair Jean-Baptiste Rousseau da büyük bir şair olarak anılacaktır ama, büyük Rousseau bir ben olacağım» demiştir.

Uğradığı felâketlerden bile kendine pay çıkarmasını bilmiştir. Ona göre, bütün dünyanın bir tek kişiye karşı böylesine birlik oluşu tarihte görülmüş şey değildir. O insanların hem en mutsuzu, hem de en ünlüsüdür.

Hayal gücü gibi bu aşırı gururun da Rousseau'ya yararlı olduğu yerler de olmuştur, zararlı olduğu yerler de. Bu gurur, aslında, kendine olan güveninden geliyordu. Yalnız, taşkın yaradılışı yüzünden, bunda da aşırı gidiyor, kendisine gerçekten yardımcı olabilecek, sanatının, felsefesinin daha iyi şartlar içinde gelişmesine imkân verebilecek birçok kişiyi kırıyor, böylece kendini yalnızlığa mahkûm ediyordu.

Bütün bunlar da —meziyetleri gibi kusurları da— kalbinin saflığından geliyordu. Öyle olmasa «İtiraflar»ını yazar mıydı? Bütün gerçeklerin ortaya dökülmesini ister, insanların birbirleriyle ancak böylece anlaşıp kardeş olabileceklerine inanırdı. Kendi yiyeceğinden, içeceğinden keser, yoksullara yardım ederdi. Parada gözü yoktu.

Luxembourg Dükü kopya ettiği notalara karşılık elli altın gönderirse, kırk beşini geri yollardı. Kendini hiçbir zaman meslekten yazar saymaz, içinden geldiği için yazdığını söyler, «işleyen, duyan kafam zihin çalışmasından büyük bir zevk aldığı için aklımdan geçenleri kâğıt üzerine aktarıyorum ben» derdi. Bir inancı vardı ki ona en büyük sevinci veriyordu: İnsanlara mutluluk yolunu çizmiş, göstermişti. Onlara şöyle diyordu:

— «Yeniden kalplerinizin içine girin. Boş bir özenti uğruna mahvettiğiniz meziyetlerin tohumlarını orada bulabilirsiniz. Mantığınızın yaptığı yanlışları düzeltmek için vicdanınıza başvurun. Daima içinizden gelen sesi dinleyin».

III

ESERLERİNDEN SEÇMELER

«YENİ HELOÏSE»

Romanın tam adı «Julie ou la Nouvelle Heloïse» (Julie ya da Yeni Heloïse)dir; ayrıca da «Alpler'in eteğinde küçük bir şehirdeki iki âşığın mektupları» diye bir açıklama yapılmıştır. Bundan da anlaşılacağı gibi, roman mektuplar şeklinde yazılmıştır. Rousseau romanının kadın kahramanı Julie'yi XII. yüzyılda Fransa'da geçen bir aşk macerasının kahramanı Heloïse'e benzetiyor. Çağın ünlü felsefe öğretmeni Pierre Abélard özel ders verdiği Heloïse'i baştan çıkarır, çocukları olunca, kızın dayısı Notre-Dame kilisesi papazlarından Fulbert'i yatıştırmak için gizlice nikâhlanırlar. Fulbert yeğenini yine affetmez, onu horlar, manevî işkence yapar; Abélard, Heloïse'i bir manastıra yolladıktan sonra kendisi de başka bir manastıra sığınır, keşiş olur. Daha sonra yeniden öğretmenliğe başlar, bir manastır açar, Heloïse de bu manastırın başrahibesi olur. İki sevgili —önce Heloïse, sonra Abélard— öldükten sonra yan yana gömülmüş, sonradan kemikleri Paris'teki Père-Lachaise mezarlığına taşınmıştır.

Rousseau'nun romanında da Saint-Preux, Julie d'Etanges'in öğretmenidir; aynı macera onların da başın-

dan geçer. Birbirlerini çılgınca sevdikleri halde, kızın babasının asalet düşkünlüğü yüzünden, evlenemezler. Julie, babasının zoruyla, M. de Wolmar'la evlenmek zorunda kalır. Saint-Preux başını alır gider, diyar diyar dolaşmaya başlar. Sonunda, Wolmar onu çağırır, kendisine evinin kapısını açar, dostluk gösterir. Böylece, iki sevgili sık sık görüşürlerse de, duydukları şiddetli arzuya rağmen, güçlü iradeleri sayesinde, birbirlerinden uzak kalmayı, sevgilerini yüceltmeyi başarırlar. Karşılıklı yazıştıkları mektuplarla birbirlerine çeşitli konular üzerinde duygularını, düşüncelerini iletirler.

Bence, insan bir kere düşünme huyunu edinip de zihnini işletmeye başladı mı, kitaplarda bulabileceği şeyleri kendi kendine bulması daha iyidir; böylece zihinde daha iyi yer ederler; biz de onları, başkalarının sunacakları şekilleriyle değil, bize daha uygun bir şekilde benimseyebiliriz. Biz hepimiz, aslında, sandığımızdan daha zenginizdir ama, Montaigne'in dediği gibi, bizi hep eğreti alınmış, dilenerek elde edilmiş şeylerle giydirirler, kendi malımız yerine, başkalarının malını kullanmayı öğretirler.

Okuyanların en büyük hatası kitaplara fazla güvenmeleri, kendi kaynaklarından bir şeyler çıkarmaya çalışmamalarıdır. Hiç düşünmezler ki bütün öğüt vericiler arasında bizim kendi aklımız, mantığımız bizi en az aldatacak olanıdır. İnsan bir kere kendi içine girdi mi iyiyle kötüyü, çirkinle güzeli ayırt etmesini bilir; bunları bize başkalarının öğretmesine ihtiyacımız yoktur; hem sonra, insan kendini başkasının zorlayacağı kadar da zorlamaz.

Tabiatın güçleri karşısında kendimizin ne kadar güçsüz olduğunu göre göre bize öyle bir hal gelmiştir ki kendimizde hissetmediğimiz meziyetleri birer hayal gibi görmeye başlamışızdır. Tembellik, kötü huylar bu sözde imkânsızlığın üzerine kurulmuştur. Zayıf insan her gün görülmeyen bir şeyin hiçbir zaman görülmez bir şey olduğunu iddia eder. İşte bu hatayı ortadan kaldırmalı.

Onun için, içimizde bulabileceğimize emin olduğumuz ilkeleri, kuralları kitaplarda aramaktan vazgeçelim. Mutluluk, ahlâk üzerine filozofların yaptıkları boş tartışmaları bırakalım; onların insanın nasıl olması gerektiğini aramakla kaybettikleri zamanı biz kendimizi iyi, mutlu bir kişi haline getirmeye harcayalım.

Ben daima şuna inanmışımdır ki iyi güzelin hareket haline geçmiş şeklidir; ikisi de tabiatta aynı kaynaktan çıkar. Bu düşünceden şu çıkıyor ki akıl gibi zevk de ayrı yollardan mükemmel hale gelir; ahlâkın, iyi huyların güzelliğine karşı duygulu bir hale gelmiş olan bir ruh başka çeşit güzelliklere karşı da duygulu olur. Görmek de hissetmek gibi bir alışma işidir; ince bir görüş ince bir duygudan başka bir şey değildir. Bir ressam güzel bir manzara, güzel bir tablo karşısında öyle şeyler bulup heyecana gelir ki sıradan bir seyirci bunların farkında bile değildir. Öyle çok şey vardır ki insan bunları ancak duyguyla fark eder; akılla, mantıkla anlatmanın imkânı yoktur. Zevk bir bakıma hükmün mikroskopudur; küçük şeyleri onun erişebileceği yere kadar getirir; aklın durduğu yerde zevkin işi başlar. Peki, zevki geliştirmek için ne yapmalı? İnsan kendini, hissetmek

gibi, görmeye de alıştırmalı, iyiyi nasıl duygusuyla buluyorsa güzeli de inceleyerek bulmaya çalışmalı.

... Şereflilik denilen şeyde ben kamu oyundan doğanla insanın kendine saygısından ileri geleni birbirinden ayrı tutarım. Birincisi fırtınalı denizde bir dalgadan daha oynak birtakım boş önyargılara dayanır; ikincisinin temeli ahlâkın ölümsüz gerçeklerindedir. Başkalarının verdiği şeref payesi belki servet bakımından yarar sağlar ama, ruhun içine işlemez, gerçek mutlulukta da hiç etkisi yoktur. Gerçek şereflilik ise, tersine, mutluluğun esasını oluşturur; çünkü düşünen bir kimseyi mutlu kılabilecek iç huzurunu insan ancak kendi içinde bulabilir.

... Aşk şereften uzak kaldı mı en büyük güzelliğini kaybetmiş olur. Aşkın bütün güzelliğini tadabilmemiz için, kalbimizin rahat olması, aşkın sevdiğimizi yükselterek bizi de yükseltmesi gerekir. Aşkın kusursuz, en mükemmel şekilde olması düşüncesinden ayrıldınız mı, heyecanını da çekip atmış olursunuz; aşkın içinden saygıyı çıkardınız mı, ortada hiçbir şey kalmaz. Şerefini kaybetmiş bir erkeğe kadın nasıl saygı duyabilir? Alçak bir bozguncuya kendini teslim etmekten çekinmemiş bir kadına da erkek nasıl hayranlık duyabilir? Böylece, çok geçmeden, birbirini hor görmeye başlarlar; aşk onlar için artık utanç verici bir alışverişten başka bir şey değildir; şerefi kaybetmişlerdir, mutluluğu bulamazlar.

Birkaç gün içinde durumum nasıl da değişti! Size yakın bulunmanın zevkine ne acılar karışıyor! Ne üzücü düşünceler dört yanımdan kuşatıyor beni! Korkularım hayalimde ne engeller yaratıyor! Ah! Julie, duygulu bir ruh Tanrı'nın insana ne uğursuz bir armağanı!

Böyle bir insan şu yeryüzünde ancak acı, işkence bekleyebilir. Havanın, mevsimlerin elinde zavallı bir oyuncaktır o. Kaderi güneşe, sise, açık havaya, kapalı havaya bağlıdır; esintiye göre, ya sevinçlidir, ya üzgün. Önyargıların kurbanıdır; birtakım saçma-sapan kurallarda kalbinin haklı isteklerine engeller bulur. Her şeyden doğru duygular edindiği, bunlar hakkında, basmakalıp kurallara göre değil de, duygularına göre doğru hüküm verdiği için insanlar onu cezalandırırlar. İnsan olduğunu unutur da en yüce mutluluğu arar; kalbiyle aklı boyuna savaş halindedir; sonsuz istekler ona sonsuz yoksunluklar hazırlar.

Onun için, seni güçsüzlüğünden daha aşağılara düşürecek olan tehlikeli bir alçalmaya yuvarlanma sakın. Gerçek aşk ruhu alçaltmak için mi yaratılmıştır? Aşkın bir hatası uğruna şu şerefli, güzel heyecanı kaybetme; bu heyecan seni daima kendinin üzerine yükseltecektir.

„Gerçek aşk bütün bağların en temizidir. Tabiî eğilimlerimizi, bir tek şey üzerine toplayarak, ancak böyle bir aşk, onun tanrısal ateşi temiz tutar; şeytana uymaktan bizi o korur; cinsiyeti o tek varlık dışında başka biri için bir hiçe ancak o indirir. Basbayağı bir kadın için her erkek erkektir; kalbinde aşk olan kadın için sevdiğinden başka erkek yoktur. Ne dedim? Sevdiği sadece bir erkek midir? Yo, hayır! Erkekten çok daha yüce bir varlıktır. Seven kadın için erkek diye bir şey yoktur; sevgilisi erkekten de üstün bir kimsedir, bütün öbürleri ise erkek bile sayılmaz. Kendisiyle o tek başına birer varlıktırlar. Onların duydukları istek değil, sevgidir. Kalpleri duygularına kapılmaz; duygulara yön verir; taşkınlıklarını tatlı bir tüle bürür. Hayır, utandı-

rıcı olan yalnız şehvettir, onun kaba dilidir. Gerçek aşk daima alçakgönüllüdür; elde edeceği lütufları hiçbir zaman küstahça koparmaz; çekine çekine alır. Onun alevinde bütün okşayışlar yücelir, tertemiz olur.

... İnsanın gerçekten sahip olduğu meziyetler bir iftiracının yalanlarıyla ortadan kalkar mı ki? Bir sarhoşun küfürleri insanın bunları hak ettiğini ispat eder mi? Bilge bir kişinin şerefi karşısına çıkan ilk yabaninin merhametine mi kalmış? Diyeceksiniz ki düello insanın yürekli bir kişi olduğunu gösterir; bu da bütün öbür kötülüklerin doğurduğu utancı, ya da o kişiye kondurulan suçları silip götürür. O zaman, ben de size sorarım: Hangi şeref insanı böyle bir karara sürükler, hangi mantık bunu haklı gösterebilir? Bu hesapça, alçak bir kimse biriyle dövüştü mü alçak olmaktan çıkıverir, öyle mi? Bir yalancının palavraları kılıcın ucuyla desteklendi mi hemencecik doğru oluverir, öyle mi? Size «Birini öldürdün» derlerse bunun yalan olduğunu ispat etmek için başka birini öldüreecksiniz, öyle mi?

Onun için, şeref denen kutsal şeyi o önyargıyla, bütün erdemleri kılıcın ucunda toplayan önyargıyla karıştırmayın. Bu önyargı kahraman haydutlar yaratmaktan başka bir işe yaramaz. Görmüyor musunuz ki utancın, şerefin önleyemediği cinayetler yapma bir utançla, ayıplanma korkusuyla örtülüyor, kat kat daha da artıyor? İnsanı ikiyüzlü, yalancı yapan da budur; bir kimseye unutup geçmesi gereken patavatsızca bir söz hak ettiği, fakat kibirine yediremediği bir azarlama yüzünden arkadaşının kanını akıttıran budur; baştan çıkarılmış ürkek bir kızı cehennem zebanisine çeviren budur.

... Bile bile birini öldürmek kadar büyük cinayet var mıdır? Bütün erdemlerin kökünde insanlık duygusu bulunuyorsa, bir insanın hayatına kasteden kana susamış bir sapığa ne demeli?

Dövüşmeye yanaşmamakla bir adamın kendini herkesçe ayıplanır duruma düşürdüğü doğru olsa bile, acaba hangi ayıplanmadan daha çok korkmalı; iyi bir iş yaparak başkalarınca ayıplanmak mı, yoksa kötü bir iş yaparak kendince ayıplanmak mı? Kendine gerçekten saygısı olan bir kimse başkalarınca haksız olarak ayıplanmaya pek aldırmaz; haklı olarak ayıplnmaktan korkar. Çünkü iyi, doğru bir hareket, insanların vereceği hükme değil, yapılan işin kendisine bağlıdır. Yaptığınız bir şeyi bütün dünya alkışlasa, kötü bir şeyse, yine kötüdür. Hem sonra, düelloya insanî duygulardan dolayı yanaşmayan bir adamın kendini küçük düşürdüğü de yalandır. Bütün hayatı lekesiz geçmiş, hiçbir zaman korkaklık alâmeti göstermemiş olan bir kimse adam öldürerek elini kana bulamaktan kaçınırsa bundan dolayı daha da şeref kazanır. Daima yurduna hizmete, güçsüzü korumaya, en tehlikeli ödevleri yerine getirmeye, değer verdiği her şeyi gerekirse kanı pahasına savunmaya hazır böyle bir insan bütün hareketlerinde öyle sarsılmaz bir sebat gösterir ki bunlar gerçek cesaret olmadıkça yapılamaz. Vicdanından emin, başı dik yürür; düşmanından ne kaçar, ne de peşine düşer. Bundan da kolayca anlaşılır ki, kendisi ölmekten çok, başkasına kötülük etmekten korkmaktadır; tehlikeden değil, cinayet işlemekten çekinmektedir.

... Bütün bunlar, üstüne bir de benim yaradılıştan hoyratlığa karşı oluşum binince, düelloya karşı bende

öyle bir tiksinti uyandırıyor ki bu işi insanların ulaşabilecekleri en aşağı derecede hoyratlık olarak görüyorum. Seve seve dövüşecek olan bir kimse benim gözümde başka bir yırtıcı hayvanı parçalamaya çalışan bir yırtıcı hayvandır; düelloyu kaybedenden çok da kazanana acırım.

... Evlilik bağı bütün bağların en kutsalı olduğu kadar en serbesti de değil midir? Evet, onu sıkan bütün kanunlar haksızdır; bu bağı kendileri kurmak, ya da çözmek isteyen babalar da müstebit krallardır. Tabiatın bu tertemiz bağı ne kralın hükmü altındadır, ne de bir babanın emri altında; o sadece Yaradan'ın emridir. Bu Yaradan'dır ki kalplere hükmeder, birleşmelerini emreder, birbirlerini sevmeye zorlar.

Tabiatın bu kuralını kamuoyunun kuralları uğruna feda etmenin ne anlamı var? Servet farkı, mevki farkı evlilikte birbirine karışıp, eriyip gider; bunların mutluluğa da hiçbir yardımı olmaz. Yalnız, yaradılış farkı olduğu gibi kalır; mutluluk, mutsuzluk doğuran da budur. Eşini yalnızca aşk için seçen genç hata eder; gelinini, damadını başkalarının görüşüne göre seçen baba ise daha büyük bir hata yapar. Akılla gelenekler arasında hüküm vermek için bir kızın mantığı, tecrübesi olmayabilir; iyi bir baba elbette ki kızının bu eksiğini tamamlamalıdır. Şunu söylemek hakkı, hatta ödevidir:

— «Kızım, dürüst bir adam bu»; ya da «Düzenbazın biri».

— «Aklı başında bir adam»; ya da «Delinin biri».

Diyebileceği de ancak budur. Bunun dışında her şeyde hüküm kızın olmalıdır. «Böyle olursa toplumun düzeni bozulur!» diye yaygarayı basan o, kimseye söz

hakkı tanımayan dar kafalılardır asıl toplumun düzenini bozanlar. Mevki değere göre çizilsin, kalplerin birleşmesi kendi seçmelerine göre olsun; işte toplum düzeni budur. Bunu insanın doğumuna, ya da servetine göre çizenlerdir toplum düzenini bozanlar; asıl bunları suçlamalı, cezalandırmalı.

Görülüyor ki bu bozukluğun düzeltilmesi evrensel adalet gereğidir. Düzene yardımcı olmak, düzeni bozanlara karşı çıkmak insanın ödevidir.

... Ortada aşk yoksa, tek başına akıl seçer; aşk varsa, tabiat çoktan seçmiş demektir. Tabiatın kutsal kanunu budur. Bunu kösteklemeye insanın hakkı yoktur; böyle bir işe girişen cezasını görür. Çiftlerin doğuşları, mevkileri bakımından birbirine uymalarını gözetmek hiçbir zaman mutsuzlukları, cinayetleri önleyemez.

... Sana ancak iki şey tavsiye etmekle yetiniyorum: Düzüstlükten ayrılma; Julie'ciğini de unutma.

... Şuna inandım ki insanın tek başına yaşaması iyi bir şey değil. İnsan ruhu bütün değeriyle ortaya çıkabilmek için bir eşe, arkadaşa ihtiyaç duyuyor. Arkadaşların gücü bir araya gelince teker teker güçlerinden daha büyük bir kuvvet doğar. Ey kutsal dostluk, işte budur senin zaferin. Yine de, o tam birleşmenin yanında sadece dostluk nedir ki? Böyle bir birleşme dostluğun bütün gücüne yüz kat daha kutsal bağlar ekler. Aşkın kendinden-geçmelerini sadece duyguların alevlenmesi, tabiatın aşağılık bir isteği olarak gören o kaba adamlara ne demeli?

Dünyanın şu geniş çölüne içimde bir ürküntüyle giriyorum. Bu kargaşa bana korkunç bir yalnızlık duygusu veriyor; bu yalnızlığın içinde korkunç bir sessizlik var. Ruhum bir ağırlık altında sıkışıyor, yayılmak istiyor, dört-bir yandan daha da sıkıştırılıyor. Eskilerden biri: «Ancak yalnız olduğum zaman yalnızlığım azalıyor» demiş. Ben kendimi kalabalık arasında daha yalnız buluyorum; orada ben ne seninim, ne de başkalarının. Kalbim konuşmak istiyor ama, kimsenin dinlemeyeceğini anlıyor; cevap vermek istiyor ama, söylenenlerin hiçbiri ona kadar erişmiyor. Memleketin dilini anlamıyorum, kimse de benim dilimden anlamıyor.

... Bu kibar konuşmalarda insan ne öğreniyor dersin? Dünya işleri üzerine akıllıca hüküm mü veriyorlar? Topluluk içinde yaşamaktan yararlanıyorlar mı? Hiç olmazsa bir arada yaşadıkları kimseleri tanıyorlar mı? Hiçbiri değil, Julie'ciğim. Orada öğrenilenler ancak şunlar: Yalanı ustalıkla savunmak; erdemin bütün ilkelerini, felsefeye kuvvet, kökünden sarsmak; tutkularını, önyargılarını birtakım felsefe kırıntılarıyla renklendirmek; hatalara günün gözde sözlerine göre moda süsü vermek. İnsanların yaradılışlarını, özelliklerini tanımaya gerek yok, nelere ilgi duyduklarını bilmek yeter; o zaman, herhangi bir şey hakkında ne diyeceklerini aşağı-yukarı tahmin edebilirsin. Biri konuşurken sanırsın ki elbisesi konuşuyor; kendisi konuşsa duygulu bir şey söylemesi gerekir. Sonra, elbise değiştirir, halden hale geçer gibi, uluorta, laflarını değiştiriyorlar.

... Kimse düşündüğünü söylemiyor, ancak başkasına düşündürmek istediğini söylüyor. Gerçekten ayrılma-

mak gibi görünüşte bir çabaları varsa da bu ancak asıl ilgilendikleri şeyi saklamak için.

Sanırsın ki tek başına yaşayanlar, bağımsızlık içinde bulundukları için, hiç olmazsa kafaları kendilerinindir. Hiç de öyle değil. Onlar da düşünemeyen birer makinedir; yayına basılınca düşünürler ancak.

... Herkes kendi çıkarını düşündüğü için kimse toplumun iyiliğini düşünmüyor. Herkesin çıkarı birbiriyle çatıştığı için de, boyuna bir kavga-dövüştür gidiyor. Her zümrenin ayrı kuralları, yargıları, ilkeleri var; bunlar başka yerde geçmiyor. Bir evdeki dürüst adam komşu evde düzenbazın biri sayılıyor. İyi, kötü, güzel, çirkin, gerçek, erdem ancak ayrı ayrı çevrelerde bulunuyor.

Kibar topluluğu üzerine edindiğim fikir bu işte.

... Gerçek aşkın şu üstünlüğü, aynı zamanda iyi yanı vardır ki uğruna yapılan her fedakârlığın karşılığını verir. İnsan aşkı uğruna yoksunluklara katlanmaktan —sırf bunun neye mal olduğu, bunu neden yaptığı düşüncesinden dolayı— zevk duyar.

Bundan başka, Julie'nin de, sizin de bana birçok defa söylediğiniz doğruysa, aşk insan kalbinde yer edebilecek en tatlı duygudur; onu devam ettiren, yerleştiren her şey, binbir acıya mal olsa bile, yine de bir kazançtır. Aşk, yine sizin dediğiniz gibi, engeller yüzünden daha da ateşlenen bir istekse, tatmin olması iyi değildir; zevkler arasında sönüp gideceğine, devam etsin de mutluluğa erişmesin, daha iyidir.

... Bir aşkın sönüp gideceği düşüncesi birçok duygulu kalbi aşkın mutsuz bir sona ulaşmasından daha çok

korkutur. Elde bulunan bir şeyden usanç getirmek de kaybedilen bir şeyden duyulan üzüntüden yüz kat daha kötüdür.

... Bize verdiği özgürlüğü canı istediği zaman bizim kendi güçlerimizle yaşatan, ya da öldüren o yüce varlığa yalvardım.

— «Ben ancak senin istediğin, kaynağı sende olan iyi şeyleri istiyorum» dedim. «Kocasına sadık bir kadın olmak istiyorum, çünkü gerek aileyi, gerekse bütün toplumu ayakta tutan ilk ödev budur. Namuslu olmak istiyorum, çünkü bütün öbürlerini besleyen ilk erdem budur. Senin kurduğun tabiat düzeniyle, senden bana geçen aklın kurallarıyla ilişkisi olan her şeyi istiyorum. Kalbimi senin bekçiliğine, isteklerimi senin eline veriyorum. Öyle yap ki bütün davranışlarım şaşmaz irademe uygun olsun. Bu irade de bana senden geçmiştir. Bir anlık hatam bütün ömrüm boyu bağlı kalmak için yaptığım seçmeye üstün gelmesin».

Yalnız karı-kocanın yararı için değil, bütün insanların ortak davası için de evliliğin saflığının bozulmaması gerekir.

... Demek, yaşamana son vermek hakkın, öyle mi? O da nesi! Sen bu yeryüzüne hiçbir şey yapmamak üzere mi geldin? Tanrı sana can verirken bir ödev yüklemedi mi? Yolunu akşam olmadan tamamladınsa, geri kalan zamanı dinlenmekle geçir; ama, göster bakalım neler yaptın. Sana verdiği zamanın hesabını soracak olan yüce varlığa vereceğin cevabı hazırladın mı? Vah zavallı! Yeterince yaşamış olmakla övünen bilge kişiyi bul

bana, hayattan ayrılmak için kendinde hak görebilmek için acaba nasıl yaşamış, kendisinden öğreneyim.

«Hayat bir dert» diyorsun. Evet ama, dünyanın düzeninde ara, bak bakalım dertlerle hiç karışmamış bir nimet bulabilir misin. Bu demek midir ki evrende hiç iyi bir şey yok? Kendiliğinden kötü olanla kazara kötü olmak akibetine uğramış olanı nasıl birbirine karıştırabilirsin? Sen kendin söylüyorsun «İnsanın gelip geçici hayatı bir hiçtir, az sonra kurtulacağı vücuda bağlıdır» diye. Evet, ama, bütün varlığını etkilemesi gereken canlı, manevî hayatı iradesini kullanmasına bağlıdır. Hayat mutlu olmuş kötü bir kimse için kötüdür, mutsuz olmuş iyi bir kimes için ise iyidir; çünkü onu iyi, ya da kötü kılan, gelip geçici bir değişiklik değil, ait olduğu kişiyle olan ilişkisidir.

Yaşamaktan canın sıkılıyor, «Hayat bir dert» diyorsun. Ergeç avunacaksın, «Hayat bir nimet» diyeceksin. O zaman, daha iyi bir muhakeme yürütmemekle birlikte, daha doğru bir şey söylemiş olacaksın, çünkü değişen ancak sensin. Öyleyse, bugünden değiş. Sonra, değil mi ki bütün dert senin ruhunun kötü durumundan ileri geliyor, bozuk yanlarını düzelt, ortalığı düzeltmek zahmetine girmemek için evi yakmaktan vazgeç.

... Şunu bil ki düşündüğün biçimdeki bir ölüm hem utanç verici, hem de korkakça bir iş; bütün insanlıktan bir şey çalmak demektir bu. Gitmeden önce insanlığın senin için yaptıklarını ona geri ver. «Peki ama, hiçbir emelim yok... Dünyaya hiçbir yararım yok...» Ah! bir günlük filozof! Bilmiyor musun ki şu yeryüzünde bir adım atsan karşına yapılacak bir ödev çıkar; herkesin, sırf var olması dolayısıyla, insanlığa bir yararı vardır.

«Le Roman de la Rose» der ki «Zenginlik adamı zengin etmez». Bir insanın zenginliği sandıklarındaki paralarla değil, oradan çektiği paraları nasıl kullandığı ile ölçülür. Çünkü insanın elindeki şeyler onları kullanma biçimine göre kendinin olur; kötüye kullanma kaynakları ise o kadar çoktur ki para tükenir, onlar tükenmez. Bundan dolayıdır ki insan harcadığı para ölçüsünde değil, iyiye kullandığı ölçüde zevk alır. Bir deli külçe altınları denize atabilir, bundan zevk aldığını da söyler. Evet ama, bu acayip zevk nerede, akıllı bir adamın ufacık bir paradan çıkarmasını bildiği zevk nerede! Paranın, malın kullanılmasını kat kat artıran, devam ettiren düzenler, kurallardır ancak zevki mutluluk haline getiren.

En zenginler en mutlu kişiler midir? Değilse, servetin mutluluğa ne yararı var? Baştan başa özenle düzenlenmiş şu ev sahibinin ruhunu gösteriyor: Yaldızlı tahta kaplamalar, evin içindeki şatafat, görkem bunları ortaya serenin ne boş bir inasn olduğunu haber veriyor. Bir yerde ki üzüntüsüz bir düzenin, köleliksiz bir barışın, savurgan olmayan bir bolluğun hüküm sürdüğünü görüyorsunuz, büyük bir güvenle diyebilirsiniz: «Bu evin beyi mutlu bir kişi».

Dünyadan uzak yaşamanın zevklerini tadabilmek için sağlıklı bir ruh ister. Ailelerinin sinesinde yaşamaktan, kendilerini oraya seve seve kapamaktan zevk alanların ancak varlıklı kişiler olduğunu görürüz. Dünyada mutlu hayat diye bir şey varsa hiç kuşkusuz onların orada sürdükleri hayattır. Yalnız, mutluluk araçları bunları işletmesini bilmeyenin elinde sıfıra iner. Gerçek mutluluğu ancak onun tadını çıkarmasını bilen tanır.

Bu evde mutlu olmak için ne yaptıklarını kesin olarak söylemek gerekirse sanırım ki buna verilecek en güzel cevap şudur:

— «Yaşıyorlar».

Yalnız, bu kelimeye Fransızların verdikleri anlamda değil; onlara göre, yaşamak biriyle modaya uygun birtakım ilişkiler kurmak demektir. Benim dediğim, insan hayatı; insanın hangi hayatı yaşamak için dünyaya geldiyse işte o hayatı yaşaması. Öyle bir hayat ki hayatın kendisini de aşar, ölümle birlikte kaybolup gitmez.

... Julie'ye gelince, kendini bu hayata hiç çekinmeden, duraksamadan veriyor. Böylesine duygulu bu ruh birtakım zevklere nasıl duygusuz kalabilir ki? Hepsinden hoşlanıyor, arıyor, hoşuna gideni bulunca benimsiyor. Bunlardan tat almasını biliyor. Yalnız, bunların hepsi Julie'ye göre zevkler. Ne kendi rahatlığını ihmal ediyor, ne de sevdiklerinin; yani, çevresindekilerin hepsinin. Aklı başında bir kimsenin rahat etmesine yardımı olabilecek hiçbir şeyi yersiz saymıyor ama, başkasının gözünü kamaştırmaktan başka bir işe yaramayacak şeyleri gereksiz buluyor.

İyiliğe doğru ilk adım kötülük etmemek olduğu gibi, mutluluğa doğru ilk adım da acı çekmemektir. Bu iki özlüsöz iyi anlaşılsa birçok manevî kurallara gerek kalmaz. Julie bu sözlere büyük değer veriyor.

... Julie'nin ruhu gibi vücudu da duygulu. Duygularında olduğu gibi uzuvlarında da aynı incelik başta geliyor. Bütün zevkleri tanımak, duymak için yaratılmış. Yalnız, onun için zevk alma sanatı kendini birtakım şeylerden yoksun etme sanatı. Acı verici ağır yoksun-

luklar vardır, tabiatı yaralar; Julie'ninki onlardan değil. Onunki akıl çerçevesi içinde, geçici, ılımlı yoksunluklar. Bu gibi yoksunluklar zevkin tuzu, biberidir; bozulmasını, usanç vermesini önler. Bu saf ruh böylece ilk kaynağını koruyor; zevkleri yıpranmıyor; o da, bunları aşırıya kaçarak canlandırmak ihtiyacını hiç duymuyor.

Bu işte benimsediği daha yüce bir ilke var: Kendine sahip olarak kalmak, bütün isteklerine kurallar karşısında boyun eğdirmek. Bu da mutlu olmanın bir başka yoludur. Çünkü insan ancak acı duymadan kaybedebileceği bir şeyden kaygısızca zevk alabilir. Gerçek mutluluğu bilge kişilerin duyduğu doğruysa şundandır: Bütün insanlar arasında elinden kaderin pek bir şey alamayacağı kimse odur.

... Julie: «Hayat kısa; doğru» diyor. «Bunun içindir ki hayatı ustalıkla kullanmalı, elden geldiğince tadını çıkarmalı. Bir günlük tokluk bizi bir yıl zevk almaktan alıkoyacaksa, isteklerin bizi sürükleyebilecekleri yere kadar gitmek kötü bir felsefedir».

Tabiatta hata yoktur. Bir tabiat eserine kondurulan bütün suçlar onun aldığı kötü biçimlerin sonucudur. Hiçbir haydut yoktur ki eğilimleri iyi yöneltilmiş olsaydı erdemli bir kişi olmasın. Hiçbir sakat ruh yoktur ki belirli bir açıdan ele alınınca yararlı yetenekleri ortaya çıkarılamasın. Evren düzeninde her şey iyiye yardım eder. Her insanın daha iyi bir düzen içinde ayrılmış yeri vardır; mesele bu yeri bulmak, düzeni de bozmamaktır. Beşikten başlayan, yaradılışların şaşılacak derecede birbirinden farklı olduğunu göz önünde bulundurmadan hep aynı formül içinde sürdürülen bir eğitimin sonu ne

oluyor? Böylece çoğuna zararlı, ya da yersiz bilgiler kazandırılıyor, kendilerine daha uygun gelecek bilgilerden yoksun bırakılıyor, tabiat her yandan sıkıştırılıyor, ruhun büyük meziyetleri silinip yerine hiçbir gerçekliği olmayan, ancak görünüşten ibaret birtakım küçükleri konuluyor. Çeşitli istidatları farkında olmadan aynı şeylere alıştırarak birbirleriyle sürtüştürüp aşındırılıyor, hepsi birbirine karıştırılıyor. En sonunda da, uluorta yüklenilen bunca zahmete karşılık, bütün bu mucize çocuklar birtakım güçsüz kimseler, meziyetsiz adamlar olup çıkıyorlar, ancak güçsüzlükleriyle, işe yaramazlıklarıyla göze çarpıyorlar.

Keşişlerin kendilerinden geçmelerini ayıpladığınızı çok duydum. Bu kendinden-geçme hali nasıl gelir bilir misiniz? Duaya verilen zamanı insan gücünü aşacak kadar uzatmakla. O zaman ruh tükeniyor, hayal alevleniyor, birtakım görüntüler yaratıyor. İnsanın içine bir şeyler doğuyor, peygamber oluyor.

Mistiklerin kendilerinden geçmelerini ben de ayıplamışımdır. Bu haller bizi ödevlerimizden alıkoyarsa, derin düşüncelere dalmanın büyüsüyle bizi faal hayattan koparırarak ruh tembelliğine sürüklerse yine ayıplarım. Siz benim böyle bir ruh tembelliğine yaklaştığımı sanıyorsunuz. Ben ise ondan sizin kadar uzak olduğumu sanıyorum.

Tanrı'ya hizmet etmek hiç de hayatını dua köşesinde diz çökerek geçirmek değildir; onun bizden beklediği ödevleri yeryüzünde yerine getirmektir.

«EMILE»

Rousseau «medeniyetin tabiî insanı bozduğuna» inandığına göre bu insanın yeniden düzeltilebileceğini de düşünmüş, incelemelerini yıllarca bu konu üzerinde toplamıştır. Bunun çocuklara verilecek eğitimle sağlanabileceğini düşünüyor, yeni bir eğitim yöntemi gerektiğine inanıyordu. Ona göre, amaç hiçbir zaman insanı medeniyetten koparmak, yeniden tabiat içindeki ilkel hayatına yönceltmek değildi; olamazdı da. Ancak, eğitim insanı medeniyetin kötü etkilerinden koruyacak nitelikte olmalı, çocuk bunu sağlayacak şekilde yetiştirilmeliydi.

Rousseau «Emile»i «Toplum Sözleşmesi» ile birlikte yazmıştır. İkisi de yazarın en ileri görüşlü, en cesur eserleridir. Bu iki eser aynı derecede şiddetli tepki görmüş, yasaklanmış, yakılmıştır. Fransız Devrimi'ne yol açan aydınlanma döneminde her iki eserin büyük payı olmuştur.

Kitap beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde çocuğun doğumdan beş yaşına kadar olan dönemde görmesi gereken eğitim ele alınmıştır. İkinci bölüm 5-12, üçüncü bölüm 12-15, dördüncü bölüm 15-20 yaşlar arası eğitimidir. Emile artık yetişmiş, delikanlı olmuştur, ona bir de eş yetiştirmek ister. Beşinci bölümde bu kız çocuğunun, Sophie'nin nasıl yetiştirilmesi gerektiği gösterilmiştir.

Eser aslında «Emile ou de l'Education» (Emile ya da Eğitim Üzerine) adını taşır. Rousseau bu başlığın altına Romalı filozof Seneca'nın şu sözlerini almıştır:

«Bizim hastalığımız iyi edilebilir bir hastalıktır. İyiye yönelmek üzere yaratılmış olduğumuz için, kendimizi düzeltmek istersek, tabiat bize yardım eder».

I

Yaradan'ın elinden çıktığında her şey iyidir; insanın elinde her şey bozulur. İnsan toprağı başka bir toprağın ürününü, ağacı da başka bir ağacın yemişini vermeye zorlar. İklimleri, mevsimleri birbirine karıştırır; köpeğini, atını, kölesini iğdiş eder. Her şeyi alt-üst eder, her şeyin biçimini bozar; biçimsizlikten, canavardan hoşlanır. Hiçbir şeyi, insanı bile tabiatın yaptığı biçimde istemez; kendine uydurmaya çalışır.

İşler artık o hale gelmiştir ki bugün bir insan doğduğu günden beri öbürleri arasında kendi başına bırakılsa hepsinin en biçimsizi olur çıkar. Önyargılar, kurallar, ihtiyaçlar, örnekler, içine gömülmüş olduğumuz bütün toplum kuruluşları çocuğun yaradılıştan gelen özelliklerini bozar, yerine de başka bir şey koyamaz. Tesadüfen yol ortasında bitmiş bir fidanı gelip geçenler her yanından çarparak, sağa, sola bükerek nasıl çok geçmeden yerle bir ederlerse o da öyle olur.

Bitkilere tarımla biçim verilir; insana da eğitimle. İnsan yetişkin çağının cüssesiyle doğsaydı, boyu, gücü bunların kullanmasını öğreninceye kadar kendisi için yararlı değil, zararlı olurdu, çünkü kimse ona yardım etmeyi düşünmezdi; kendi başına kalınca da, daha ihtiyaçlarını öğrenmeden, sefalet içinde ölür giderdi. Çocukluktan şikâyet ederler. Bilmezler ki insan çocuklukla başlamasaydı insanlık yok olurdu.

Güçsüz doğarız, güce ihtiyacımız vardır; her şeyden yoksun doğarız, yardıma ihtiyacımız vardır; aptal doğarız, akıla ihtiyacımız vardır. Doğuşta nemiz yoksa, büyüyünce neye ihtiyaç duyacaksak bunu bize eğitim verir.

Bu eğitimi ya tabiattan elde ederiz, ya insanlardan, ya da eşyadan. Yeteneklerimizin, uzuvlarımızın iç gelişmesi tabiatın eğitimidir; bu gelişmeyi nasıl kullanacağımızı öğrenmemiz insanların eğitimidir; bizi etkileyen şeyler üzerine kendi kendimize edindiğimiz tecrübe de eşyanın eğitimidir.

Demek oluyor ki hepimiz üç tür öğretmenin elinde biçim alıyoruz. Bunların çeşitli dersleri birbiriyle çatışıyorsa öğrenci iyi yetişemez, kendi kendiyle de boyuna çatışır. Bu üç öğretmenin çeşitli dersleri her noktada uyuşursa, hepsi aynı hedefi gözetirse, işte ancak o zaman çocuk iyi yetişmiş olur.

Bu üç ayrı tür eğitimden tabiatınki bize bağlı değildir; eşyanınki de ancak bazı bakımlardan bize bağlıdır. İnsanların verdiği eğitim ise ancak bize bağlıdır; daha doğrusu, bize bağlı sanıyoruz, çünkü çocuğun çevresindekilerin sözlerini, davranışlarını tamamıyle yöneltebileceğini kim iddia edebilir?.. Bizim bütün yapabileceğimiz binbir özen göstererek, elimizden geldiğince hedefe yaklaşmaktır; hedefe tam varana ne mutlu!

Duygulu olarak dünyaya geliriz, daha doğar doğmaz da çevremizi kuşatan şeylerin çeşitli şekillerde etkileri altında kalırız. Duygularımızın bilincinde olduğumuz için de, etkilendiğimiz şeylere karşı, hoş, ya da nahoş olduklarına göre, biz de bir tepki gösteririz; ya

onlara yaklaşırız, ya da onlardan kaçarız. Bu tepkiler biz daha duygulu, daha bilinçli oldukça daha da genişler, daha da derinleşir.

Demek oluyor ki her şeyi bu ilkel tepkilere bağlamak gerekiyor. Bizim şu üç ayrı eğitimimiz birbirinden yalnız farklı olmakla kalsaydı, bu olabilirdi; ya birbirine aykırı olursa ne yaparız? Ya çocuk kendi başına bir varlık olmak için değil de, başkaları için yetiştirilmek isteniyorsa? O zaman ahenk imkânsızdır. Ya tabiata, ya da toplum kuruluşlarına karşı savaşmak zorunda kalınca çocuğu ya insan yapacaksınız, ya da yurttaş; çünkü ikisini bir arada yapamazsınız.

Tabiî halde insan ancak kendisi içindir; tam sayıdır, salt bütündür; ilişkisi kendi kendiyledir, ya da bir benzeriyle. Medenî insan ise kesir bir sayıdır, paydasına bağlıdır, değeri de bütünle olan ilişkisiyle ölçülür; bu bütün de, toplumdur. En iyi toplumsal kuruluşlar insanı tabiatından en çok uzaklaştırabilenlerdir. İnsanın salt varlığını içinden çekip alır, yerine bağımlı bir varlık koyar; «ben»i ortak birime çevirir. Öyle ki birey kendini ancak toplumun bir parçası olarak görür.

... Sparta'lı Pedaretos Üçyüzler Meclisi üyeliğine adaylığını koyuyor, kazanamıyor. Sevinçle dönüp geliyor. Sparta'da kendisinden daha değerli üç yüz kişi bulunmasına sevinmiştir. İşte yurttaş budur.

Sparta'lı bir kadının orduda beş oğlu vardır, savaştan haber beklemektedir. Bir köle dönüp geliyor. Kadın korkudan titreye titreye ondan haber soruyor.

— «Oğullarınızın beşi de öldü».

— «Alçak köle, bunu mu sordum ben sana!»

— «Savaşı biz kazandık».

Ana tapınağa koşuyor, tanrılara şükrediyor. İşte yurttaş budur.

... İnsanı çelişkilerden kurtarmakla onun mutluluk yolundaki engeller kaldırılmış olur. Bunun için de, insanın eğilimlerini görmek, gelişmesini gözlemek, ilerleyişini izlemek gerekir; kısacası, tabiatın insanını tanımak.

Böyle az bulunur bir insanı oluşturmak için ne yapmamız gerek? Yapacağımız çok şey var elbette. Birincisi, hiçbir şey yapmamak. Rüzgâra karşı giderken, kayığı sağa, sola döndürerek, yelkenlere rüzgâr doldurulur; ama, deniz dalgalıysa, biz de yerimizde kalmak istiyorsak, demir atarız. Dikkat et, genç kaptan: Teknen demir taramasın.

... Bizim asıl inceleme konumuz insanlığın içinde bulunduğu durum. Bu hayatın nimetlerine, dertlerine en iyi tahammül eden kimse en iyi eğitilmiş demektir. Buradan şu çıkıyor: Eğitim, kavramlar aşılamaktan çok, alıştırmalar yaptırmaktır. İnsan doğar doğmaz bir şeyler öğrenmeye başlar; yani, eğitimimiz bizimle beraber başlar... Öyleyse, görüş açımızı genelleştirelim, öğrencimizdeki soyut insanı, hayatın çeşitli kazâlarıyla karşı karşıya bulunan insanı gözden geçirelim.

İnsanlar bir ülkenin topraklarına bağlı olarak doğsalardı, aynı mevsim bütün yıl sürseydi, herkes talihine boyun eğip de değiştirmek istemeseydi, koyacağımız kural birçok bakımlardan geçerli olurdu. Belirli bir durum için yetiştirilmiş olan çocuk, bu durumdan hiç çıkmaz-

sa, başka durumların sakıncalarıyla karşılaşmaz. Ama, insanla ilgili şeylerin değişkenliği, her nesilde her şeyi alt-üst eden bu yüzyılın huzursuz, karıştırıcı ruhu göz önünde bulundurulursa, bir çocuğu sanki odasından dışarı hiç çıkmayacakmış, hep aile çemberi içinde yaşayacakmış gibi yetiştirmek kadar büyük delilik olur mu? Zavallıcık yeryüzüne bir adım atsa, bir basamak aşağı inse, mahvoldu gitti demektir. Yapacağımız, ona acıya katlanmasını öğretmek değil, acıyı duymaya alıştırmaktır.

Ana-babalar çocuklarını korumaktan başka bir şey düşünmüyorlar. Bu yetmez. Çocuğa, bir insan olarak, kendi kendini korumasını, bolluğa da, yoksulluğa da göğüs germesini, gerekirse İslanda buzları, yine gerekirse Malta kayalıkları üzerinde yaşamasını öğretmelidir. Ölmesin diye siz istediğiniz kadar önlem alın, yine de bir gün olup ölecektir. Sizin işiniz, ölmesini önlemeye çalışmaktan çok, yaşamasını sağlamaktır. Yaşamak, yalnız soluk almak değil, hareket etmek, canlılık göstermektir; uzuvlarımızı, duygularımızı, yeteneklerimizi, kendimizin bütün parçalarını kullanmaktır; insana varolma duygusunu bunlar verir. En çok yaşayan adam en çok sayıda yıl görmüş olan değil, hayatı en çok duymuş olandır.

... Derler ki birçok ebe kadın, yeni doğan çocukların kafasını sıkıp yoğurarak, ona daha düzgün bir biçim verdiklerini iddia ederlermiş. Demek kafalarımız Yaradan'ın elinden biçimsiz çıkmış da ebeler dışından, filozoflar içinden ona biçim verecekler!

Yeni doğan çocuğun yayılmaya, elini, ayağını oynatmaya ihtiyacı vardır; çünkü uzun zaman bir yumak içinde sarılı kalmaktan doğan uyuşukluğu giderecektir.

Kundağa sarmakla çocuğun hareket etmesine engel olunuyor. Sanırsınız çocuğu yaşar görmekten korkuyorlar.

Böylece, büyümek eğiliminde olan bir vücudun iç uzuvları yapacakları hareketlerde aşılmaz bir engelle karşılaşıyorlar. Çocuk boyuna beyhude çabalar harcar, bu yüzden gücü tükenir, ya da gelişmesi gecikir. Anasının karnında daha rahattı; dünyaya geldi de ne kazandı, anlamıyorum.

Hareketsizlik, uzuvların sıkıştırılması çocukta kan dolaşımına, vücudun gelişip büyümesine, güçlenmesine engel olmaktan, yapısının bozulmasına yol açmaktan başka bir şeye yaramaz. Bu gibi aşırı önlemlere başvurmayan yerlerde insanların hepsi uzun boylu, güçlü-kuvvetli, vücutları biçimli oluyor. Çocukların kundaklandığı ülkeler ise kamburlarla, topallarla, kanca-bacaklarla, kavruklarla, raşitiklerle, türlü çeşit sakatlarla doludur. Vücut serbest hareketlerle biçimsizleşmesin derken, baskı altına alarak daha çabuk biçimsizleştiriyorlar. Sakat kalmasın derken, kötürüm yapacaklar.

Böylesine zalimce bir baskıdan çocuğun ruhu kadar huyu da etkilenmez mi? Bu çocukların ilk duyguları acıdır, sıkıntıdır. Yapmak istedikleri her harekette engelle karşılaşırlar. Kürek mahkûmundan daha zavallıdırlar; boşuna çırpınırlar, çabalar, haykırırlar. «Çocuğun ilk çıkardığı ses ağlamadır» mı diyorsunuz? İnanırım. Daha doğar doğmaz baskı altına alıyorsunuz; ona ilk verdiğiniz hediye bir kangal zincir; ilk duydukları da işkence. Tek serbest şeyleri sesleri olduğuna göre, hallerinden şikâyet etmek için bağırmasınlar da ne yapsınlar? Sizin onlara verdiğiniz acıdan dolayı haykırıyorlar. Sizi de onlar gibi sıkı sıkıya sarıp sarmalasalar, siz onlardan daha çok haykırırsınız.

Bu saçma âdet nereden geliyor? Tabiata aykırı olarak ortaya çıkan bir tutumdan. Anneler, ilk ödevlerini küçümseyerek, çocuklarını emzirmeye yanaşmayınca yavruları para ile tutulan sütninelerin eline bırakmak yoluna gidildi; içlerinde tabiatın sesini duymayan bu yabancı çocuk anları da, zahmetlerini hafifletme yolunu buldular. Serbest bir durumda bulunan çocuktan gözlerini ayırmamaları gerekecekti; çocuk böyle sarılıp sarmalanınca, atarlar bir köşeye; yavrucak istediği kadar haykırsın.

... Diyorlar ki hareketlerinde serbest bırakılan küçük çocuklar kötü durumlarda yatarlarmış, elleri, ayakları biçimsizleşirmiş. İşte bu da bizim ukalalıklarımızdan biri. Hiçbir zaman hiçbir tecrübe bunun doğru olduğunu göstermemiştir. Bizden daha akıllı milletlerde sere-serpe büyüyen bunca çocuk içinde bir teki görülmemiştir ki kendi kendini yaralasın, bir yerini sakatlasın. Çocuk hiçbir hareketinde tehlikeli olabilecek kadar güçlü değildir, böyle bir gücü gösteremez; sonra, öyle bir hareket yapsa bile, ilk ağrıyı duyar duymaz vazgeçer.

İyi ki kimse bize köpek yavrularını, kedi yavrularını da kundağa sarmayı tavsiye etmiyor. Bu ihmalden dolayı sakat kalan kedi, köpek yavrusu gördünüz mü siz hiç?

Anneler çocuklarını emzirmeye tenezzül etsinler, gelenekler, görenekler kendiliğinden düzelir, bütün kalplerde tabiat duyguları yeniden canlanır, devletin nüfusu artar; yalnız bu bile yeter her şeyi yeniden derleyip toparlamaya. Ev hayatının çekiciliği bütün kötü alışkanlıkların panzehiridir. Çocukların o çekilmez sanılan gü-

rültü-patırdısı hoş bir ses haline gelir; ana-baba birbiri için vazgeçilmez, değerli varlıklar olurlar, aralarında karı-kocalık bağları daha sıkılaşır. Aile hareketli, canlı olunca ev işleri kadının en değerli uğraşı, erkeğin de en tatlı eğlencesi haline gelir. Böylece, bu bir tek kötü alışkanlığın düzeltilmesi, çok geçmeden, genel bir düzelmeyle, tabiatın bütün haklarını yeniden ele almasıyla sonuçlanmış olur.

... Anne yoksa çocuk da yoktur. İkisi arasında ödevler karşılıklıdır. Biri ödevlerini gereğince yerine getirmezse, öbürü de ihmal eder. Çocuk annesini, sevmesi gerektiğini öğrenmeden önce, sevmelidir. Kan bağı alışkanlıkla, ilgiyle güçlenmezse ilk yıllarda sönmeye başlar; kalp daha doğmadan ölür, diyebiliriz. İşte, böylece, daha ilk yıllarda tabiattan dışarı çıkmış oluyoruz.

Tabiatın dışına bunun tam karşısındaki yoldan da çıkılır. Bir kadın annelik ilgisini, ihmal edecek yerde, aşırıya vardırırsa; çocuğunu kendisine put yaparsa; çocuk güçsüzlüğünü hissetmesin diye, bu güçsüzlüğü besler, artırırsa; tabiatın kanunlarından kurtarmak isterken, ileride çok daha ağır yüklerle, tehlikeli durumlarla karşı karşıya bırakacağını düşünmeden, onu ufak-tefek sıkıntılardan uzak tutmaya çalışırsa yine tabiata aykırı bir duruma girmiş demektir.

Tabiata bakın, onun gösterdiği yoldan gidin. Görürsünüz ki tabiat çocukları boyuna çaba harcamaya, zorluklara karşı alışkanlıklar edinmeye doğru iter; çeşitli denemelerden geçirerek yapılarını sertleştirir; acı, zahmet nedir, küçük yaştan öğretir. Dişler çıkarken ateş yükselir; barsak sancıları çocuğu kıvrandırır; uzun öksürükler boğacak gibi olur; barsak solucanları işkence

eder; aşırı beslenme kanı bozar, çeşitli mayalar oluşur, sivilceler çıkar, patlar. Hemen hemen bütün ilk yıl hastalıklarla, tehlikeli durumlarla geçer. Çocuk, bu tecrübeleri atlattı mı, artık güçlenmiştir.

İşte tabiatın kanunu budur. Niye ona aykırı bir yol tutacaksınız? Düşünmüyor musunuz ki, tabiatı düzelteyim derken, eserini mahvediyorsunuz? Onun içeriden yaptığını bir de siz dışarıdan yaparsanız, tehlikeyi bir kat daha artırırsınız, sanıyorsunuz. Tam tersi: Tehlikeyi azaltırsınız. Tecrübeler gösteriyor ki nazlı büyütülen çocuklar arasında ölenler öbürlerinden daha çoktur. Sınırı aşmadıkça, çocukların güçlerini, sakınmak yerine, kullanmak tehlikeyi azaltır. Bir gün olup üzerlerine binecek yüke şimdiden alıştırın. Vücutlarını mevsim değişikliklerine, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa karşı sertleştirin.

...Bir baba çocuklarını dünyaya getirip yiyeceklerini sağlamakla üzerine düşenin ancak üçte-birini yapmış demektir. İnsanlar arasına insanlar, topluma toplum insanları, devlete yurttaşlar yetiştirmek de onun üzerine düşen bir başka ödevdir. Bu üçüz ödevi yerine getirebilecek durumdayken getirmeyen kimse suçludur; bunu ancak yarıya kadar yaptı mı, belki de daha suçludur. Babalık ödevlerini yerine getiremeyecek bir adamın baba olmaya hakkı yoktur. Çocuklarını kendisi besleyip büyütmeyen bir babayı ne yoksulluk haklı gösterebilir, ne de işinin çokluğu. Okurlarım, bana inanabilirsiniz. Bakın, önceden haber veriyorum: Böylesine kutsal ödevlerini ihmal eden bir kimse, duygulu bir insansa, bu hatası yüzünden ileride acı acı gözyaşı dökecek, hiçbir zaman da bunu unutamayacaktır.

Peki ama, şu zengin adam, kendine sorarsanız işi

başından aşmış aile babası da çocuklarını başkasının eline bırakmakla ne yapıyor? Kendi üzerine düşen ödevleri yerine getirmesi için parayla adam tutmuş. Behey, paradan başka şey düşünmeyen adam! Paranla, çocuğuna başka bir baba bulabileceğini mi sanıyorsun? Kendini hiç aldatma: Sen ona bey değil, uşak tutuyorsun. O da, çok geçmeden, kendisi gibi uşak yetiştirecektir.

... Herkesin düşündüğünün tersine, ben şunu belirtmek isterim ki bir çocuğun lalası genç olmalıdır; hatta aklı başında bir adam olmakla birlikte, mümkün olduğu kadar genç. Olabilse, çocuk yaşta olmasını isterdim. Çocuğun arkadaşı olmalı, onun zevk aldığı şeylere kendisi de katılarak güvenini kazanmalı. Çocuklukla orta yaş arasında pek o kadar ortak şeyler olmadığı için, bu uzaklık içinde sağlam bir bağ kurulamaz. Çocuklar bazan yaşlıların gururunu okşayacak şeyler söylerler ama, onları hiç sevmezler.

Yoksul kişinin eğitime ihtiyacı yoktur. Durumuna zorla baş eğmiştir, başka bir duruma da geçemez. Buna karşılık, varlıklı kişinin durumuna göre gördüğü eğitim gerek kendisi, gerek toplum için en az uygun olan bir eğitimdir. Öte yandan, eğitim bir kimseyi hayattaki bütün durumlara uygun bir hale getirmelidir. Onun için, yoksul bir kişiyi varlıklı olması için eğitmektense varlıklı kişiyi yoksul olması için eğitmek daha akla yakın bir iş olur; çünkü her iki durumdakilerin sayısı arasındaki orana bakılırsa, zenginlerden çok fakirler bulunduğu görülür. Öyleyse, bir zengini ele alalım. Hiç olmazsa, bir insan daha yetiştirmiş olacağımızdan emin oluruz; yoksul ise, kendi kendine insan olabilir.

Emile öksüzdür. Anası, babası var ama, yine de öksüz. Onların bütün haklarını ben devralıyorum. Emile anasını, babasını sayacak ama, yalnız benim sözümü dinleyecek.

... Emile mutlu bir doğumla dünyaya gelmiş, eli, yüzü düzgün, güçlü, sağlıklı bir çocuktur. Bir baba Tanrı'nın kendisine verdiği aile üzerinde seçim, tercih yapacak durumda değildir; bütün çocukları onun çocuklarıdır; hepsine aynı ilgiyi, aynı sevgiyi göstermek zorundadır. Çocuklar ister sakat olsun, ister olmasın, ister sısıka olsun, ister gürbüz, baba elinden tuttuğu yavruya hesap vermekle yükümlüdür. Evlilik, karı-koca arasında olduğu gibi, tabiatla da yapılmış bir sözleşmedir.

Gelgelelim, kendisine tabiatın yüklemediği bir işi üzerine alan benim gibi bir kimse bu ödevi yerine getirebilmesi için gerekli şartları önceden hazırlamak durumundadır... Onun için, Emile sağlam, sağlıklı bir çocuk olacaktır.

... Ruhun sözünü dinleyebilmesi, onun dediklerini yapabilmesi için, vücudun güçlü olması gerekir. Bilirim, aşırı yiyip içme tutkuları azdırır; buna karşılık, en sonunda vücudu da yıpratır, tüketir. Oruç, perhiz de, çoklukla, ters yönden, aynı etkiyi doğurur. Vücut ne kadar zayıf düşerse, o kadar emredici olur; ne kadar güçlü olursa, o kadar emre boyun eğer. Bütün şehvet tutkuları kadınsı vücutlarda toplanmıştır. Bu yapıda olanlar ne kadar az tatmin olurlarsa o kadar çok azarlar.

Zayıf bir vücut ruhu da zayıflatır. Hekimliğin kurduğu saltanat buradan geliyor. Hekimlik insanlık için en zararlı meslektir; iyi ettiğini iddia ettiği bütün has-

talıklardan çok daha zararlı. Hekimler bizim hangi hastalığımızı iyi ediyorlar, ben kendi hesabıma bilmiyorum ama, bize bundan çok daha kötü hastalıklar aşıladıklarını biliyorum: Korkaklık, inanganlık, ölüm korkusu. Vücudu iyi ediyorlarsa bile, cesareti öldürüyorlar. Ölüleri ayağa kaldırıp yürütmüşler, bize ne! İnsan gerek bize. Onların elinden insan çıktığı ise hiç görülmemiştir.

... Hekimliğin en yararlı yanı sağlık koruma bilgileridir. Hoş, insanın sağlığını koruması, bilimden çok, iyi bir alışkanlıktır ya, o da başka. Ölçülü yaşamak, çalışmak insanın en gerçek iki hekimidir. Çalışma insanın iştahını açar; ölçülülük bunu kötü kullanmasını önler.

Sağlıklı yaşamak için hangi yiyip içme tarzının yararlı olduğunu anlamak için, en sağlıklı, en gürbüz olan, en çok yaşayan milletlerin yiyip içtiklerine bakmak yeter. Genel gözlemler sonunda, hekimliğin insanlara daha esaslı bir sağlık, daha uzun bir ömür kazandırdığını göremiyorsak, demek ki bu sanat yararlı değildir, zararlıdır; çünkü zamanı, insanları, daha birçok şeyi boş yere harcar... Hekimsiz on yıl yaşayan bir adam gerek kendisi, gerek başkaları için, hekimlerin kurbanı olarak otuz yıl yaşayandan daha çok yaşamış demektir. Her iki tecrübeyi de geçirmiş olduğum için, ben kendimi bu sonuca varmakta herhangi başka birinden daha yetkili görüyorum. İşte gürbüz, sağlıklı bir öğrenci istememin sebepleri; ayrıca, onun bu durumunu korumak için tutacağım yollar.

El işlerinin, vücut çalıştırmalarının insanın yaradılışını, sağlığını güçlendirmekteki yararları üzerinde uzun uzun duracak değilim. Kimsenin tartışmadığı bir gerçek bu. En çok yaşayanların hemen hemen hepsi vü-

cutlarını, kafalarını en çok çalıştırmış, işe, yorgunluğa en çok katlanmış olanlar arasından çıkıyor.

... Hayatla birlikte ihtiyaçlar da başlar. Yeni doğan çocuğun emzirilmesi gerek. Anne kendisi meme verirse ne mutlu!.. Zenginler her şeyde yanılırlar. İnsanlar hakkında yanlış hüküm verirlerse şaşılır mı? Bir sütnine mi arıyorlar? Ebeye sorarlar. Sonu ne olur? En iyi sütnine de bu iş için ebeye en çok para veren olur. Ben Emile'in sütninesi için ebeye başvuramayacağım, kendim seçmeye çalışacağım. Bu seçmenin sırrı o kadar büyük değil; kuralları biliniyor. Yeni gelen süt serumludur, yeni doğan çocuğun barsaklarındaki ilk dışkıları temizler. Süt daha sonra yavaş yavaş koyulaşmaya başlar, çocuğa daha kuvvetli bir besin sağlar; çocuğun midesi de artık bunu sindirecek hale gelmiştir. Tabiatın bütün dişi canlılarda sütün koyuluğunu yavrunun yaşına göre değiştirmesi boşuna değildir.

Demek oluyor ki yeni doğmuş çocuğa yeni doğurmuş bir sütnine bulmak gerekiyor. Bu biraz zor bir iş, biliyorum; ama, tabiatın düzeninden dışarı çıkıldı mı her şeyde bir zorlukla karşılaşılır.

... Öğrenmeye yetenekli olarak dünyaya geliriz. Önce ne bir şey biliriz, ne bir şey tanırız. Ruhumuz daha gelişmemiş, yarı oluşmuş uzuvlar arasında zincire vurulmuş gibidir, kendi varlığının bile farkında değildir. Yeni doğan çocuğun hareketleri, çığlıkları bilinçsizdir, istek-dışıdır... Tekrar söylüyorum: İnsanın eğitimi doğar doğmaz başlar; çocuk daha konuşmaya, anlamaya başlamadan çok önce birtakım bilgiler edinir. Tecrübe derslerden önce gelir. Çocuk sütninesini tanımaya başladı mı,

daha şimdiden çok şey öğrenmiş demektir. En kaba-saba bir adam bile doğduğu günden şimdi bulunduğu yaşa gelinceye dek yaptığı ilerleme yakından izlenirse görülür ki şaşılacak kadar çok şey öğrenmiştir. İnsanların bütün bildikleri, biri sıradan kimselerin, biri de bilginlerin olmak üzere ikiye ayrılırsa, birincinin yanında bu sonuncunun çok küçük kaldığı görülür. Yalnız, biz kendi kendine edinilen bilgilere hiç önem vermeyiz; çünkü bunlar farkında olmadan, hatta bilinç yaşından önce edinilmiş bilgilerdir.

Çocuğa aşılanacak ilk alışkanlık hiçbir alışkanlık edinmemesidir. Hep aynı kolun üzerinde taşınmamalı, hep aynı elini uzatmaya, kullanmaya, hep aynı saatlerde yemeye, uyumaya, hareket etmeye, gece ya da gündüz yalnız kalmamaya alıştırmamalı. Onun serbestçe davranabileceği, güçlerini kullanabileceği kendi dünyasını uzaktan hazırlayın, bırakın vücudu tabiî alışkanlıkları kendiliğinden edinsin; bırakın çocuk kendisinin efendisi olsun, iradesi oluşunca, her istediğini yapsın.

Çocuk eşyayı fark etmeye başlayınca, kendisine gösterilecek şeyleri seçmenin önemi büyüktür. İnsanı yeni şeyler pek tabiî olarak ilgilendirir. Çocuk kendini o kadar zayıf hisseder ki bilmediği şeyden korkar. Kendisine zarar vermeyecek yeni yeni şeyler görürse bu korkusu kalmaz. Temiz evlerde büyüyen çocuklar örümcekten korkarlar, bu korku çoğunlukla onlarda büyüyünce de devam eder. Ben köylüler arasında, ne erkek, ne kadın, ne çocuk, örümcekten korkan görmedim.

Mademki kendisine gösterilen şeyler ona korku ya da cesaret verebiliyor, öyleyse çocuğun eğitimi niçin daha konuşma, anlama çağına gelmeden önce başlama-

sın? Ben isterim ki çocuk yeni şeyler, çirkin, iğrenç, acayip hayvanlar görmeye alışsın; yalnız, alışıncaya kadar yavaş yavaş, uzaktan. Başkalarının onları elledıklerini görmeye alıştıktan sonra kendi de ellemeye başlar. İnsan çocukluğunda korkmadan kurbağa, yılan, yengeç gördüyse büyüyünce herhangi bir hayvana ürkmeden bakabilir. Her gün gören için artık korkunç bir şey yoktur.

Bütün çocuklar maskeden korkarlar. Ben Emile'e yüzü hoş bir maskeyi göstermekle başlıyorum. Sonra biri bu maskeyi alıp yüzüne takıyor. Gülmeye başlıyorum, herkes gülüyor, çocuk da gülüyor. Yavaş yavaş pek o kadar hoş olmayan maskelere alıştırıyorum, en sonunda da çirkin maskelere. Bu basamakları iyi kullandımsa, çocuk en korkunç maskeyi bile, korkmak şöyle dursun, gülerek karşılayacaktır.

Emile'i bir ateşli silahın sesine alıştırmak mı gerek? Önce tabancada ufacık bir parça barut yakıyorum. Birdenbire çakıp kaybolan bu alev onu sevindiriyor. Sonra aynı şeyi biraz daha büyükçe bir parça barutla tekrarlıyorum. Bu böyle, her seferinde barut biraz daha arta arta, sürüp gidiyor. En sonunda onu tüfek sesine, top sesine alıştırıyorum.

Dikkatimi çeken bir şey var: Çocuklar gökgürültüsünden korkmuyorlar, elverir ki gürültü kulağı zorlayacak kadar olmasın. Çocuklar yıldırımın insanı yaraladığını, hatta öldürdüğünü öğrendikten sonra gökgürültüsünden korkmaya başlarlar. Çocuklar akıl yoluyla bir şeyden korkmaya başladılar mı, alışkanlık yoluyla bu korkularını gidermeye çalışın. Basamakları ağır ağır, usturuplu yükselte yükselte, çocuk da, büyük insan da hiçbir şeyden korkmamaya alıştırılır.

... Çocukların ağlaması başlangıçta yalvarmadır; aldırmazsanız, bu yalvarma emretme şeklini alır. Yardım dilenmekle başlarlar, kendilerine hizmet ettirmekle bitirirler. Böylece, başlangıçta güçsüzlüklerini bilip bu yüzden başkalarına bağımlı olduklarını hissederlerken, sonra da aynı güçsüzlüklerini kullanarak başkaları üzerinde üstünlük kurma düşüncesi doğar. Yine de bu düşünceyi, onların ihtiyaçlarından çok, bizim yaptığımız hizmetler azdırır. İşte burada çocuğun ruhu üzerinde etki yaratan, kökü tabiattan gelmeyen etkenleri ayırmak bize düşüyor.

... Çocuklar hareketlerinde ne kadar az engellemeyle karşılaşırlarsa o kadar az azarlar, ağlamalarından ne kadar rahatsız olmazsanız, o kadar kolaylıkla susturabilirsiniz. Sık sık korkutulmazlarsa daha az ürkek, sık sık pohpohlanmazlarsa daha az inatçı olurlar. Çocuklara aldırmamalı, ne halleri varsa görsünler, demek istemiyorum. Tam tersi: Onların ne isteyeceklerini önceden bilmeli, ihtiyaçlarını onlar ağlamaya başlamadan önce gidermelidir. Benim dediğim şu: Gösterilen ilgide aşırı gidip onları şımartmamalı. Ağlamalarının çok işe yaradığını görürlerse vara, yoğa nasıl ağlamazlar!

... Çocuklar daha doğar doğmaz konuşmaları duyarlar. Biz onlara, işittiklerini anlamaya başlamadan önce değil, sesleri ayırt etmesini bile öğrenmeden lakırdılar söyleriz. Uyuşukluktan daha kurtulmamış olan zihinleri söylenen sözlere yavaş yavaş kulak kabartmaya başlar. Bu seslerin onların kulaklarına bizimki kadar belirli geldiğini bile kesin olarak söyleyemeyiz.

Sütninenin çocuğu hoş sözlerle, türkülerle eğlen-

dirmesine karşı değilim; yalnız, onu anlamadığı birtakım laf kalabalığıyla boyuna serseme çevirmesine karşıyım. İşitmesini istediğimiz ilk sözler kolay söylenir, iyi duyulur kelimeler olmalı, bir şeyin adı belletilecekse önce onu gösterip sonra adını sık sık tekrarlamalıdır. Ne yazık ki bunda kolaya kaçılır, çocuğun anlamadığı birtakım laflar edilir. Bu daha sonraki yıllarda da sürüp gider, çocuk okulda öğretmeninin yararsız laf kalabalığıyla bunalır kalır.

... Çocukları yaşından önce konuşmaya zorlamanın en büyük kötülüğü bizim söylediklerimizin onlar için, onların söylediklerinin bizim için anlaşılmaz olması sonucunun doğması değildir; asıl kötülük şurada: Biz farkında olmadan, onlar sözlere bambaşka anlamlar verirler; öyle ki, tam bizim dediğimize karşılık bir şey söyler gibi göründükleri halde, aslında, bizim söylediklerimizi anlamadan, bizim anlamıdığımız laflar ederler. Söylediklerinin bazan bizi şaşkınlıklara düşürmesi bundandır; çünkü biz onların söylediklerinden kendilerinin hiç de demek istemedikleri anlamlar çıkarmışızdır. Çocukların kullandıkları kelimelerin gerçek anlmlarına karşı gösterdiğimiz bu dikkatsizlik bence onların uğradıkları ilk yanılgıların kaynağıdır. Bu yanılgıların onların ruhları üzerindeki etkileri ömürlerinin sonuna kadar devam eder.

Onun için, çocuğun kelime dağarcığını mümkün olduğu kadar dar tutmalıdır. Kavramdan çok kelime edinmesi, düşünebileceğinden çok laf etmesi kaçınılması gereken bir şeydir. Köylülerin genellikle şehirlilerden daha açık-seçik konuşmalarının sebeplerinden biri bence budur; çünkü onların kelime dağarcıkları çok daha dar-

dır. Kafalarında daha az kavram vardır ama, hepsini birbiriyle daha iyi karşılaştırıp seçerler.

Çocukluk çağının ilk gelişmeleri hemen hemen hep bir arada olur. Çocuk konuşmasını, yiyip içmesini, yürümesini aşağı-yukarı aynı zamanda öğrenir. İşte bu onun hayatının ilk dönemidir.

II

Çocuk konuşmaya başlayınca daha az ağlar. Bu tabiî bir gelişmedir: Bir dilin yerini bir başka dil almıştır. Bir yerinin ağrıdığını sözle anlatabilecekse niçin ağlasın? Ancak, ağrı sözle anlatılamayacak kadar şiddetli olursa o zaman ağlar. Boyuna ağlıyorsa, kabahat çevresindekilerin demektir. Emile bir kere, «Şuram ağrıyor» dedi mi, ancak ağrısı pek şiddetliyse ağlayacaktır.

Çocuk nazik, duyguluysa, ikide-bir hiç yoktan ağlamaya başlıyorsa, haykırışlarını boşa çıkarırım, etkisiz bırakırım; böylece de gözyaşlarının kaynağı kurur. İstediği kadar ağlasın, yanına gitmem; susar susmaz koşarım. Çok geçmez, anlar ki beni çağırmanın yolu susmaktır, çok çok bir çığlık atmaktır. Çocuklar bir şeyi birtakım işaretlerinden anlarlar, başka türlü inanmazlar.

Çocuk kendine ne zarar yaparsa yapsın, tek başınayken ağladığı pek görülmez; sesini duyuracağını umarsa ağlar. Düşerse, kafası şişerse, burnu kanarsa, parmağını keserse, telâşla yanına koşacak yerde, hiç olmazsa kısa bir süre, hiç istifimi bozmam. Canı acımıştır, acıya katlanması gerekir. Benim telâş etmem onu korkutmaktan, duyarlığını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Aslında, çocuk yaralanınca, acıdan çok, korkudan ağlar. Telâş et-

memekle, onu hiç olmazsa korkudan kurtarmış olurum. Bana bakar, o da yarasına pek o kadar önem vermez. Benim kaygıyla koştuğumu, kendisine acıdığımı, avutmaya çalıştığımı görürse kendini mahvolmuş sayar; baktı ki ben soğukkanlılığımı kaybetmemişim, az sonra o da yatışır, acısını duymaz olunca da, yarasının geçtiğine inanır. İnsan ilk cesaret derslerini bu yaşlarda alır; ufaktefek acıları telâşsız karşılaya karşılaya da yavaş yavaş daha büyük acılara katlanmasını öğrenir.

Emile kendine bir zarar vermesin diye dikkat kesilmek şöyle dursun, hiçbir zaman bir yerini yaralamazsa, acı duymadan büyürse işte o zaman kızarım. Acı duymak onun öğreneceği ilk şey, öğrenmek ihtiyacında olduğu en büyük şeydir. Bana öyle geliyor ki çocuklar, işte asıl bu önemli dersleri tehlikesizce öğrenebilmek için öyle ufak, güçsüz yaratılmışlardır. Çocuk boyu yüksekliğinde bir yerden düşse, bocağı kırılmaz; sopayla kendi kendine vursa, kolu kırılmaz; keskin bir demiri avuçlasa, iyice sıkamaz, bunun için de eli kesilmez. Hiçbir çocuğun serbest dolaşırken kendini öldürecek, sakat bırakacak, yaralayacak bir şey yaptığını görmedim; dikkatsiz davranır da onu çok yüksek bir yerde, ateşin başında bırakırlarsa, çevresine tehlikeli şeyler koyarlarsa, o başka.

... Bizim şu ukalâca allâmelik deliliğimiz yüzünden, çocuklara kendi kendilerine çok daha iyi öğrenebilecekleri şeyleri zorla öğretmeye kalkarız da ancak bizden öğrenebilecekleri şeyleri öğretmeyi unuturuz. Onlara yürümesini öğretmeye kalkmak kadar aptalca bir şey var mıdır? Dadısı öğretmediği için yürümesini öğrenememiş çocuk hiç görülmüş müdür? Buna karşılık nice kişi-

ler vardır ki dadıları onlara yürümesini kötü öğrettikleri için ömürleri boyunca kötü yürürler!

Emile ne tekerlekli sepete konulacak, ne ayakta tutuna tutuna tekerlekle gidecek, ne de yulara bağlanacak. Bir ayağını öbür ayağının öne atmasını öğrenir öğrenmez kendisine ancak kaldırımda, çabuk geçmesi için yardım edilecek. Bir odanın bozuk havası içine kapanıp kalmayacak, her gün açık havaya, çayırlara götürülecek. Orada koşsun, oynasın, günde yüz kere düşsün, daha iyi. Ayağa kalkmasını daha çabuk öğrenir. Serbest olmanın rahatlığı birçok yaralara değer. Benim öğrencimin orası-burası yara-bere içinde olacak ama, buna karşılık kendisi neşeli olacaktır. Sizin öğrencilerinizin pek o kadar yarası-beresi yoksa, demek ki boyuna yasaklar içinde, zincir altında bulunuyorlar, bunun için de hep üzgündürler. Onlar mı kazançlı, pek sanmıyorum.

Bir başka gelişme daha çocukları sızlanmaktan vazgeçirir: Güçlerinin gelişmesi. Kendi kendini daha iyi kurtarabilecek duruma geldikleri için, artık başkasından pek yardım istemezler. Güçleriyle birlikte bunu yönetecek olan bilgileri de gelişir. İşte bu ikinci dönemdedir ki kişinin gerçek hayatı başlar. Kendinin bilincine şimdi varmıştır. Artık bir varlık olmuştur; bunun sonucu olarak da mutluluk da duyabilir, mutsuzluk da. Artık onu manevî bir varlık olarak göz önünde tutmak gerekecektir.

Toplum yalnız insanın kendi güçleri üzerindeki haklarını elinden alarak değil, bu güçleri ona yetmez hale getirerek de onu güçsüz kılmıştır. İşte bunun içindir ki insanın istekleri güçsüzlüğüyle birlikte artar. Yine bunun içindir ki, büyük insanla ölçülünce, çocuk güçsüz

kalır. Büyük insan güçlü, çocuk güçsüz bir varlıksa, birincinin ikinciden daha salt gücü olduğundan değildir; birincinin yaradılıştan kendi kendine yetebilir, ikincinin kendi kendine yetemez olmasındandır.

Çocuğun bu güçsüzlüğünü tabiat ananın, babanın yavrularına düşkünlüğü ile kapatmak istemiştir. Ama, bu sevginin aşırısı, kusurlusu, kötü kullanılmışı da olabilir. Medeniyet içinde yaşayan ana-babalar çocuklarını oraya yaşından önce sürüklerler. Çocuğa kendisinde bulunandan daha çok ihtiyaç aşılayarak onun güçsüzlüğünü azaltmazlar, artırırlar. Ayrıca, ondan tabiatın istemediklerini de isteyerek, onun kendi isteklerini yerine getirmek için elinde bulunan birazcık gücü de kendilerinin hizmetine alarak onun ihtiyaçlarını bir kat daha artırırlar.

Olgun adam yerinde durmasını bilir; çocuk yerinin neresi olduğunu bilmez ki orada kalsın. Bizim aramızda binbir çıkış kapısı bulabilir. Onu yerinde tutmak kendisini yöneltenlere düşer ki, bu iş hiç de kolay değildir, Ne hayvan olmalı, ne insan; çocuk olarak kalmalı. Güçsüzlüğünü anlamalı ama, bunun acısını duymamalı; başkalarına bağımlı olmalı ama, onların emir kulu olmamalı; istemeli ama, emir buyurmamalı. Ancak ihtiyaçlarından dolayı başkalarına bağımlıdır; çünkü öbürleri ona zararlı ya da yararlı olacak şeyleri kendisinden daha iyi görürler.

Kim ki istediğini yapar, buna da kendi gücü yeter, mutludur; tabiat halinde yaşayan insanın durumu budur. Kim ki istediğini yapmak ister ama, buna gücü yetmez, mutsuzdur; çocuğun durumu da budur. Çocuklar tabiat halinde yaşarken bile tam bir serbestlikten yoksundurlar, medeniyet halinde yaşayan büyük insanlar gibi. Her birimiz ötekilerden artık vazgeçemez du-

rumda bulunduğumuz için, yeniden güçsüzleşir, mutsuz oluruz. Büyük insan olmak üzere yaratılmıştık; toplum yasaları bizi yeniden çocukluğa gömdü. Zenginler, kodamanlar, krallar hepsi çocukturlar; bakıyorlar ki herkes onların mutsuzluklarını gidermeye koşuyor, bundan çocukça bir zevk duyuyorlar; basbayağı birer kişi olsalardı göremeyecekleri özenden dolayı böbürleniyorlar.

... Çocuğu yalnız eşyaya bağımlı durumda tutun, eğitiminin ilerleyişinde tabiatın düzenini izlemiş olursunuz. Düşüncesiz hareketlerine ancak elle tutulur engeller çıkarın, ya da bırakın onu bu hareketlerin tabiî sonuçları cezalandırsın, sırası gelince bu cezaları kendisi hatırlasın. Onun yasakları ancak tecrübe ya da kendi güçsüzlüğü olsun. İsteklerini, istediği için değil, ihtiyacı olduğu için yerine getirin. Kendisi bir şey yaparken, söz dinlemiş olmak için yapmasın; siz ona bir şey yaparken, sizin onun üzerinde baskı yapacak durumda olduğunuzu hissetmesin. Bütün kendi davranışlarında olduğu gibi sizin davranışlarınızda da serbestliğini hissetsin. Gücünün yetmediği yerde bunu ancak serbestçe davranmasını sağlayacak kadar tamamlayın. Yardımlarınızı biraz sıkılarak kabul etsin ki artık buna ihtiyaç duymayacağı çağa erişmek için can atsın.

Tabiatın vücudu güçlendirmek, geliştirmek için kendine göre yolları vardır, bunlara karşı çıkmayın. Çocuk gitmek istiyorsa kalmaya, bulunduğu yerde kalmak istiyorsa gitmeye zorlamamalı. Çocukların iradeleri bizim yüzümüzden bozulmazsa, hiçbir şeyi boşuna istemezler. İçlerinden gelince, koşacaklar, atlayacaklar, bağıracaklar. Bütün hareketleri güçlenmeye çalışan yapılarının ihtiyacıdır; yalnız, kendi güçleriyle yapamayacak-

ları, başkalarının yardımına ihtiyaç duydukları şeylerde yardımcı olmalı.

Çocuğa hele birtakım boş nezaket cümleleri öğretmekten sakının; bunları gerekince çevresindekilerin hepsini buyruğu altına almasına, her istediğini anında elde etmesine yarayacak birer tılsım gibi görür. Zenginlerin biçimci eğitimlerinde çocuklara birtakım nezaket cümleleri öğretilir; bunları kullanınca karşılarında kimsenin duramayacağı, her istediklerini yerine getirecekleri söylenir. Bu çocukların ne hallerinde, ne sözlerinde yalvarır bir eda yoktur; ne söylerlerse herkesin ona uyacağından öylesine emindiler. «Lütfen» sözü onların ağzında «Ben öyle istiyorum» anlamına gelir; «Rica ederim» de «Size emrediyorum!» demektir. Bana gelince, ben Emile'in, kaba olmasından çok, küstah olmasından korkarım. Emir verirken «Rica ederim» demektense, rica ederken «Şunu yapın, bunu yapın» demesini isterim. Bence önemi olan kullandığı deyim değil, ona verdiği anlamdır.

... İnsanın kendi yapısının dışında gerçekten mutlu olabileceğini düşünebiliyor musunuz? Peki, insanı türünün bütün hastalıklarından, acılarından kurtarmaya çalışmak onu yapısının dışına çıkarmak olmaz mı? Evet, bunun üzerinde duruyorum: Büyük nimetleri tadabilmek için insanın küçük dertleri tanıması gerekir; yaradılışı böyledir. Vücut çok fazla yolunda giderse, ruh bozulur. Acıyı bilmeyen kimse, ne insanlara karşı sevgi duyabilir, ne de acımanın tatlılığını bilir; yüreği hiçbir şeyden duygulanmaz; insanlara yakın bir yaratık olamaz, benzerleri arasında bir canavar olur.

Çocuğunuzu mutsuz etmenin en emin yolu nedir, bilir misiniz? Her şeyi elde etmeye alıştırmak. Çünkü istekleri kolayca yerine getirildikçe boyuna yeni yeni istekler duyar; en sonunda bunları karşılayamaz olursunuz, ister istemez çocuğunuzun isteklerini reddetmek zorunda kalırsınız. Çocuk buna hiç alışık olmadığı için, istediğinin yerine getirilmemesinden çok, sizin bu davranışınızdan dolayı acı duyar. Her şeyi elde etmeye alışmış bir çocuğun isteklerine son yoktur: Önce elinizdeki bastonu ister; sonra saatinizi, uçan kuşu, ışıldayan yıldızı; gördüğü her şeyi ister. Tanrı olmadığınıza göre, bütün bu istekleri nasıl yerine getireceksiniz?

... İlk kurala dönelim: Tabiat çocuğu sevmemiz, kendisine yardım etmemiz için yaratmıştır; her dediğini yerine getirelim, kendisinden korkalım diye değil.

... Çocuk akıl çağına gelmeden manevî kavramlar, toplum ilişkileri üzerine hiçbir düşünce yürütemez. Onun için, bunları belirten kelimeleri söylemekten kaçınmalıdır; çünkü çocuk bunlara yalan-yanlış birtakım anlamlar verir ki sonradan düzeltemezsiniz. Kafasında yer eden ilk yanlış düşünce yanılgıların, kötü huyların tohumu olur; bu ilk adıma özellikle dikkat etmek gerekir. Öyle ayarlayın ki duygu verici şeylerle ilgilendiği sürece düşünceleri ancak duygu sınırında kalsın, çevresinde ancak elle tutulur şeyler dünyasını görsün; yoksa, söylediklerinizi dinlemeyeceğinden, ya da sizin ona anlattığınız manevi dünya üzerine birtakım acayip kavramlar edineceğinden emin olabilirsiniz. Bu acayip kavramları ömrü boyunca kafasından silemezsiniz.

Çocuklarla mantıklı konuşmak Locke'un baş kura-

lıydı. Bugün de pek moda. Tutunmuş olması bence hiç de doğru olmasından ileri gelmiyor. Bana sorarsanız, kendileriyle bunca mantıklı konuşulan çocuklardan daha ahmak bir şey görmedim. İnsanın bütün yetilerinden (melekelerinden) en zor, en geç gelişeni mantıktır; çünkü hepsinin bir bileşimidir. İşe bakın ki bunu kullanarak öbürlerini geliştirmeye kalkıyorlar! Eğitimin en büyük hedefi mantıklı bir insan yetiştirmektir; onlar ise, çocuğu mantık yoluyla yetiştireceklerini iddia ediyorlar! İşe sonundan başlamak, amacı araç yapmaya kalkmak denir buna. Çocuklar akıl, mantık dinleselerdi, yetiştirilmeye ihtiyaçları kalmazdı.

Çocuklarla, daha pek küçük yaştan beri, hiç anlamadıkları bir dille konuşmak onları süslü cümleler kullanmaya, kendilerini öğretmenleri kadar bilgili saymaya alıştırır; bu yüzden de kavgacı, isyankâr olurlar. Onların mantık yoluyla elde ettiklerini sandığımız ne varsa, gerçekte bunları ancak ya ihtiraslarından, ya korkularından, ya da kendini beğenmişliklerinden elde etmişlerdir.

Çocuklara verilen ahlâk dersleri şöyle bir örnekle özetlenebilir:

Öğretmen: «Bunu yapmamalısın».
Çocuk: «Neden yapmamalıymışım?»
«Kötü bir şeydir de ondan».
«Kötü bir şeymiş! Nedir o kötü şey?»
«Sana yasak edilen».
«Yasak edileni yaparsam n'olur?»
«Söz dinlemediğin için cezalandırılırsın».
«Öyle yaparım ki kimse bilmez».
«Seni gözetlerler».
«Saklanırım».

«Sorguya çekerler».
«Yalan söylerim».
«Yalan söylememelisin».
«Neden yalan söylemeyecekmişim?»
«Kötü bir şeydir de ondan».

İşte kısır döngü içine girdiniz. Çıkın bu çemberin dışına, çünkü çocuk sizi dinlemiyor artık. Halbuki siz çocuğa çok yararlı şeyler öğretiyordunuz, öyle değil mi? Gerçek şu ki iyiyi, kötüyü tanımak, insanın ödevlerinin mantığını kavramak çocuğun işi değildir.

Tabiat çocuğun, büyük insan olmadan önce, çocuk olmasını ister. Bu düzeni bozmaya kalkarsak, tatsız-tuzsuz ham yemişler toplarız, ki bunlar kısa zamanda çürür, bozulur. Böylece, genç bilginler, yaşlı çocuklar elde etmiş oluruz. Çocukluğun kendine özgü görüşü, düşünüşü, duyuşu vardır; bunların yerine bizimkileri koymaya kalkmak kadar delilik olmaz. On yaşında bir çocuğun akıl, mantık dairesinde yargıya varmasını istemek 1.60 boyunda olmasını istemekle birdir. Gerçekten, mantık bu yaşta bir çocuğun ne işine yarar ki? Mantık gücün frenidir; çocuğun ise, frene ihtiyacı yoktur.

Öğrencilerinize söz dinleme ödevini kabul ettirmeye çalışırken, onu sözde buna inandırmak için, güç kullanırsınız, korkutursunuz; ya da daha kötüsü, pohpohlarsınız, bir şeyler vaat edersiniz. Böylece, onlar da çıkar düşüncesiyle, ya da zorda kaldıkları için kabul ederler; bu işin gereğine mantık yoluyla inandıklarından değil.

Bunun sonu ne olur? Birincisi, içlerinden gelmeyen bir şeyi zorla kabul ettirdiğiniz için, onları baskınıza karşı cephe almaya sürüklemiş olursunuz. Sizi sevmezler. Mükâfat elde etmek, ya da cezadan kurtulmak için

sinsi olmaya, yapmacık davranışlarda bulunmaya, yalan söylemeye yönelirler. İkincisi, onlara sizi yanıltma imkânı da vermiş olursunuz: Olduklarından başka türlü göründükleri için, onları gerçek yüzleriyle tanıyamazsınız.

Diyeceksiniz ki kanunlar da büyük insanlara birtakım işleri korkutarak yaptırıyor. Doğru. Yalnız, nedir bu büyük insanlar? Yanlış eğitimle bozulmuş çocuklar değil mi? İşte asıl mesele bunu önlemektir. İyi yetişmiş, olgun bir kimsenin kanunlara ihtiyacı yoktur.

Öğrencinize yaşına göre muamele edin. Onu önce asıl yerine koyun, orada sıkı sıkı tutun, ayrılmasın. Ona hiçbir zaman emir vermeyin; ne olursa olsun, asla! Ona istediğinizi yaptırabilecek durumda bulunduğunuzu da asla hissettirmeyin. Yalnız, bilsin ki kendisi güçsüzdür, siz güçlüsünüz; bunu tabiatın yarattığını düşünsün, sizin yarattığınızı değil; davranışlarını düzenleyici fren kendi güçsüzlüğünden gelsin, sizden değil. Yapmaması gereken şeyi yasak etmeyin; onu yapmasını önleyin. Bunda da, birtakım açıklamalara, mantık yoluyla inandırmalara başvurmayacaksınız; yapmasını önleyecek tedbirler alacaksınız. İstediği bir şeyi vereceksiniz, bunu daha ilk söylediği anda verin, yalvarttıktan sonra değil; hele şart koşmaya sakın kalkışmayın. İstediği şeyi vermeyeceksiniz bunu da kesin olarak reddedin; hiçbir şey sizi bundan vazgeçirmemelidir. «Hayır!» dediniz mi, bu tunçtan bir duvar olmalıdır.

Çocuk böylece sabırlı, sakin, uslu olmasını öğrenir; istediği şeyi elde edemeyince vazgeçer. Çünkü insanların yaradılışında, başkalarının kötü niyetlerine değil ama, tabiatın, eşyanın gerektirdiğine katlanmak eğilimi var-

dır. «Bitti, kalmadı» dediniz mi hiçbir çocuk karşıgelmez; elverir ki yalan söylediğinizi sanmasın. En kötü eğitim çocuğu kendi istekleriyle sizin istekleriniz arasında dalgalanmaya, kimin daha üstün geleceği çekişmesine bırakmaktır.

... Şunu tartışılmaz bir kural bilelim: Tabiatın ilk yaptığı en doğrusudur. Onun için, insanın kalbinde doğuştan kötülük yoktur. İnsan kalbinde bir tek kusur yoktur ki oraya nasıl, nereden girdiği bilinemesin. İnsana doğuştan gelen tek tutku kendisini sevmesidir; buna, geniş anlamda, «öz saygısı» (izzet-i nefs) de diyebiliriz. Bu tutku kendi başına da, bizimle olan ilişkisi bakımından da iyi, yararlı bir duygudur; aslında başkasıyla ilişkisi olmadığına göre de dış dünyaya karşı ilgisizdir; ancak kullanılışına göre, başkasıyla ilişki içine konulduğu zaman iyi, ya da kötü olur. Demek oluyor ki öz saygısının güdüsü —ki mantıktır— doğuncaya kadar çocuk bir şeyi gördüğü, ya da işittiği için, yani başkalarıyla ilişkili olarak değil, tabiat emrettiği için yapmalıdır; o zaman hiçbir kötü şey yapmaz.

... İnsan hayatının en tehlikeli dönemi doğumla on iki yaş arasıdır. Yanlış davranışların, kötü huyların tohumları hep bu dönemde yeşerir; elde de bunları yok etmeye yarayacak hiçbir araç yoktur, araç elde edildiği zaman ise, artık iş işten geçmiştir.

Çocuklar ana koynundan birdenbire akıl çağına sıçrasalardı onlara bugün verilen eğitim uygun gelirdi. Onun için, tabiî gelişmeleri bakımından, onlara bambaşka bir eğitim gerekiyor. Bütün zihin yetilerine sahip oluncaya kadar, akıllarıyla hiçbir şey yapmamaları gere-

kir, çünkü ruhları henüz kördür, sizin gösterdiğiniz meşaleyi göremez.

Demek oluyor ki eğitim, ilk aşamada, çocuklara ahlâk kurallarını, doğruyu göstermek değil, kalbini kötü huylardan, ruhunu yanılgılardan alıkoymaktır. Öğrencinizi on iki yaşına kadar sağlıklı, gürbüz getirebilirseniz, ondan sonra daha ilk derslerinizden başlayarak anlayışının gözleri mantığa açılır. Hiçbir önyargısı, hiçbir kötü alışkanlığı olmadığı için de sizin aşılamak istediğiniz şeylere karşıkoymaz. Ondan sonra ellerinizin arasında insanların en uslusu var demektir. Hiçbir şey yapmamakla başladınız, bir eğitim mucizesi yarattınız.

Yapılmakta olanın tam tersini yapın, iyi edersiniz. Çocuğu çocuk yapmak istemedikleri, büyük insan yapmak istedikleri için babalar, öğretmenler daha ta başından onu paylarlar, azarlarlar, kusurlarını düzeltirler, korkuturlar, pohpohlarlar, mükâfatlar vaat ederler, bilgiler verirler, mantık aşılamaya çalışırlar. Siz daha iyisini yapın: Mantıklı davranın da çocuğa mantık dersi vermeye kalkmayın, hele hoşuna gitmeyen bir şeyi kabul ettirmek için asla! Çünkü her işin içine mantığı soka soka onu cansıkıcı bir şey haline getirirsiniz, daha anlayamayacak durumda olan bir ruhta erkenden onun değerini düşürürsünüz.

Unutmayın ki bir insana şekil vermeye kalkmadan önce kendinizin insan olması gerekir. Çocuğa örnek olarak gösterilecek insan kendiniz olmalısınız. Herkes sizi saymalı, sevmelidir. Kendinizi çevrenizdekilere saydıramazsanız, çocuğa da saydıramazsınız. Sevip saydırmak da birtakım erdemlerle olur, parayla olmaz. Paranın kimseyi sevdirdiğini görmedim. Kesenizi istediğiniz

kadar açın, kalbinizi açamazsanız başkalarının kalbi de size açılmaz. Paradan çok daha büyük etkisi olan şeyler vardır; bunlar hediyelerin en yararlılarıdır. Nice mutsuz, hasta kimseler vardır ki, sadakadan çok, avutulmaya muhtaçtırlar. Kavga edenleri barıştırın; insanların mahkemeye düşmelerini önleyin; mutlu evlenmelere yardımcı olun, insanların birbirlerine yardım etmelerini sağlayın; düşkünlerin koruyucusu olun. Başkalarım sevin, onlar da sizi severler; hizmet edin, onlar da size hizmet ederler; kardeş olun, onlar da sizin çocuklarınız olurlar.

... İlk ödevlerimiz kendimize karşıdır. En ilkel duygularımız kendimiz üzerinde toplanır. Bütün tabiî davranışlarımız kendimizi, rahatımızı gözetir. Onun gibi, haklı davranma konusunda ilk duygumuz, başkalarının hakkıyla değil, kendi haklarımızla ilgilidir. İşte bu da bugün uygulanmakta olan eğitimin saçmalıklarından biri: Çocuklara ilkönce, haklarından değil de, ödevlerinden söz açmakla söylenilmesi gerekenin tam tersini söylemiş, kavrayamayacakları, ilgilenemeyecekleri şeyler anlatmış oluyoruz.

... İki türlü yalan vardır. Biri geçmişle ilgilidir, öbürü gelecekle. Yaptığını inkâr etmek, ya da yapmadığı bir şeyi iddia etmek, kısacası, gerçeğe aykırı olarak konuşmak birinci türden bir yalandır. Sözünü tutmak niyetinde olmadan vaatte bulunmak, asıl niyetinin tersini söylemek ise, ikinci türden bir yalan olur. Bu iki tür yalanın bir araya geldiği de görülür.

Çocuğun söz vermesinin hiçbir değeri yoktur, çünkü düşüncesi bugünden öteye gidemez; onun için, söz

verirken ne yaptığının farkında değildir. Bundan dolayı da, sözünü tutmazsa yalan söyledi sayılamaz, çünkü bile bile yalan söylemiş değildir. O an için işin içinden sıyrılmaktan başka bir şey düşünmemiştir. Kafasının yapısı şimdilik öyledir: İki zamanı birden düşünemez. Dayaktan kurtulması, ya da bir külah şekeri elde etmesi için, yarın kendini pencereden aşağı atmaya söz vermesi gerekiyorsa, bu sözü hemen verir. İşte bunun içindir ki kanunlar çocukların verdikleri sözü saymazlar.

Buradan şu çıkıyor ki çocukların yalan söylemesi öğretmenlerinin eseridir; onlara doğruyu söylemesini öğretmek istemek yalan söylemeye alıştırmaktır. Çocukları çabuk yola getirmek, dizgine vurmak, bilgi sahibi etmek acelesi içinde, amaca ulaşabilmek için yeterince çare bulunamıyor, bir temele dayanmayan kurallarla, mantıksız kavramlarla onların ruhlarına çengel atmaya çalışılıyor. Derslerini ezberlesinler de, isterse cahil kalsınlar.

Bize gelince, biz öğrencilerimize ancak hayatta yararı olacak dersler veririz; bilgin olacaklarına, iyi insan olsunlar isteriz. Doğruyu söylemeleri için ısrar etmeyiz; çünkü doğrunun üzerine elbise giydirmelerinden korkarız. Sözlerini tutamayacaklarını bildiğimiz konularda onlardan söz almaya kalkışmayız. Ben yokken bir kusur işlenmişse, kimin işlediğini de bilmiyorsam, Emile'e suç kondurmaktan, ya da ona: «Sen mi yaptın?» diye sormaktan kaçınırım, çünkü ona yalan söylemeyi öğretmekten başka neye yarar bu? Bir noktada anlaşmaya varmamız gerekiyorsa, öyle yaparım ki teklif hep ondan gelsin; benden değil. Verdiği sözü yerine getirmekte onun çıkarı olmasına da dikkat ederim. Sözünü tutamazsa, bunun doğuracağı sonuçtan dolayı bana hınç duymaz; çün-

kü onu söz vermeye ben zorlamamışımdır. İstemediği sonuca yalan söylediği için vardıysa, bu da ona yalan söylemenin bir işe yaramadığını öğretir; bu dersi benden değil, kendisinden almış olur.

... Hangi konuda olursa olsun, kullanılan işaretler hiçbir işe yaramaz, bu işaretlerin temsil ettikleri şeyler iyice bilinmedikçe. Öyleyken, derslerde çocuklara boyuna birtakım işaretler ezberletmekle yetinilir, bunların neyi gösterdikleri anlatılmaz. Onlara birtakım haritalar göstermekle, yeryüzünü anlattıklarını sanırlar. Şehirlerin, ülkelerin, ırmakların adları ezberletilir, çocuk da bunları ancak kâğıt üzerinde bulunan şeyler sanır. Hatırlıyorum, bir yerde bir coğrafya kitabı görmüştüm, şöyle başlıyordu: «Dünya nedir? Mukavvadan bir küredir». Çocukların coğrafyası gerçekten budur işte. Şunu iddia edebilirim ki, iki yıl coğrafya, kozmoğrafya okuduktan sonra Paris'ten Saint-Denis'e gidebilecek on yaşında bir tek çocuk yoktur. Ama, bu çocuklar Pekin'in, İsfahan'ın, Meksika'nın, yeryüzündeki bütün şehirlerin nerede olduğunu su gibi bilirler.

Demek istediğim şu: Çocuklara ancak gözle görülmesi gereken şeyler öğretilmeli. O sizin dediğiniz olur ama, ancak gözle görülmesi gerekmeyen şeylerde. Yalnız, göze dayanmayan hiçbir şey bilmiyorum ben.

Daha gülünç bir yanlışlık yapıyorlar, çocuklara tarih okutuyorlar. Tarih birtakım olayların derlenmesi olduğuna göre, onların kafası alır sanıyorlar. Peki ama, olay dedikleri şeyler nedir? Tarihî olayların neden ileri geldiğini anlamak o kadar kolay mıdır, çocuk bunları kolayca kavrayabilir mi sanıyorlar? Olayların gerçek anlamı sebeplerinden ayrılabilir mi sanıyorlar? Tarihle

ruhî, manevî şeyler birbirinden ayrıdır, birini bilmeden öbürü öğrenilebilir mi sanıyorlar? İnsanların yaptıklarını ancak dış hareketleriyle, fizik yanlarıyla görürseniz, tarihten ne öğrenebilirsiniz ki? Hiçbir şey. Her türlü ilgi kaynağından uzak olunca da bu ders size bilgi vermediği gibi zevk de vermez.

Okurlarım, şunu bilin ki size bunları söyleyen kişi ne bilgindir, ne de filozof; gerçeğin dostu, yansız, sistemsiz, sıradan bir kimsedir. Yalnız yaşarım, insanlar arasına pek karışmam, onların önyargılarına kapılmam; dikkatimi çeken şeyler üzerinde uzun uzun düşünecek vaktim vardır. Benim düşüncelerim, kurallardan çok, olaylara dayanır. Bunlar üzerinde daha iyi yargıya varmanız için de, gözlemlerimi size sık sık anlatırım.

Birkaç gün kalmaya, bir köyde, çocuklarına, onların eğitim-öğrenimlerine çok önem veren iyi bir ev hanımının yanına gitmiştim. Bir sabah büyük oğlanın dersinde ben de bulundum. Öğretmeni ona eski çağlar tarihini anlatıyordu. Bu arada, İskender'i yeniden ele alarak, şu pek bilinen hekim Filippos olayına geldi (*). Öğretmen, bunu anlattıktan sonra, İskender'in cesareti üzerine bir alay fikir yürüttü. Bunlar benim hiç hoşuma gitmemişti ama, öğretmeni çocuğun gözünde küçük düşürmemek için, sesimi çıkarmadım. Sofrada, Fransızların âdeti üzere, delikanlıyı uzun uzun konuşturdular; o

(*) Plutarhos «İskender'in Hayatı»nda bunu şöyle anlatır: İskender, Parmenion'dan aldığı bir mektuptan, en sevdiği hekimi Filippos'un Dârâ'dan para aldığını, kendisini zehirleyeceğini öğrenir. Buna rağmen, mektubu okuması için Filippos'a uzatırken, onun kendisine verdiği ilacı içer. (Çeviren).

da, gençliğin verdiği canlılıkla, biraz da sonunda alkışlanacağını umarak, binbir aptalca şeyler söyledi, ki arada bunları unutturan parlak laflar da ediyordu. En sonunda, sıra Filippos hikâyesine geldi. Çok güzel, pek de zarif anlattı. Annenin ısrar ettiği, oğlanın da beklediği bir hayli övücü sözlerden sonra, olay üzerinde konuşulmaya başlandı. Sofrada bulunanların çoğu İskender'in cesaretini kınadılar; öğretmen başta olmak üzere, birçoğu da büyük komutanı bu hareketinden dolayı göklere yükselttiler. Bundan anladım ki hikâyenin asıl güzelliğini hiçbiri kavrayamamıştı.

— «Bana sorarsanız,» dedim, «bence İskender'in bu yaptığında en ufak bir azim varsa, bu ancak pek olağanüstü oluşudur».

Bunun üzerine, herkes bir noktada birleşti, bunun pek olağanüstü bir şey olduğuna kanaat getirdiler. Buna karşılık vererek, hararetle konuşmak üzereydim, yanımda oturan, o zamana kadar hiç ağzını açmamış olan bir kadın kulağıma eğilerek fısıldadı:

— «Sus, Jean-Jacques, anlamazlar.»

Yüzüne baktım, şevkim kırıldı, sustum.

Bizim genç bilginin o pek güzel anlattığı hikâyeden hiçbir şey anlamadığından birçok belirtiler üzerine kuşkulanmıştım ya, yemekten sonra elinden tuttum, dışarı çıkardım. Koruda dolaşırken, istediğim gibi rahat rahat sordum, öğrendim: İskender'in o göklere çıkarılan cesaretine herkesten daha çok hayranlık duyuyordu. Yalnız, biliyor musunuz ne bakımdan? Tadı pek kötü olan o ilâcı hiç duraklamadan, en ufak bir tiksinti alâmeti göstermeden bir dikişte içivermesine hayran kalmıştı. Zavallı çocuğa on beş gün önce bir ilaç vermişler, pek zorlukla içmiş, o kötü tadı da hâlâ ağzındaymış. Ölüm,

zehirlenme gibi şeyler onun kafasında ancak hiç de hoş olmayan birtakım duygulardı; zehiri de ancak sinameki olarak düşünebiliyordu. Yalnız, şunu da söyleyeyim ki İskender'in gösterdiği cesaret körpe kalbini pek etkilemişti, bundan sonra ilaç içmesi gerekirse bir İskender olmaya karar vermişti.

Delikanlıyı aydınlatmaya çalışmadım, çünkü ne söylesem onun anlayışını aşacağını iyi biliyordum. Basmakalıp birtakım övücü sözlerle onun görüşüne katıldım. Eve dönerken, çocuklara tarih öğrettiklerini sanan babalarla öğretmenlere içimden gülüyordum. Çocukların ağzına kral, imparatorluk, savaş, fetih, devrim, kanun gibi kelimeleri yerleştirmek kolaydır; ama, bu kelimelere kesin düşünceler bağlamaya gelince iş değişir.

«Sus, Jean-Jacques!» sözleriyle lafımın kesilmiş olmasına canı sıkılmış olan okurlarım soracaklardır, biliyorum: İskender'in hareketinde benim güzel bulduğum şey nedir? Zavallılar! bunu anlayamadınızsa nasıl anlatabilirim?- Mesele şu: İskender fazilete inanıyordu; başından, canından daha çok inanıyordu; ulu ruhu buna inanmak üzere yaratılmıştı. Ah! o yuttuğu ilaç ne güzel bir inanç ifadesiydi! Hayır, hiç kimse böylesine yücelmemiştir. Çağımızda bir İskender daha varsa, bu gibi olaylarla göstersinler bana.

... Emile hiçbir zaman hiçbir şeyi ezberlemeyecek; hayvan masallarını bile, ne kadar saf, sevimli olurlarsa olsunlar, La Fontaine masallarını bile ezberlemeyecek. Çünkü nasıl tarihi anlatan sözler tarih değilse, bu masallardaki sözler de hayvan hikâyeleri değildir. İnsanlar nasıl bu kadar kör olabiliyorlar da bu masallardan çocuklar için ahlâk dersi çıkarıyorlar? Bunlar, onları eğlendirir-

ken, ahlâklarını bozar. Çocuk, yalanın büyüsü altında, gerçeği göremez olur. Verilecek dersi hoş bir şekle sokmak için yapılanlar çocuğun bundan yararlanmasına engel olur. Hayvan masallarından büyük insanlar ders çıkarabilirler. Çocuklara ise gerçeği olduğu gibi anlatmak gerek; üzerini bir şeyle örttünüz mü, çocuk zahmet edip de bu örtüyü kaldırmaz.

La Fontaine masallarını bütün çocuklara anlatırlar, içlerinden bir teki bile anlamamıştır. Anlasalardı daha da kötü olurdu; çünkü bu masallardan çıkarılan ders o kadar karışıktır ki, çocuğun yaşına o kadar aykırıdır ki iyi huylar yerine kötü huylar aşılar.

— «İşte yine birtakım acayip fikirler!» diyeceksiniz.

Peki, öyle olsun; yalnız, bakalım doğru mu, değil mi.

KARGA İLE TİLKİ

Karga efendi, konmuş bir ağaç üstüne

«Efendi!» Ne demektir bu kelime? Bir ismin yanına gelince ne anlam verir? Burada ne anlama geliyor? Karga nedir?

«Konmuş bir ağaç» ne demektir? «Konmuş bir ağaç üstüne» denmez; «bir ağacın üstüne konmuş» denir. Öyleyse, şiirdeki devrik cümleleri anlatmak gerekecek; düzyazı nedir, koşuk nedir, anlatmalı.

Tutuyordu gagasında bir peynir.

Nasıl bir peynir? Beyaz peynir mi, kaşar mı, gravyer mi? Çocuk hiç karga görmediyse, kargadan söz et-

mekle ne kazanırsınız? Gördüyse, gagasında peynir tutabileceğini nasıl düşünebilir? Daima tabiata uygun imgeler yaratmaya çalışmalıyız.

Tilki efendi, kokudan sermest,

Yine bir «efendi!» Neyse, bu seferki yerinde: Mesleğinde ileri gitmiş kimselere «efendi, usta» derler. Tilki nedir anlatmak, masallarda kendisine kondurulan özellikleri belirtmek gerekir.

«Sermest!» Bu kelime konuşma dilinde geçmez. Açıklamak, bugün artık ancak şiirlerde kullanıldığını belirtmek gerekir. O zaman çocuk: «Niçin düzyazıda başka, koşuklarda başka konuşuluyor?» diye soracak. Ne cevap vereceksiniz?

«Peynirin kokusundan sermest!» Bir ağaca konmuş karganın gagasında tuttuğu bu peynir ne kadar kokuyormuş ki tilki ormandan, ya da ininden duymuş! Mantıklı düşünmeyi siz öğrencinize böyle mi öğretirsiniz? Mantıklı düşünme ancak sağlam temellere dayanmakla olur; başkalarının anlattıklarında yalanla doğruyu ayırt etmemize yarar.

Ona aşağı, yukarı şöyle dil döktü:

«Dil dökmek!» Tilkiler konuşurlar demek? Hem de kargalarla aynı dili konuşurlar, öyle mi? Akıllı öğretmenim, kendini kolla, cevap vermeden önce iyi tart. Söyleyeceğin sözün senin düşündüğünden çok daha büyük önemi vardır.

O! günaydın, Bay Karga!

«Bay!» Çocuk bu kelimenin bir saygı sözü olduğunu daha öğrenmeden alay yerine kullanıldığını görüyor.

Ne güzel şeysin! Bana pek güzel görünüyorsun!

Ölçüye uymak için yapılmış gereksiz bir tekrar. Çocuk, aynı şeyin başka biçimde tekrarlandığını görünce, gelişigüzel konuşmaya alışır. Bu gibi tekrarların yazarlık sanatı olduğunu, tilkinin övgüleri çoğaltmak için mahsus böyle konuştuğunu söylerseniz, bu mazereti ben anlarım ama, çocuk anlamaz.

Yalan söylemiyorum, şakıman da

«Yalan söylemiyorum!» Demek bazan yalan söylenir, öyle mi? Tilkinin yalan söylediği için «yalan söylemiyorum» dediğini öğretirseniz çocuk ne hale gelir?

Tüylerine uyuyorsa,

«Uyuyorsa!» Sesle tüy gibi pek farklı iki şeyi birbirine benzetin de bakalım çocuk ne söylediğinizi anlar mı!

Zümrüdüankası olursun şu korular sakinlerinin.

«Zümrüdüanka!» Nedir zümrüdüanka? İşte yalanlarla dolu ilkçağın içine daldık.

«Şu korular sakinleri!» Ne parlak lakırdı! Yaltaklanan hayvan dilini inceltiyor, daha kandırıcı olması için kibar sözler ediyor. Bu inceliği çocuk anlar mı? «Mümtaz» üslûp, bayağı üslûp nedir bilir mi, bilebilir mi?

Bu sözler üzerine karga kendinden geçiyor sevincinden,

«Kendinden geçmek» deyimini anlayabilmek için çok derin heyecanlar yaşamış olmak gerekir.

O güzel sesini göstermek için,

Unutmayın ki bu dizeyi de, bütün masalı da anlayabilmesi için çocuğun karganın güzel sesinin ne demek olduğunu bilmesi gerekir.

Gagasını açıyor, düşürüyor avını.

Çok güzel bir cümle; uyumlu sesler canlı bir imge yaratıyor. Gözümün önüne ardına kadar açılmış bir gaga geliyor, peynirin dallar arasından aşağıya düştüğünü duyuyorum. Gelgelelim, bu gibi güzellikler çocuklar için bir şey ifade etmez.

Tilki kapıyor peyniri, diyor ki: Sayın bayım,

İşte iyilik burada aptallığa dönüşüyor. Bakıyorum çocuklara çok güzel şeyler öğretiyorlar, doğrusu!

Şunu bil ki bütün dalkavuklar
Kendisini dinleyenin sırtından geçinirler.

Génel kuraldır ama, hiçbir çocuk bu sözleri anlayamaz.

Bu ders bir peynire değer, elbette.

Bu anlaşılıyor; fikir çok güzel. Yine de dersin peynire benzetilmesini pek az çocuk anlar; onlara kalsa, dersi bırakıp peyniri alırlar. Öyleyse, bunun bir şaka olduğunu anlatmak gerekir. Çocuklar için ne incelik!

Karga, utanmış, şaşkın,
Geç de olsa, yemin etti bir daha aldanmamaya.

«Yemin etti!» Hangi aptal öğretmen yeminin ne olduğunu anlatmaya kalkışır?

... Çocuk ister bir işle uğraşsın, ister eğlensin, ikisi de birdir onun için. Oyunları birer iştir, arada hiçbir fark görmez. Bütün yaptıklarını gülümseten bir ilgiyle, hoş bir serbestlikle yapar; bununla da, hem zihninin işleyişini, hem de bilgisinin genişliğini gösterir. Bu çağın ne hoş, ne tatlı manzarasıdır bu! Güzel bir çocuk, gözleri canlı, neşeli, hali sakin, memnun, yüzü parlak, gülümser, en ciddî şeyleri oyun oynar gibi yapar, en uçarı oyunları oynarken derinlere dalar.

Çocukluğun olgunluk çağına geldi. Bir çocuğun hayatını yaşadı, mutluluğundan hiçbir fedakârlık yapmadan olgunlaştı. Mutlulukla olgunluk birbirine yardım etti. Çağının mantığına ulaşırken, yapısının elverdiği ölçüde mutlu oldu, özgür oldu. Uğursuz tırpan vaktinden önce gelir de umutlarımızın çiçeğini biçerse, hem yaşayışına, hem ölümüne ağlamayacağız; gözyaşlarımız ona çektirdiklerimizi düşünerek ekşileşmeyecek. «Hiç olmazsa çocukluğunun tadını çıkardı. Tabiatın ona verdiklerinden hiçbirini kaybettirmedik biz ona» diyeceğiz.

III

Delikanlılık dönemine kadar olan süre insanın hayatında bir güçsüzlük dönemi ise de bir an öyle olur ki çocuğun gücü ihtiyaçlarını aşar. Yetişkin insan olarak güçsüzse de çocuk olarak güçlüdür.

İnsanın güçsüzlüğü nereden gelir? Gücü ile istekleri arasındaki eşitsizlikten. Bizi güçsüz yapan, isteklerimiz, tutkularımızdır; çünkü bunları yerine getirebilmek

için, tabiatın bize verdiğinden daha çok güç ister. Öyleyse, isteklerinizi azaltın, gücünüzü artırmış gibi olursunuz. İstediğinden daha fazlasını yapabilecek bir kimsenin yedek gücü var demektir; yani, çok güçlüdür.

On iki, on üç yaşlarında çocuğun güçleri ihtiyaçlarından daha hızlı gelişir. En şiddetli, en korkunç ihtiyacı kendini daha hissettirmemiştir; uzvu bile tam olgunlaşmamış haldedir, iradesinin zorlamasını bekler gibidir.

Çocuk bu fazla gücünü ne yapacaktır? İşte, onu işe, bilgi edinmeye, ilerisi için yatırım yapmaya koşmanın tam zamanı.

İnsan zekâsının bir sınırı vardır. Bir kimse her şeyi bilemeyeceği gibi başkalarının bildiği pek az şeyin hepsini de bilemez. Her yanlışın bir doğrusu olduğuna göre, doğruların sayısı da yanlışlar kadar olmak gerekir. Demek oluyor ki gerek öğretilecek şeyleri, gerekse bunların zamanını seçmek gerekiyor. Elimizde bulunan bilgilerin bir kısmı yanlıştır, bir kısmı da yararsız; bize yararlı olanları seçmeliyiz. Bunların içinde de çocuğun bulunduğu yaşa göre ikinci bir seçme daha yapmalıyız; çünkü öğretmek istediklerimizi onun anlayabilmesi gerek, yanlış anlarsa ileride karşılaşacağı başka konularda da yanlış düşünür.

... Aynı içgüdü değişik isteklere yol açar. Vücut gelişmek için canlı hareketlerde bulunmak isterken, zihin de yeni bilgiler edinmek için çırpınır. Çocuk başlangıçta sadece hareketlidir; sonra sonra meraklı olmaya başlar. Bu merak iyi yöneltilirse çocuğun bulunduğu yaşın itici gücü olur.

Öğrencinizin dikkatini tabiat olaylarına çekin, çok geçmez birçok şeyi merak etmeye başlar. Yalnız, mera-

kını gidermek için acele etmeyin, onun kafasının alamayacağı bilgileri yağdırmayın. Soruları onun anlayabileceği şekle sokun, bırakın sorunu o çözsün. Bilgiyi, siz söylediğiniz için değil, kendisi anladığı için edinsin; sizden öğrenmesin, kendisi bulsun. Kafası, hazıra konmaya değil, düşünmeye alışsın. Düşünüp sonuca varmaya alışmazsa, sonra başkalarının kuklası olur, çıkar.

... Şunu unutmayın ki işiniz çocuğa çok şey öğretmek değil, ona doğru, aydınlık fikirler aşılamaktır. Bir şey bilmezse bilmesin, yeter ki yanlış öğrenmesin. Doğruları da, yanlışlardan kaçınması için öğrenmelidir. Doğru düşünme, doğru yargıya varma yavaş yavaş oluşur; önyargılar ise hızla kalabalık halde üşüşür. Doğrudan doğruya bilime daldınız mı, dipsiz, kıyısız, kayalıklarla dolu bir denize açıldınız demektir, içinden çıkamazsınız. Öğrenme aşkına tutulmuş birinin o daldan o dala koştuğunu görünce gözümün önünde kumsalda bir çocuk canlanır: Biralay denizkabuğu toplamıştır; sonra, başkalarını görünce elindekileri atar, yenilerini toplamaya başlar; sonra onları da atar, başkalarına yönelir; en sonunda da, elleri dolup da taşıyamaz hale gelince, hepsini atar, rahatlar.

... Aynı şeye ilgisini devamlı olarak, derece derece çekmeye de dikkat etmeliyiz. Yalnız, bu ilgiyi bizim zorumuzla değil, kendisi merak ettiği için göstermelidir. İlgi kendiliğinden doğmazsa, cansıkıcı bir şey olur. Onun için, daima gözünüz çocukta olsun. Baktınız ki canı sıkılmaya başladı, hemen vazgeçin; çünkü esas olan bir şeyler öğrenmesi değil, hiçbir şeyi istemeye istemeye yapmamasıdır.

Size bir şey sorduğu zaman, ancak merakını giderecek kadar bilgi verin; bıktıracak kadar değil. Hele, baktınız ki öğrenmek için değil de, sizi soru yağmuruyla bunaltmak için soruyor, hemen durun.

... Zorlanmadan edinilen bilgiler daha aydınlık olur, zihne daha iyi yerleşir. Bu yolla daha çok şey de öğrenir. Ayrıca, böylece kafasını işletmeye de alışır ki bu da ona bambaşka bir zevk verir, çünkü kendi bulduğu şeyden daha çok hoşlanır. Boileau Racine'e kafiyeleri zorlukla bulmayı öğretmiş olmakla övünür. Keşke çeşitli bilimler üzerine yazılmış özet kitapları yerine, bize bunları çalışıp çabalayarak öğrenmemizi sağlayacak kitaplar olsa.

... Çocuk hiçbir şeyi siz söylediniz diye yapmamalı. O neyi iyi buluyorsa kendisi için iyi odur. Siz çocuğu boyuna kendi ışıklarının daha ilerisine sürüklemekle onu ileri görüşlü yapmak istiyorsunuz belki ama, tam tersini yapıyorsunuz. Onu hiçbir zaman kullanmayacağı araçlarla donatırken, elinden en değerli aracını, sağduyusunu alıyorsunuz; kendisini daima güdülmeye, hep başkalarının elinde bir makine olmaya alıştırıyorsunuz. Küçükken uslu olmasını istiyorsunuz, büyüyünce her şeye düşünmeden inanan, boyuna aldatılan, kandırılan biri olmasını istiyorsunuz demektir.

— «Benim senden bütün istediklerim hep senin kendi iyiliğin için, ama, sen daha anlayacak çağda değilsin. Dediğimi ister yap, ister yapma, bana ne! Çalışırsan kendin için çalışacaksın».

Onu uslu, çalışkan bir çocuk yapmak için boyuna savurduğunuz bu güzel nutuklarla onu neye hazırlıyorsunuz biliyor musunuz? İleride yalancıların, düzenbazların,

şarlatanların kurbanı olmaya, onların tuzaklarına kolayca düşmeye.

Çocuğun yararını anlayamayacağı şeyleri yetişkin bir adamın bilmesi önemlidir; ama, bir adamın bilmesi gereken şeyleri çocuğun öğrenmesi şart mıdır? Öğrenebilir mi ki? Çocuğa ancak yaşına göre yararlı olacak şeyleri öğretin, vaktini çok daha iyi kullandığınızı görürsünüz. Ona bugün için yararlı olacak şeyler yerine niçin ileride gerekecek olanları öğretmeye kalkıyorsunuz?

— «Peki ama,» diyeceksiniz, «bir bilginin yararlı olacağı an gelince bunu öğretmeye vakit olacak mı acaba?»

Onu bilmem; ama, benim bildiğim şu ki daha önce öğretemezsiniz; çünkü bizim gerçek öğretmenlerimiz tecrübe ile duygudur. İnsan kendisine gerekli olanı ancak içinde bulunduğu duruma göre daha iyi hisseder. Çocuk bilir ki büyük insan olmak üzere yaratılmıştır; büyük insanın ne olduğunu da bu konudaki düşünceleri geliştikçe öğrenir. Daha erişmediği çağla ilgili konularda tam bir bilgisizlik içinde bulunmalıdır. Benim bu kitabım bu eğitim ilkesinin devamlı bir ispatından başka bir şey değildir.

Öğrencimize «yararlı» üzerine bir fikir vermeyi başardık mı, onu çekip çevirmek için bir yerinden daha yakaladık demektir; çünkü onun üzerinde bu kelimenin büyük etkisi vardır, elverir ki yaşına uygun bir anlamı olsun, kendisinin şu anda içinde bulunduğu durum bakımından yararlı olduğunu açıkça görsün. Çocuklarınız «yararlı» sözünden etkilenmiyorsa, demek ki siz bu kelimeden onların anlayabilecekleri bir anlam çıkarmalarını sağlayamadınız.

— «Neye yarar?»

İşte bundan sonra bu bizim tılsımlı kelimemiz olacak; Emile'le benim aramdaki bütün bilgi alışverişini bu belirleyecek. Onun bütün sorularını bununla frenleyeceğim. Bilirsiniz çocukların birtakım bitmez-tükenmez, aptalca, cansıkıcı soruları vardır, bunlarla çevrelerindekileri bıktırır usandırırlar, bir işe de yaramaz. Çocuklar bunları yararlanmak için değil, büyükleri baskı altına almaktan zevk duydukları için sorarlar. Bir çocuğa, en önemli ders olarak, ancak yararlıyı bilmesi gerektiğini öğrettiniz mi, artık bilir ki bir şey sorarsa siz de ona «Neye yarar?» diye soracaksınız, o zaman sizin bu sorunuza karşılık verebileceği bir şeyi sorar.

Bakın öğrencinizi etkiniz altına alabilmeniz için elinize ne güçlü bir araç veriyorum! O, niçin sorduğunu bilmiyorsa, susacaktır; siz de, ona bütün öğrettiklerinizin yararlı olduğunu göstermiş olacaksınız. Çünkü, hiç şüpheniz olmasın, bu soruyu sormakla ona da size bunu sormayı öğretmiş olursunuz. Böylece, bir yandan kendisi ancak gerçekten merak ettiği şeyleri soracak, bir yandan da sizin kendisine öğrettiğiniz şeylerin gerçekten kendisi için yararlı olduğuna inanacaktır.

Bir öğretmen için kaçınılması gereken en büyük tuzak belki de burada. Çocuğun «Neye yarar?» sorusu üzerine, işin içinden kolayca sıyrılmak için, anlayamayacağı bir karşılık verirseniz, onun düşüncelerine göre değil, kendi düşüncelerinize göre fikir yürüttüğünüzü görerek, söylediğiniz şeyin kendi yaşı için değil, sizin yaşınız için geçerli olduğuna inanır; ondan sonra da artık size güvenmez, her şey mahvolur.

... Nutuk verir gibi konuşmasını hiç sevmem. Çocuklar böyle konuşmalara kulak asmazlar, söylenenler

akıllarında kalmaz. Elle tutulur şeyler, hep elle tutulur şeyler! Söyledim, yine de söylerim: Biz lafa çok önem veriyoruz; şu geveze eğitimimizle ancak gevezeler yetiştiriyoruz.

... En çok dikkat edeceğiniz şeylerden biri şu olmalıdır: Öğrencinizin kafasını anlayamayacağı toplum ilişkilerinden uzak tutun. Bilgiler zinciri sizi ona insanların karşılıklı bağımlılıklarını göstermek zorunda bırakıyorsa, işin manevî yanlarını anlatacak yerde, çocuğun dikkatini önce sanayi dallarına, mekanik sanatlara çekin, bunların nasıl birbirlerine bağlı olduğunu gösterin. Onu alıp yapımevlerinde dolaştırırken, işlerin hepsini kendi eliyle yaparak, makineleri kullanarak denemesini sağlayın; hepsinin, hiç olmazsa gördüklerinin, nasıl yapıldığını, niçin yapıldığını öğrenmeden çıkarmayın. Bunun için, siz kendiniz de çalışın, ona örnek olun. Onu usta etmek için siz çırak olun. Bilin ki bir saatlik çalışma ona bir günlük anlatmadan daha çok şey öğretecektir.

Çeşitli mesleklere gerçek değerinin tersi bir itibar veriliyor; hatta bir meslek ne kadar az işe yararsa o kadar değerli sayılıyor. En yararlı meslekler en az para getirenlerdir, çünkü işçilerin sayısı insanların ihtiyacıyla orantılıdır. Bunun için de, herkese yararlı bir iş ancak yoksul kimselerin verebileceği bir para getirir. Buna karşılık, zanaatkâr değil de sanatkâr sayılanlar sırf zenginler için çalışırlar, yaptıkları ıvır-zıvır işlere tutturabildikleri fiyatı isterler; herkes de onları, çok para kazanıyorlar diye, daha çok sayar. Gerçekte bu işlerin pahalı oluşu yoksulların bunları alamayacak olmalarından ileri gelir.

Öğrencilerinize bu önyargıyı aşılarsanız, diyelim,

kuyumcu dükkânına girerken kilitçiye girerkenkinden daha büyük bir saygı gösterirseniz halleri ne olur? Her yerde süslü şeylerin yararlı şeylerden daha çok para ettiğini görürlerse, mesleklerin, eşyanın gerçek değeri hakkında yanlış fikir edinmez, her şeyin değeri ne kadar azsa o kadar çok para ettiği önyargısına varmazlar mı? Bir kere kafalarına bu düşünceyi soktunuz mu, gerisini bırakın artık; siz ne yapsanız onlar da herkes gibi yetişecekler, on dört yılınızı boşuna harcamış olacaksınız.

Yergilerinden dolayı kendisine çıkışan bakana zavallı bir yazar şöyle diyordu:

— «Ne yapayım, efendim, benim de yaşamam gerek».

Mevki sahibi adam soğuk bir halle şu karşılığı verdi:

— «Bence hiç de gerek değil».

Bir bakanın ağzına pek yakışan bu söz başka bir ağızdan çıksaydı pek vahşice bir söz olurdu. Her insanın yaşaması gerektir. Çünkü tabiatın insana verdiği kaçınma duygularından en tabiisi, en güçlüsü ölümden kaçınmaktır. Bundan da şu çıkar ki her insan yaşayabilmek için çaresiz kalınca her şeyi yapabilir. Erdemli bir kişinin canını hiçe sayması, ödevi uğruna onu feda etmesi birtakım ilkelere bağlılıktan ileri gelir ki bu hal ilkel insanın yalın varlığından çok uzaktır. Ne mutlu o milletlere ki orada herkes çabalamadan iyi birer insan, erdem gözetmeden doğru birer kişi olabilir! Bir kimsenin kötülük yapmadan yaşayamayacağı, yurttaşların dolandırıcı, düzenbaz olmak zorunda kaldıkları aşağılık bir devlet varsa, kötü davrananları değil, onları buna zorlayanları asmalı.

Emile hayatın ne olduğunu öğrenir öğrenmez ilk dikkat edeceğim şey ona bu hayatı korumasını öğretmek olacaktır. Bugüne kadar devletler, sınıflar, servetler arasındaki farkı anlatmadım; yine de anlatmayacağım; çünkü her devlette insan aynıdır. Zenginin midesi fakirinkinden daha büyük değildir, yediklerini de daha iyi sindirmez; efendisinin kolları köleninkinden daha uzun değildir; bir büyük adam bir halk büyüğünden daha büyük değildir. Kısacası, insanın ihtiyaçları her yerde aynı olduğuna göre, bu ihtiyaçları karşılayacak şeyler de her yerde aynı olmak gerekir.

İnsanın eğitimini insana uygun yapın, insandan gayrı bir varlığa göre değil. Görmüyor musunuz ki insanı sırf devlet için yetiştirmekle onu devletten başka şeye yaramaz hale getiriyorsunuz, mutsuz kılıyorsunuz? Büyük bir derebeyi dilenecek hale gelirse, yine de soylu doğduğu için edinmiş olduğu önyargıları bırakmazsa, bundan daha gülünç şey var mıdır? Varlıklı bir kişi yoksul düşerse, yoksulların nasıl aşağı görüldüğünü hatırladıkça kendini insanların en sonuncusu sayarsa, bundan daha zavallı bir kimse olur mu?

Toplumun bugünkü düzenine güveniyorsunuz. Düşünmüyorsunuz ki bu düzen kaçınılmaz devrimlere gebedir; hele çocuklarınızı neler beklediğini ne önceden bilebilirsiniz, ne de önüne geçebilirsiniz. Büyük küçük olur; zengin fakir olur; hükümdar kul olur. Kaderin darbeleri o kadar az mıdır ki siz kendinizi bunlara uğramayacak sanıyorsunuz? Bir bunalım devletine, devrimler yüzyılına yaklaşıyoruz (*). O zaman ne olacaksınız,

(*) Avrupa'nın büyük krallıklarının daha uzun süre devam etmesine imkân göremiyorum. Hepsi en parlak nok-

bunu size kim söyleyebilir? İnsan eliyle yapılan her şeyi yine insan bozabilir. Değişmez varlıklar ancak tabiatın yarattıklarıdır; tabiat da, kimseyi ne hükümdar olarak yaratmıştır, ne zengin, ne de derebeyi. Öyleyse, sizin ancak büyüklük taslamak için yetiştirdiğiniz satrap düşünce ne yapacak? Ancak altın içinde yaşamasını bilen şu kesenekçi (mültezim) fakir düşünce ne yapacak? Elinden bir iş gelmeyen, esas varlığına aykırı bir kişiliğe bürünmüş olan şu gösterişçi hebenneka, her şeyi elinden gidince ne yapacak? Ne mutlu o kimseye ki kaybettiği durumdan dışarı çıkmasını bilip, kaderine rağmen, insan olarak kalabilir! Yenik düşünce tahtının yıkıntıları altına gömülmek isteyen kralı herkes göklere çıkarır, ben ayıplarım: Demek ki anca tacı sayesinde varmış, kral olmasa hiçbir şey olamazmış. Tacını kaybedince ondan vazgeçmesini bilen kral tacının üstünde bir kimsedir: Demek ki herhangi bir korkağın, kötü kalplinin, delinin pekâlâ doldurabileceği tahttan inip insan seviyesine, pek az kimsenin doldurabileceği bir mevkie çıkmasını bilmiş.

... Dikkat edelim Emile yaptıklarıyla övünmesin. Bir şeyin değeri onu yapan elde değil, kendindedir. Yaptığına başkalarıyla ölçerek de değer vermeyelim. Eseri, o yaptığı için değil, iyi yapıldığı için övelim. İyi yapılmış bir şey için: «Çok güzel yapılmış» deyin ama, «Kim yaptı bunu?» diye sormayın. Kendisi, pek memnun bir

---

talarına geldiler; en parlak noktasına gelen bir devlet de, devrilmeye yaklaşmış demektir. Bence bunun birçok sebepleri var ama, söylemek yakışık almaz; herkes çok iyi görüyor bunu.

halle, böbürlenerekten: «Bunu ben yaptım!» derse, «Sen yaptın, başkası yaptı, onun önemi yok; yalnız, gerçekten, iyi yapılmış» diye karşılık verin.

... Öğrencimizin eskiden ancak duyguları vardı; şimdi fikirleri de var. Eskiden ancak hissederdi; şimdi düşünüp yargıya da varıyor. Çünkü bir yandan arka arkaya, ya da aynı anda edinilen duyguların birbiriyle karşılaştırılmasından, öte yandan da bunlardan çıkarılan yargılardan, karışık, ya da karmaşık bir duyum ortaya çıkar ki ben buna fikir diyorum.

... Benliğini, başkalarına göre değil, kendine göre ölçüp biçiyor; başkalarının kendisiyle hiç ilgilenmemelerini iyi buluyor. Kimseden bir şey istemiyor, kimseye de bir şey borçlu olduğunu sanmıyor. Toplum içinde yalnızdır, ancak kendine güvenir. Kendine güvenmekte herhangi bir kimseden çok onun hakkı var, çünkü o yaşta bir çocuğun olabileceği ne varsa hepsini olmuştur. Hiçbir yanlışlık yapmaz; daha doğrusu, ancak kaçınılmaz yanlışlıklar yapar. Hiçbir kötü huyu yoktur; daha doğrusu, ancak kimsenin kurtulamayacağı huyları vardır. Vücudu sağlıklı; eline-ayağına çabuk; kafası doğru düşünür, önyargılardan uzak; kalbi özgür, tutkulardan uzak. Öz saygısı, ki tutkuların en başta geleni, en tabiiisidir, bu körpe kalpte daha yeni yeni şahlanıyor. Bugüne kadar kimsenin rahatını bozmadan, tabiatın elverdiği kadar kendinden memnun bir halde, mutlu, özgür yaşadı. On beş yaşına dek böyle gelmiş bir çocuğu yaşadığı yılları boşuna harcamış sayabilir misiniz?

IV

Şu yeryüzünden ne de çabuk geçip gidiyoruz! Ömrün ilk dörtte-biri hayatı nasıl kullanacağımızı bilemeden geçiyor; son dörtte-biri de hayattan zevk alamadan. Önce, nasıl yaşayacağımızı bilemiyoruz; sonra, bilsek de yaşayamıyoruz. Boşu boşuna geçen bu iki ucun arasında bize kalan hayatın dörtte-üçü uykuyla, çalışmayla, acı çekmekle, sıkıntı çekmekle, türlü çeşit zahmetlerle geçiyor. Hayat kısa; süresinin az oluşundan daha çok, bu kısa zamanın tadını çıkaramadığımız için. Doğumla ölüm arası istediği kadar uzun olsun, bu süreyi kötü doldurduk mu, hayat kısadır.

İki kere doğuyoruz, diyebiliriz: Birincisi, insan olarak; ikincisi, erkek ya da kadın olarak. Kadını eksik bir insan gibi görenler yanılıyorlar elbette; yalnız, dış görünüş onlara hak veriyor. Erinlik (bulûğ) çağına kadar her iki cinsten çocuklar birbirinden farklı değildir: Aynı yüz, aynı vücut, aynı ten, aynı ses; hepsi aynı. Kızlar da çocuktur, oğlanlar da. Birbirine bu kadar benzeyen bu iki cinsten insanlara bir tek ad yeter: Çocuk. Cinsiyetlerinin son gelişmesine engel olunan erkekler bütün ömürlerince böyle kalıyorlar; onlar hep büyük çocuklardır. Kadınlar bu benzerliği hiç kaybetmedikleri için, hep öyle kalmak üzere yaratılmış gibidirler.

Ne var ki, insan daima çocuk olarak kalmak üzere yaratılmış değildir; tabiatın belirlediği çağa gelince, çocukluktan çıkar. Bu bunalım çağının, kısa sürmekle birlikte, etkileri geniştir. Denizin uğultusunun fırtınayı uzaktan haber vermesi gibi, bu kasıp kavurucu evrimi de yeni yeni doğan birtakım tutkular, içten içe bir kaynama haber verir. Çocuğun huyu değişir; vara, yoğa sinir-

lenir; ruhu devamlı hareket halindedir. Hemen hemen hiç söz dinlemez. Eskiden onu kuzu gibi yapan sese şimdi kulakları tıkanmıştır. Kükremiş aslandır; kılavuzunu tanımaz, güdülmek istemez.

... İşte, dediğim ikinci doğuş budur. İnsan hayata asıl şimdi doğmaktadır. İnsanla ilgili her şeyi artık tanıyacaktır. Şimdiye kadar eğitimine gösterdiğimiz özen ancak bir çocuk oyuncağıydı; gerçek önemini şimdi kazanıyor.

İsteklerimiz, tutkularımız varlığımızı korumanın başlıca araçlarıdır. Onun için, bunları ortadan kaldırmaya çalışmak gülünç olur; tabiatı düzeltmeye, Tanrı'nın eserine yeni bir biçim vermeye kalkmak olur. Tanrı bize verdiği istekleri yok etmemizi buyursaydı, kendi kendisiyle çelişkiye düşmüş olurdu. Böyle saçma bir emri asla vermiş değildir, insanın kalbinde böyle bir şey yazmaz. Tanrı bir insanın yapmasını istediği bir şeyi başkasıyla söyletmez, kendisi söyler, insanın kalbine yazar.

Onun için, isteklerin doğmasını önlemeye çalışanı da bunları yok etmeye kalkışan kadar deli sayarım. Benim böyle bir şeyin peşinde olduğumu sananlar varsa, ne demek istediğimi yanlış anlamışlardır. Yalnız, insanın birtakım istekler duymasını tabiî karşıladığımız için, duyduğumuz her türlü isteği, tutkuyu da tabiî saymak sonucuna varmamız mı gerekir? Hayır. Hepsinin kaynağı aynıdır ama, ırmağa yolda binbir yabancı dere karışmıştır. Boyuna büyüyen, genişleyen bir ırmaktır bu; içinde ilk sularından pek az damla bulunur. Tabiî tutkularımız çok sınırlıdır; özgürlüğümüzün araçlarıdır, varlığımızı korumaya yararlar. Bize boyun eğdiren, varlığımızı yok eden bütün tutkular başka yerden gelir.

Tabiat vermez bunları bize; biz kendimiz önyargılarımıza göre uydururuz.

Şiddetli isteklerimizin kaynağı, bütün öbürlerinin kökü, bizimle birlikte doğanı, biz ölünceye kadar süreni ancak insanın kendini sevmesidir. En ilkel, en içten doğma tutkusudur bu; sonradan gelenlerin hepsi onun birer değişik şeklidir. Bu anlamda, isterseniz, hepsine tabiî diyebilirsiniz ama, bu değişik şekillerin çoğu tabiata yabancı sebeplerden ileri gelmiştir; bu dış etkenler olmasaydı ortaya çıkmazlardı. Ayrıca, bunlar bize, yararlı olmak şöyle dursun, zararlı isteklerdir; esas hedefi saptırırlar, ona karşıt bir yön alırlar. İşte o zaman insan tabiatın dışına düşer, kendi kendisiyle çelişkili bir hal alır.

... İnsan maddî varlığından başka bir şeyi tanımadığı sürece kendini ancak eşya ile olan ilişkileri açısından incelemelidir; çocukluk bununla geçmelidir. Manevî varlığını hissetmeye başlayınca ise, kendisini insanlarla olan ilişkileri açısından incelemesi gerekir; ondan sonra da bütün ömrünü bununla geçirecektir.

İnsan kendine bir eş bulma ihtiyacını duyar duymaz, artık tek başına bir varlık olmaktan çıkmıştır; kalbi artık yalnız değildir. İnsanlarla bütün ilişkileri, ruhunun bütün duyuları da bununla birlikte başlar. İlk tutkusu, çok geçmeden, daha başkalarını doğurur.

İçgüdünün eğilimi belirli, sınırlı değildir. Cinsler birbirlerini çekerler; tabiatın dürtüsü budur. Seçme, tercih, bağlanmak ise hep ruhun aydınlanmasının, önyargıların, alışkanlıkların eseridir. Sevebilecek duruma gelmemiz için, zaman geçmesi, birtakım bilgiler edinme-

miz gerekir. Ancak bir yargıya vardıktan sonra severiz; ancak ölçüp biçtikten sonra bir tercih yaparız.

Ne derlerse desinler, insanlar gerçek aşkı daima yüceltenceklerdir. Çünkü, aşkın fırtınaları aklımızı başımızdan alsa bile, kalbimizde daima yüksek duygular yaratır; bu duygular olmasa aşk da olmaz. Mantığa aykırı görülen bu tercihler gerçekte mantıktan gelir. Aşkı kör olarak düşünürler; doğrudur, çünkü gözleri bizimkinden daha başka türlü, daha iyi görür, bizim seçemediğimiz ilişkileri o bulup çıkarır. Erdem, güzellik konusunda hiçbir fikri olmayan bir kimse için her kadın birdir, ilk karşısına çıkanı sever. Aşkın tabiattan geldiği şöyle dursun, tersine, tabiatın düzenleyicisi, eğilimlerinin frenidir: Aşk sayesindedir ki seven bir kimse sevdiğinin dışında başka birini karşı cinsten biri olarak görmez.

Yaptığımız tercihe karşı bizim de tercih edilmemizi isteriz; aşk karşılıklı olmalıdır. Sevilebilmemiz için sevilebilir olmamız gerekir; tercih edilebilmemiz için de bir başkasından daha sevilebilir olmalıyız, hiç değilse sevdiğimizin gözünde. İşte insanın gözünü başka kimselere doğru çevirmesi, kendini onlarla ölçmesi, onlarla yarışa girmesi, çekememezlik, kıskançlık buradan doğar.

Çocukların saflığının mutlu bir bilgisizlik içinde kaç yaşına kadar uzatılabileceğini görmek için kaba, basit kavimlerin arasında yaşamak gerekir. İnsanı derinden duygulandıran, biraz da güldüren bir manzaradır bu: Kızlar, oğlanlar, kendilerini kalplerinin güvenliğine bırakmışlardır, çocukluk çağının zevkini uzatırlar, çocuk oyunlarına bütün saflığıyla devam ederler. Bu sevimli gençler en sonunda evlenip karı-koca olunca da ilk zevk-

lerini birbirlerinden alırlar, birbirlerine daha bağlanırlar, sağlıklı, gürbüz çocuklar dünyaya getirirler. Bu çocuklar ilk yıllardaki olgunluklarının meyvesi, aynı zamanda hiçbir şeyin sarsamayacağı bir evlilik hayatının güvencesidir.

İnsanın cinsiyet bilincine erme çağı tabiatın etkisi kadar eğitimin etkisiyle de değişiyorsa, demek oluyor ki bu çağ çocukların yetiştirilmesine göre erkene, ya da daha geçe alınabilir. Bu gelişmenin öne alınmasına, ya da geç bırakılmasına göre de vücut gücünden kaybediyor, ya da kazanıyorsa, demek ki ne kadar geciktirilirse delikanlı da o kadar güçlü olur.

İşte sık sık üzerinde durulan sorunun çözümünü ben burada buluyorum: Çocukların cinsiyet konusundaki meraklarını erken yaşlarda gidermek mi daha uygun olur, yoksa bunu zararsız yanlışlıklarla kendileri mi çözmelidirler? Bence ikisini de yapmamalı. Çünkü, birincisi, bu merak fırsat verilmezse uyanmaz; öyle hareket etmeli ki çocuklarda bu merak uyanmasın. İkincisi, çözümlemek zorunda olmadığımız sorulara aldatıcı karşılıklar vermek de yanlış olur; öyleyse, çocuğun sorduğuna karşılık vermektense, sessizce geçiştirmek daha doğrudur. Başka sorularında da bu yolu tuttunuzsa çocuk buna şaşmayacaktır. En son yapılacak bir şey daha var: Çocuğu mutlaka aydınlatmak istiyorsanız, büyük bir sadelikle anlatın; gizli yanlarını bırakmadan, çekinmeden, gülümsemeden. Çocuğun merakını gidermek onu azdırmak kadar tehlikeli değildir.

... İyi yetiştirilmiş yeniyetme bir çocuğun içinde uyanacak ilk duygu, aşk değil, dostluktur. Hayali işlemeye başlayınca, bu dünyada kendisine benzeyenlerin bulun-

duğunu anlamıştır; böylece, onu insanlık duygusu cinsiyet duygusundan daha önce etkiler. Saf, temiz çocukluk yıllarını uzatmanın işte bu da bir başka yoludur: Çocuğun yeni yeni doğmakta olan duygusallığından yararlanarak onun kalbine insanlık duygusunun ilk tohumlarını serpebilirsiniz. Bu tohumların başarı sağlaması için en iyi ekim mevsimi de bu çağdır.

Daima görmüşümdür: Genç yaşlarda ahlâkları bozulan, kendilerini kadına, sefahate veren delikanlılar insanlık duygusundan uzak, katıyürekli kimseler oluyorlar; hırsları onları sabırsız, kindar, öfkeli yapıyor; hayalleri, bir tek şeyle dolu olduğu için, başka bir şey almıyor; ne acıma biliyorlar, ne bağışlama. Bunlar zevkleri uğruna her şeyi, analarını, babalarını, bütün dünyayı feda edebilirler.

Buna karşılık, mutlu bir sadelik içinde yetişmiş bir delikanlı tabiatın ilk hareketleriyle yumuşak, sevgi dolu tutkulara doğru yönelir: Kalbi sevecendir, öteki insanların acılarıyla kabarır; arkadaşını görünce sevinç duyar, sevgiyle sarılır; birine acıyınca gözleri yaşlarla dolar; hoşa gitmeyen bir şey yaptı mı utanır, birini kırdıysa üzülür.

... Biz başkalarına, sevinçlerinden çok, acılarından dolayı yaklaşırız; çünkü onların acılarında bizim de onlar gibi olduğumuzu daha iyi görürüz, kendilerine yaklaşırsak onların da bize bağlanacaklarını anlarız. Ortak ihtiyaçlarımız bizi birbirimize çıkar yoluyla bağlarsa ortak acılarımız da sevgi yoluyla bağlar. Mutlu bir kimse başkalarına, sevgiden çok, haset duygusu aşılar; mutluluğu yalız kendi tekeline almaya hakkı olmadığım düşünürüz; bu adamın bize ihtiyacı olmadığı düşüncesi

benliğimize dokunur. Acı çektiğini gördüğümüz bir kimseye ise hangimiz acımayız? Ona yardım etmeyi hangimiz istemeyiz? Hayalimizde kendimizi, mutlu kişinin değil de, mutsuz kişinin yerine koyarız, çünkü bu ikinci durumun bize daha çok dokunacağını hissederiz. Acıma duygusu tatlıdır; çünkü acı çekenin yerine kendimizi koymakla birlikte, gerçekte onun durumunda bulunmadığımız için de zevk duyarız. Gıpta acıdır; çünkü kendimizi onun yerine koyamayız, bundan dolayı da üzülürüz.

Onun için, bir delikanlının kalbinde yeni yeni doğmakta olan duygusallığı artırmak, beslemek, onu iyilikseverliğe doğru yöneltmek istiyorsanız, insanların aldatıcı mutluluklari üzerinde durup da içinde gurur, kendini-beğenmişlik, haset gibi duyguları uyandırmayın; gözlerinin önüne ilkönce sarayların ihtişamını, zenginlerin şatafatını, eğlencelerin çekiciliğini sermeyin; onu kibar çevrelere, parlak toplantılara götürmeyin. Yüksek tabakanın yaldızlı dış manzarasını ona ancak bu konuda kendi kendine bir yargıya varabileceği duruma gelince gösterin. Daha insanları tanımadan bunları gösterirseniz onu iyiye doğru değil, kötüye doğru itmiş, aydınlatacak yerde aldatmış olursunuz.

... Öğretmenler bu yaşın ateşliliğinden dert yanarlar, delikanlılara söz dinletemediklerini söylerler. Anlıyorum; ama, kabahat kendilerinin değil mi? Bu ateşi kendi başına bırakıp duygu yoluyla alevlendirdikten sonra başka şekil verilemeyeceğini bilmiyorlar mı? Delikanlının birtakım zevk hayalleriyle dolmuş olan kafasını uzun, soğuk ahlâk dersleriyle yıkayabileceklerini, kalbini alt-üst eden istekleri giderebileceklerini, nasıl kullanacağını bilemediği ateşi söndürebileceklerini mi sanı-

yorlar? Onun düşünebildiği tek mutluluk budur; buna karşı çıkan engellere kızmaz mı? Bu engelleri diken kimseye karşı ayaklanmaz, onu düşman gibi görmez mi?

... Benim Emile'im, şimdiye kadar ancak kendine doğru baktığı için, insanlara doğru ilk bakışında kendini onlarla ölçecektir; bunun onda uyandıracağı ilk duygu da, kendisinin onlar arasında en baş yeri almak isteği olacaktır. İşte böylece insanın kendine karşı duyduğu sevgi (öz sevgisi) şimdi kendine karşı saygı (öz saygısı) haline dönüşecek, buna bağlı olan bütün öbür duygular da doğmaya başlayacaktır. Yalnız, bu duygulardan acaba hangileri öbürlerinden üstün bir durum alacak? İnsanî, tatlı duygular mı; katıyürekli, kötü duygular mı? İyiyüreklilik, acıma duyguları mı; yoksa, gıpta, haset mi? Bunu söyleyebilmek için, onun kendini nasıl gördüğünü, elde etmek istediği mevkie ulaşabilmek için ne gibi engelleri aşmak zorunda kalacağını düşündüğünü bilmemiz gerekir.

Toplumu insanlar yoluyla incelemeliyiz, insanları da toplum yoluyla. Siyasetle ahlâkı ayrı ayrı ele alabileceklerini sananlar ikisini de anlayamazlar. İlkönce ilkel ilişkileri ele alırsak, insanların bunlardan nasıl etkilendiklerini, bundan da ne gibi tutkular doğduğunu görürüz; yine görürüz ki bu ilişkiler tutkuların gelişmesiyle çoğalır, sıkılaşır. İnsanları özgür yapan şey, kol gücü değil, gönül hoşgörüsüdür. Az şey elde etmek isteyen bir insan az kimseye karşı bağımlıdır. Ne var ki, yine boş isteklerimizi maddî ihtiyaçlarımızla karıştırmışız. Maddî ihtiyaçlarımızı toplumun temeli yapanlar etkiyle tepkiyi birbirine karıştırmışlar, yürüttükleri yargılarda yanlışlıklar içine düşmüşler.

... Mesele gençlere insanı maskesiyle göstermek olsaydı, göstermeye hiç gerek kalmazdı, çünkü her gün görüyorlar. Maske insan demek olmadığına, üzerindeki yaldızın gözleri kamaştırmaması gerektiğine göre, delikanlıya insanları oldukları gibi anlatın; nefret etsinler diye değil; acısınlar da onlara benzemek istemesinler diye.

... Öz saygısı gelişir gelişmez, «ben» boyuna işin içine girer; delikanlı ne zaman başkalarını incelese hemen kendine döner, kendini onlarla ölçer. O zaman ortaya şöyle bir soru çıkıyor: Kendini insanlar arasında hangi sıraya koyacak? Görüyorum ki günümüzde uygulanan tarih öğretiminde gençler bütün kişilerde kendilerini görmeye itiliyor; böylece, delikanlı kâh Cicero oluyor, kâh Traianus, kâh İskender. Sonra da, kendi gerçek dünyasına dönünce cesareti kırılıyor, bu kişilerden biri olmadığına üzülüyor. Benim Emile'im bir kerecik olsun bu çizgiye gelir de kendisinden başka biri, diyelim Sokrates, ya da Cato olmak isterse, bütün çabalarım boşa gitmiş demektir. Çünkü kendisine yabancılaşan bir kimse sonunda kendini tamamıyle unutuverir.

... İnsanlar üzerinde iyi bir gözlem yapabilmek için neler gerekir? Onları tanımak için büyük bir ilgi; doğru yargıya varabilmek için tam bir tarafsızlık; insanların bütün tutkularını kavrayabilecek kadar duygulu, bunları kendi içinde duymayacak kadar da sakin bir kalp. Bu inceleme için insanın hayatında en elverişli bir çağ varsa, o da benim Emile için seçtiğim yaşlardır. Daha önce olsaydı, insanları kendine yabancı bulurdu; daha sonraya kalsaydı, bu sefer de kendisi çoktan onlara benzemiş olurdu. İnsanları yanıltan düşünceler onu da-

ha ellerine geçirmiş değiller; etkisini duyduğu tutkular kalbini daha alt-üst etmiş değil. O bir insandır, kardeşleriyle ilgilenir; haktan yanadır, onlara doğru bir değer biçer. İşte, doğru değer biçtiği içindir ki onların yerinde olmak istemez.

Yapabileceği yanlışları kendisine önceden haber verin. Yaptıktan sonra azarlamayın; ona kabahat bulmanız öz saygısını alevlendirmekten, ayaklandırmaktan başka şeye yaramaz. «Ben sana demedim miydi!» kadar saçma lakırdı bilmiyorum. Kendisine söylemiş olduğunuz şeyi hatırlatmanın en iyi yolu onu unutmuş görünmektir. Sözünüzü dinlememiş olmaktan dolayı utanç duyuyorsa, bunu tatlı sözlerle yavaş yavaş gidermeye çalışın. Baktı ki onun uğruna kendinizi unutuyorsunuz, onu ezecek yerde avutuyorsunuz, size karşı sevgi duyacaktır. Üzüntüsüne bir de siz azarlanma katarsanız, size karşı hınç duyar, sizi bir daha dinlememeyi huy edinir, böylelikle tavsiyelerinize sizin kadar önem vermediğini göstermek ister.

... Emile ne kavgadan hoşlanır, ne gürültüden; yalnız insanlar arasında değil, hayvanlar arasında da. Hiçbir zaman köpekleri birbirine saldırtmamıştır; hiçbir zaman kediyi köpeğe kovalatmamıştır. Onun ruhundaki bu barışseverlik gördüğü eğitimden geliyor. Benlik duygusuna kapılmadığı, kendini kimseden üstün görmediği için, zevk alacağı şeyleri birini alt etmekte, başkalarının felâketinde görmemiştir. Birinin acı çektiğini görürse o da acı çeker. Bu tabiî bir duygudur. Bir delikanlının kalbini sertleştiren, ona başkasının çektiği acıdan zevk alma alışkanlığını veren şey kendisinin, herkesten

daha akıllı, herkesten daha üstün olduğu için bu gibi acılara uğramayacağını düşünmesidir. Emile öyle değildir. Birini mutlu görünce sevinir; başkasının mutlu olmasına kendisinin bir yardımı dokunabilirse daha da büyük bir sevinç duyar.

... Acıma duygusunun yufkayürekliliğe dönüşmesini önlemek için, bu duyguyu bütün insanları içine alacak kadar genişletmek gerekir. O zaman bu duyguyu ancak adalete uyduğu ölçüde duyarız. Adalet de, bütün erdemler içinde, insanların ortak iyiliğine en çok yardımı olanıdır. Gerek mantık, gerek kendimize karşı olan sevgimiz, herhangi bir kişiye değil, o durumdaki bütün insanlara acımamızı gerektirir. Kötü kimselere acımak ise, insanlığa karşı çok büyük bir haksızlıktır.

... İnsan düşünmeye kolay kolay başlayamaz ama, bir kere de başladı mı bir daha vazgeçemez. Kim ki bir kere düşünmüştür, boyuna düşünecektir. Kafamız bir kere düşünmeye alıştı mı da artık rahat duramaz.

... Biliyorum ki okurlarım Emile'in ilk çağlarında kendisine dinden hiç söz açmamış olmama şaşıyorlardır. On beş yaşındayken kendisinde ruh denen bir şey bulunduğunu bilmiyordu; şimdi on sekizinde de belki bunu öğrenmesi için yine erken. Çünkü, vaktinden önce öğretmeye kalkacak olursam anlayamaması tehlikesi var.

İnsanı en kızdıran aptallığı anlat deseler, çocuklara din dersi vermeye kalkan ukalayı anlatırım. Bir çocuğu deli etmek istesem, din dersini ezbere okurken ne demek istediğini anlatması için zorlarım.

... Esenliğe varmak için Tanrı'ya inanmak gerek.» Yanlış anlaşılan bu inak (dogma) kandökücü hoşgörüsüzlüğün kaynağı olmuştur. İnsanı ezberlenmiş parlak sözler söylemeye alıştırarak mantığa öldürücü darbe indiren bütün o beyhude dersler de buradan geliyor. Elbette ki esenliğe ulaşmak için kaybedilecek bir dakika bile yoktur; ama, buna ulaşabilmek için birtakım sözleri tekrar etmek yeterse, anlamıyorum cennet niçin çocuklar kadar sığırcık kuşlarıyla, saksağanlarla dolu değil!

«İnanmalıyız» demek «inanabiliriz» demektir. Filozof inanmıyorsa hata ediyor, çünkü geliştirdiği mantığını kötü kullanıyor demektir; reddettiği gerçekleri pekâlâ anlayabilecek durumdadır. Din dersi alan çocuk neye inanabilir? Ancak kavrayabildiğine. Kendisine ezberletilenlerden kavrayabildikleri o kadar azdır ki tam tersini söyleseniz ona da inanır.

... Çocuk Tanrı'ya inandığını söylüyorsa, gerçekte, Tanrı'ya değil, «Tanrı denen bir şey vardır» diyen Pierre'e, Jacques'e inanıyordur.

... Bir şeyi anlayabilecek durumda olmayanlara anlatmaktan sakınalım; çünkü doğru yerine yanlışı aşılamış oluruz. Çocuk Tanrı hakkında birtakım bayağı, aşağılatıcı, yersiz, hayalî şeyler öğreneceğine, hiç öğrenmesin daha iyi. Yanlış tanımak hiç tanımamaktan daha tehlikelidir.

Çocuğun Tanrı hakkında küçükken biçimsiz hayaller edinmesinin en büyük zararı bunun ömür boyunca kafasında yerleşip kalmasıdır. Büyür gider, hâlâ Tanrı'yı çocukluğunda öğrendiği gibi hayal eder.

... Emile için böyle bir tehlike yok. Çünkü öteden beri anlayabileceğinin üstündeki şeylere kulak asmamaya alışmıştır. Bu gibi şeylere «Benim harcım değil» der, geçer. Bu gibi yüksek konuları merak etmeye başladı mı, bilirim ki, bu merak onda kendisine birisi söylediği için değil, kafası anlayabilecek kadar aydınlandığı için başlamıştır.

V

İşte gençliğin son perdesine geldik; yalnız, daha sona erişmiş değiliz.

Erkeğin yalnız kalması iyi olmaz. Emile erkektir, kendisine bir eş bulmaya söz verdik. Bu sözü yerine getirmeliyiz. Emile'in eşi Sophie'dir.

Emile nasıl erkekse, Sophie de kadın olmalıdır; yani, hem maddî, hem manevî yönden, her şeyi gerek insana, gerek kendi cinsine uygun olmalıdır.

Erkekle kadın ne aynı yapıdadırlar, ne aynı yaradılışta; ne de öyle olmaları gerekir. Bunu böylece belirttikten sonra, kolayca anlaşılır ki eğitimleri de farklı olacaktır. Kadınla erkek, tabiatın gösterdiği yoldan giderken, uygun adım yürümek zorundadırlar ama, aynı şeyleri yapacak değillerdir. İşlerinin sonucu aynıdır ama, işleri ayrı ayrıdır. Tabiî erkeğe biçim vermeye çalıştıktan sonra, eserimizi eksik bırakmamak için, bakalım bu erkeğe uygun gelecek kadını nasıl yetiştireceğiz.

Kendinize iyi bir kılavuz mu edinmek istiyorsunuz, daima tabiatın gösterdiği yoldan gidin. Cinsiyetin özelliklerine tabiatın kurduğu düzen içinde saygı gösterilmelidir. Boyuna: «Kadınların şu, şu kusurları var» der

durursunuz. Gururunuz yanıltıyor sizi. Bu dedikleriniz sizin için kusur; kadının kendisi için birer meziyet. Onlarda bu «kusur» dediğiniz şeyler olmasaydı her şey alt-üst olurdu. Bunların bozulmasını önlemeye çalışın, yok etmeye kalkmayın.

Öte yandan, kadınlar da boyuna haykırır dururlar: Biz onları boş, hoppa olmak üzere yetiştiriyormuşuz; kolaylıkla emrimiz altına alabilmek için birtakım çocukça şeylerle oyalıyormuşuz. Ne saçma! Sonra, erkekler ne zamandan beri kızların eğitilmelerine karışıyorlar? Annelerinin onları istedikleri gibi yetiştirmelerine kim engel oluyor? Kızların okulları yokmuş. Aman ne felâket! Keşke oğlan çocukların okulları da olmasaydı! Daha akıllıca, daha doğru-dürüst yetişirlerdi.

... Peki, kızlar hiçbir şeyden habersiz, yalnız ev işlerinden anlar şekilde mi yetiştirilmeli? Erkek eşini hizmetçisi mi yapacak? Toplumun en büyüleyici şeyinden kendini yoksun mu edecek? Onu kendisine daha iyi köle etmek için duygusuz bir yaratık haline mi getirecek? Bir makine haline mi koyacak? Elbette ki hayır. Tabiat böyle bir şey söylememiş, kadınlara çok hoş, çok ince bir zekâ vermiştir. Tabiat ister ki kadınlar düşünsünler, sevsinler; vücutları kadar ruhlarını da tanısınlar, geliştirsinler. Bizim kadar güçlü olmadıkları için, bu eksiği kapatmaları, böylece bizi yönetmeleri için tabiat onlara bu silahları vermiştir. Kadınlar çok şeyler öğrenmelidirler ama, yalnız kendilerinin bilmeleri gerekenleri.

... Her iki cinsten çocukların birçok ortak eğlenceleri vardır, öyle de olmalıdır; büyüdükleri zaman da öyle değil mi? Yalnız, onları birbirlerinden ayıran değ-

şik zevkleri vardır: Erkek çocuklar hareketi, gürültüyü severler; davullar, topaçlar, arabalar. Kız çocuklar daha çok görünüşü hoş, süslenmeye yarar şeylerden hoşlanırlar; aynalar, müecvherler, kurdeleler; hele bebekler! İşte açıkça görüyoruz ki kız çocuğun zevki kaderine göre belirlenmiştir. Hoşa gitme sanatının elle tutulur yanı süslenmede görülür; kız çocukların da bu sanatın işleyebilecekleri yanı ancak budur.

Bakın şu küçük kız nasıl bütün gününü bebeğiyle geçiriyor: Boyuna elbisesini değiştiriyor; yüz kere giydiriyor, soyuyor. Boyuna yeni yeni süsleme biçimleri arıyor; iyi, kötü, önemi yok. Parmakları daha acemi, ustalık daha oluşmamış; ama, eğilimi daha şimdiden açıkça görülüyor... İşte kız çocuğun kesin bir zevkini keşfettik. Şimdi yapacağımız şey bunun ardı-sıra gidip düzene sokmak.

... Kim ne derse desin, sağduyu da her iki cinste vardır. Kızlar, çoğunlukla, oğlanlardan daha yumuşakbaşlıdırlar, daha çok söz dinlerler. Yalnız, bu demek değildir ki onlardan yararına inanmadıkları şeyleri yapmalarını istemelisiniz. Annelik sanatı odur ki kızlarının yapmasını istedikleri her şeyde onlara bunun yararını gösterebilmelidir. Bu, oğlanlardan daha kolaydır; çünkü kızların zekâsı daha erken uyanır.

... Kız çocuk yumuşakbaşlı olabilir ama, annesi de, bundan yararlanarak, katıyürekli kesilmemelidir. Söz dinliyor diye kıza baskı yapmak zulüm olur. Hatta ben isterim ki kız çocuk biraz kurnaz olmalı; söz dinlemediği zaman cezadan yakasını kurtarmak için değil ama, ara-sıra söz dinlememek için. Kızınız size bağımlıdır ama, siz

de bunu ona ağır bir yük haline getirmemelisiniz. Size bağımlı olduğunu ona hafifçe sezdirmek yeter. Kurnazlık bu cinse tabiatın verdiği bir yetenektir. Bütün tabiî eğilimlerin iyi, doğru şeyler olduğunu kabul edersek, bence bunu da öbürleri gibi geliştirmelidir. Yalnız, kurnazlığını kötüye kullanmasını önlemeli.

... Çocuklara: «Sakın sofrada bir şey isteme!» diye tembih ederler. Bir oğlan çocuk misafirlikte kendisine sofradaki etten verilmediğini görünce, tuz istemiş; et yemeğinden de istediğini böylece anlatmaya çalışmış. Bu, oğlan çocuğa özgü bir incelik. Aynı durumdaki bir kız çocuk ise, daha ince bir kurnazlık düşünmüş: Sofradaki yemekleri parmağıyla birer birer göstererek: «Bundan yedim... Bundan yedim...» diye saymaya başlamış. Ete gelince onu geçmiş. Evsahibi hanım bunu görünce: «Bundan yemedin mi?» diye sormuş. Kız: «A! evet, bundan yemedim ya» demiş.

Tabiatın kadına verdiği bu zekâ inceliği erkekten daha güçsüz yaratılmış olmaktan gelen eksikliği kapatmak içindir; öyle olmasaydı kadın erkeğin eşi değil, kölesi olurdu. Kadın bu üstünlüğü iledir ki erkekle eşit olur, sözünü dinlemekle onu yönetir. Her şey kadının aleyhinedir; bizim bütün kusurlarımız onda da vardır; ayrıca onun utangaçlığını, güçsüzlüğünü de ekleyin. Onun bizden üstün bir bu kurnazlığı vardır, bir de güzelliği. Bunların ikisini de geliştirmesi hakkı değil mi? Şu var ki güzellik hepsinde yoktur; olanda da bir kazâ sonunda yok olabilir, yıllarla geçip gider, alışkanlık da etkisini azaltır. Zekâ ise kadınların gerçek güç kaynağıdır.

... Oğlan çocukların mahrem sorular sormalarına izin vermiyorsak, kızlara bunu haydi haydi yasak edebiliriz. Çünkü onların meraklarının giderilmesi de, geçiştirilmesi de bambaşka sonuçlar verir; gizlenen şeyleri sezmekte, keşfetmekte zekâları çok keskindir. Buna karşılık, onlara soru sorarak, karşılık bekleyerek, bu konular üzerinde bir sohbet havası içinde konuşmanın yararlı olacağını sanıyorum. Bu arada, erkeklerin kadınlarda ne gibi meziyetler aradıkları, namuslu bir kadının şerefinin, mutluluğunun neye bağlı olduğu anlatılır, bu körpe zihinlere ahlâkın ilk tohumları serpilir.

... Din konusunda kızların, erkenden bilgi sahibi olmalarından çok, iyi bir fikir edinmelerinin önemi vardır. Boyuna Tanrı'yı onların yaptıklarına kızan bir varlık olarak gösterirseniz, onun adına genç omuzlara ağır yükler yüklerseniz, hele bu ödevleri siz kendiniz yerine getirmezseniz kızlardan ne beklersiniz? Bu durumda din onlara büyüyünce kurtulacakları bir zorunluluk gibi görünür. Örnek, daima onlara örnek olacaksınız.

Din dersi kitaplarında ilk soru şudur: «Sizi kim yarattı, yeryüzüne getirdi?» Küçük kız kendisini dünyaya getirenin annesi olduğunu bilir ama, dersini iyi ezberlediğini göstermek için, «Tanrı» der... İyi bir din dersi kitabı ancak sorular soran, bunların karşılıklarını çocuğun kendi kendine bulup çıkarmasını sağlayan bir usulde yazılmalıdır. Ne demek istediğimi daha iyi anlatabilmek için şöyle bir örnek vereyim:

Dadı: «Annenin genç kızlığını hatırlıyor musun?»
Küçük kız: «Hayır, dadıcığım».
— «Niçin? Senin hafızan çok iyidir».
— «Çünkü o zaman ben dünyada yoktum».

— «Demek eskiden sen dünyada yoktun?»
— «Yoktum».
— «Daima yaşayacak mısın?»
— «Evet».
— «Genç misin, ihtiyar mısın?»
— «Gencim».
— «Peki, ninen? Genç mi, ihtiyar mı?»
— «İhtiyar».
— «Eskiden genç miymiş?»
— «Gençmiş».
— «Şimdi niye değil?»
— «Yaşlanmış».
— «Sen de onun gibi yaşlanacak mısın?»
— «Bilmem».
— «Geçen yılki elbiselerin nerede?»
— «Bozdular».
— «Niçin?»
— «Bana artık dar geliyordu da onun için».
— «Niçin dar geliyordu?»
— «Çünkü ben büyüdüm».
— «Daha da büyüyecek misin?»
— «A! evet».
— «Peki, kızlar büyüyünce ne olurlar?»
— «Kadın olurlar».
— «Kadınlar ne olurlar?»
— «Anne olurlar».
— «Peki, anneler ne olurlar?»
— «Yaşlanırlar».
— «Demek sen de yaşlanacaksın?»
— «Evet, anne olunca».
— «Peki, yaşlılar ne oluyorlar?»
— «Bilmem».

— «Deden ne olmuş?»

— «Ölmüş». (*)

— «Peki, niçin ölmüş?»

— «Çünkü yaşlanmış».

— «Demek ki yaşlılar ne olurlar?»

— «Ölürler».

— «E, peki sen, yaşlanınca...»

Çocuk dadısının sözünü keserek atılır:

— «Yo! dadıcığım, ölmek istemiyorum ben!»

— «Kimse ölmek istemez, yavrum. Ama, herkes ölecektir».

— «Sahi mi? Annem de ölecek demek?»

— «Evet, herkes gibi o da ölecek. Kadınlar da erkekler gibi yaşlanırlar, sonra da ölürler».

— «Çok daha geç yaşlanmak için ne yapmalı?»

— «Gençlikte akıllı-uslu yaşamalı».

— «Ben hep akıllı-uslu olacağım».

— «İyi edersin. Peki, boyuna yaşayacak mısın?»

— «Çok, çok yaşlanınca...»

— «Evet?»

— «Yani, insan yaşlanınca ölürmüş, siz öyle söylüyorsunuz».

— «Senden önce kimler vardı?»

— «Annemle babam».

— «Onlardan önce?»

— «Onların anneleriyle babaları».

(*) Çocuk bunu başkalarından duyduğu için söyleyecektir. Ölüm üzerine fikri olup olmadığını araştırmalı. Bu çocukların sanıldığı kadar kolayca kavrayabilecekleri bir konu değildir.

— «Senden sonra kimler yaşayacak?»

— «Benim çocuklarım».

— «Onlardan sonra?»

— «Çocuklarımın çocukları».

Bu yoldan giderek, hep sorulara çocuğun kendisinin karşılık vermesi sağlanarak, her şeyde olduğu gibi insan neslinin de bir başlangıcı, bir de sonu olduğu sonucuna varılır... Ancak bütün bu karşılıklı konuşmalar sonundadır ki ilk din dersine geçilebilir, Tanrı'dan söz edilir. Küçük kız: «Tanrı nedir?» diye sorunca ben olsam şöyle derim:

— «Anlatması kolay değil. Tanrı'yı ne görebiliriz, ne sesini işitebiliriz, ne de dokunabiliriz. Biz onu ancak eserlerinden tanıyoruz. Bekle, neler yaptığını görürsün, o zaman anlarsın».

... Rahat, sakin bir ev hayatını sevebilmek için bunu çocukluktan beri tanımış, zevkini almış olmak gerekir. Bu da, ancak baba evinde olur. Annesinin elinde yetişmemiş bir kadın kendi çocuklarını yetiştirmesini sevmez. Ne yazık ki bugün artık büyük şehirlerde özel eğitim, aile eğitimi yok. Büyük şehirlerde toplum öyle yayılmış, öyle karışmış durumda ki insanın başını sokacağı, bir köşeye çekileceği yer kalmadı; evimizde bile kalabalık içinde yaşıyoruz. Böyle herkesle bir arada yaşaya yaşaya, aile diye bir şey kalmadı. Çocuklar analarını-babalarını bile zor tanıyorlar, yabancı gibi görüyorlar. Geleneklerin sadeliği onun en güzel yanı olan aile hayatıyla birlikte sönüyor. Çocuk daha meme emerken çağın zevklerini, kurallarını da emmiş oluyor.

... Sophie'yi Emile'e tarif ettiğim özellikleriyle size de anlatayım. Emile şimdi kendisini mutlu edecek karısını hayalinde böyle canlandırıyor.

Harika çocukları ben bir yana bırakıyorum; bunu daha önce de söylemiştim. Emile gibi Sophie de harika bir çocuk değil. Emile bir erkek; Sophie de bir kadın. İşte değerleri de buradan geliyor. Şimdi toplumda her şey öyle karışmış bulunuyor ki erkeğin erkek, kadının kadın olması harika sayılıyor.

Sophie iyi bir ailenin, tabiilikten uzaklaşmamış bir kızıdır. Yüreği çok duyguludur, bu duygululuk onu bazan taşkın bir zihin faaliyetine kadar sürükler. Kafası belki doğru işlemez ama, çok ince noktalara kadar girmesini bilir. Keyfi yerindedir ama, saati saatine uymadığı da olur. Hoş bir yüzü vardır; bu onun asil bir ruhu olduğunu gösterir. Yanına varırken ilgilenmezsiniz ama, sonra ayrılmak istemezsiniz. Başkalarında öyle meziyetler vardır ki Sophie'de yoktur, Sophie'deki meziyetlere fazlasıyla sahip olanlar vardır; ama, Sophie kendinde olanları öylesine bir bağdaştırmıştır ki kusurlarından bile yararlanmasını bilir. Daha kusursuz olsaydı bu kadar hoşa gitmezdi.

Sophie güzel değildir ama, onun yanında erkekler güzel kadınları unuturlar, güzel kadınlar da kendilerini kusurlu görürler. İlk bakışta hiç güzel bulmazsınız; göre göre sonunda güzelleşmiş bulursunuz.

Sophie'nin en iyi bildiği, kendisine büyük bir özenle öğretilen şeyler, kadınlara özgü işlerdir. Elbiselerini kendi biçip kendi diker; bilmediği, zevkle yapmadığı bir örgü işi yoktur; en sevdiği de dantel yapmaktır, çünkü bu işte parmaklar çok daha zarif, çok daha hafif hareket eder. Sophie her türlü ev işiyle de

uğraşmıştır. Mutfaktan, kilerden anlar; erzak fiyatlarını, iyi malla kötü malı ayırt etmesini bilir; güzel hesap tutar, annesine vekilharçlık eder. Böylece, babasının evini yönetmekle ileride kendi evini yönetmeyi öğrenmektedir. Gerekince hizmetçilere yardım eder, onların işlerini kendi üzerine alır. İnsan bir işin nasıl yapıldığını bilirse başkasına da daha iyi yaptırır. Annesinin onu böyle yetiştirmesi de bundan.

... Sophie erkeğini bekliyordu. Bu erkek onun kocası olacaktı; gönlüne uygun, sevebileceği biri. Parlak mevkili birçok delikanlılarla tanışmıştı ama, bunlarla arasında ancak bir yaş uygunluğu vardı. Pek yalın kat düşünmeleri, kendini-beğenmişlikleri, biçimsiz konuşmaları, tutarsız davranışları, yapmacıkları Sophie'yi onlardan hemen uzaklaştırıyordu.

Mutlu bir aile yuvası kurmak mı istiyorsunuz, önyargıları bırakın, toplum kuruluşlarını unutun, tabiata başvurun. Ancak bir noktada birbirlerine uyan iki kişiyi birleştirmeyin. Şartlar değişir, birleştikleri nokta ortadan kalkar. Birbirleriyle birçok noktalarda anlaşan karı-koca ise hangi şartlar altında olursa olsun birliklerini yürütebilirler, felâkette bile birlikte ağlamaktan zevk duyarlar.

... Her şeyde orta dereceyi seçin, güzellikte bile. Güzel olmayan, ama üzerinden iyilik akan hoş bir yüz; işte tercih edeceğiniz bu olmalıdır. Güzellik yaşla yıpranır, zarif haller hiç yıpranmaz; her zaman canlıdırlar, boyuna yenilenirler. Hoş halleri olan dürüst bir kadın otuz yıl sonra bile ilk günkü gibi kocasının hoşuna gider.

... Bu kitabı yazarken, başlangıçta Emile'in eşini de uzaktan yetiştirmeyi tasarlamıştım. Sonra, düşündüm ki böyle vaktinden önce yapılacak düzenlemeler iyi sonuç vermez; birleşmelerinin tabiata uyup uymayacağını, aralarında uygun ilişkiler kurulup kurulamayacağını bilmeden iki çocuğu çok önceden birbirlerine adamak saçma olur. Yaban içindeki tabii ile medeniyet içindeki tabiiyi birbirine karıştırmamak gerek. Birinci halde bütün kadınlar bütün erkeklere uygun düşer; çünkü ikisi de ilkel haldedirler, ortak bir durumdadırlar. İkincisinde, her kişinin karakteri toplum kuruluşlarının etkisiyle gelişmiş, her ruh kendine göre belirli bir şekil almıştır.

... Sophie'ye dedim ki: «Merak etme, sana bir insan, bir erkek veriyorum; onu böyle kabul et. Gençliğinin ilk yemişlerini sana sunacak. Bunları daha önce kimseye bol bol dağıtıp savurganlık etmedi; bundan sonra da hep sana saklayacak».

Sonra ikisini bir araya getirdim, genç kocaya dedim ki: «Bir boyunduruk altına girdin, katlanacaksın. Boyunduruğun ağır gelmemesine lâyık olmaya çalış. Evlilik hayatında huzuru bulmak zor değildir. Antlaşma bir öpüşle imzalanır».

«*TOPLUM SÖZLEŞMESİ*»

Rousseau «Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Söylev»inde (1753) «halkla kendine seçtiği başlar arasında gerçek bir sözleşme» bulunduğunu ispat edilmiş bir olgu olarak görüyor, yalnız «her hükümet şeklinin kendine gö-

re temel antlaşmasının niteliği üzerine daha yapacağı incelemeleri» ileriye bıraktığını söylüyordu.

1756 nisanında Montmorency'deki Ermitage'ına yerleşir yerleşmez incelemelerine yeniden koyuldu. Bu eseri yazmayı kendisine düşen en baş ödev olarak görüyordu. Bunu «İtiraflar»ında şöyle belirtmiştir:

«Tezgâhtaki çeşitli eserler arasında uzun zamandan beri üzerinde düşündüğüm, en büyük zevkle çalıştığım, bütün hayatım boyunca çalışmak istediğim, bana göre şöhretime mühür basacak olan eserim «Institutions Politiques» (Siyasal Kurumlar) olacaktı».

Yıllarca çalıştı, ağır ağır, düşüne düşüne, inceleye inceleye yazdı. Bundan kimseye, o sıralarda sık sık akıl danıştığı Diderot'ya bile söz etmiyordu. 1758'de baktı ki eseri tamamlayabilmek için daha yıllarca çalışması gerekecek, içinden «Le Contrat Social» (Toplum Sözleşmesi) bölümünü ayırdı, bir yandan «Emile»i yazarken, bir yandan da bunu tamamladı. Eser 1762 baharında Amsterdam'da basıldı. İsviçre'de ise yasak edildi, yakıldı.

İnsan özgür doğar; her yerde zincirler içindedir.

Kimsenin kimse üzerinde egemenlik hakkı olmadığına, kuvvet de bir hak yaratmadığına göre, insanlar arasında tek yasal egemenlik olarak geriye ancak karşılıklı anlaşmalar kalıyor.

Grotius'un iddia ettiği gibi insanın kendi isteğiyle özgürlüğünden vazgeçmesi beklenemez. Özgürlükten vazgeçmek insanlıktan, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmek olur. Böyle bir şey insanın yaradılışına aykırıdır.

... Şu iki kelime, «kölelik» ile «hak» birbirinin karşıtıdır; birbirlerini iterler.

Toplum antlaşması insanların tabiat kuvvetlerine karşı işbirliği yapma ihtiyacından doğar.

«Öyle bir birlik şekli bulmalı ki kişiyi de, her ortağın mallarını da bütün ortak kuvvetle savunabilsin, koruyabilsin; bu birlik sayesinde herkes, bütün öbürleriyle birleşmekle birlikte, yine de ancak kendi emrini dinlesin, yine de eskisi gibi özgür kalsın». Çözümü toplum sözleşmesinden beklenen temel sorun işte budur.

Toplum antlaşmasının özünden olmayan şeyler ayıklanacak olursa şu basit cümlelere indirilmiş olur:

«Herbirimiz kişiliğini, bütün gücünü genel iradenin yönetimi altında ortaklaşa ortaya koyar; yine de her üyeyi bütünün ayrılmaz parçası olarak kabul ederiz».

Bu birlik antlaşması, her ortağın özel kişiliği yerine, ortaklaşa manevî bir varlık doğurur. Bu varlık toplulukta ne kadar oy varsa o kadar üyeden oluşmuştur; birliğini, ortak benliğini, yaşama gücünü, iradesini hep bu antlaşmadan alır. Bütün kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan bu kamu kişiliğine «egemen güç» adı verilir.

Kalabalık böylece tek bir vücut olarak birleşince, üyelerden birine bir zarar verildi mi bütün varlığa zarar verilmiş demektir; doğrudan doğruya varlığa zarar verildi mi de bundan her üye zarar görür.

Toplum antlaşmasının boş bir formül olmaması için, açıkça belirtilmiş olmamakla birlikte, içinde herkese güvence veren şu anlam gizlidir: Genel iradeye kim karşı gelecek olursa, bütün topluluk onu yola gelmeye zorlar. Bu da demektir ki onu özgür olmaya zorlar. Çün-

kü antlaşma her üyeyi topluluğun malı yaparken onun başkasının malı olmamasını da güvence altına alır.

... Kişinin toplum sözleşmesiyle kaybettiği şey tabiî özgürlüğüdür, aklından geçeni yapmak, elini uzanabileceği yere kadar atmak gibi sınırsız haktır; kazandığı ise medenî özgürlüktür, nesi varsa hepsi üzerinde sahiplik hakkıdır.

Medenî devletin kazanç hanesine şu da eklenebilir: Manevî özgürlük. İnsanı gerçekten kendisinin sahibi yapan da budur. Çünkü sadece içinden gelen isteğe, dürtüye göre davranmak köleliktir; kendi yaptığı yasaya uymak ise özgürlüktür.

Bütün toplum düzenine temel olması gereken bir noktayı daha belirteyim: Sözleşme tabiattaki eşitliği ortadan kaldırmak yerine, tabiatın insanlar arasına koymuş olabileceği eşitsizliğin yerine manevî, yasal bir eşitlik getirir; böylece, insanlar güçlülük bakımından, kafa bakımından eşit olmasalar da, yasalar karşısında, hak bakımından eşit olurlar (*).

Yukarıda koyduğumuz ilkelerin en başta gelen, en önemli sonucu şudur: Devletin güçlerini kamunun yararına ancak genel irade yöneltebilir.

... Egemenlik, genel iradenin kullanılmasından baş-

(*) Kötü hükümetlerin yönetimi altında, bu eşitlik ancak görünüşte vardır; ancak yoksulu yoksulluğu içinde, zengini çalıp çırpması içinde tutmaya yarar. Gerçekten, yasalar ancak varlıklıların işine yarar, bir şeyi olmayanlara zararlı olur. Buradan şu çıkıyor ki toplum devleti insanlara ancak herkesin bir şeyi varsa, hiç kimsenin başkasından daha çok bir şeyi yoksa yararlıdır.

ka bir şey olmadığına göre, hiçbir zaman bozulmaz; devlet başkanı da, ortak bir kişilik olduğuna göre, onu ancak ortak varlık temsil edebilir.

... Her şeye egemen bir tek kişi ortaya çıkar çıkmaz, egemenlik diye bir şey kalmaz, siyasal varlık yok olur.

Egemenlik bozulmayacağına göre, parçalanamaz da. Çünkü irade ya geneldir, ya da hiç yoktur (*); halkın bütününün iradesi değilse, sadece bir zümrenin iradesi olur. Birinci durumda, açıkça belirtilmiş bu irade bir egemenlik yasasıdır; ikinci durumda, özel bir iradenin belirlenmesidir, olsa olsa ferman sayılabilir.

Bundan şu çıkıyor ki genel irade daima dosdoğrudur, hep kamu yararına yönelir. Yalnız, bu demek değildir ki halkın kararları daima doğrudur. İnsan daima kendi iyiliğini ister ama, her zaman bunu göremez. Halkı hiçbir zaman bozamazsınız; yalnız, yanıltabilirsiniz. İşte ancak o zaman kötüyü istiyormuş gibi görünür.

Herkesin iradesiyle genel irade arasında çoğunlukla büyük bir fark vardır. Birincisi özel çıkarları gözetir, özel isteklerin bir toplamıdır; ikincisi ise ancak ortak yararları gözetir.

Tabiat nasıl herkese uzuvları üzerinde tam bir yönetme gücü vermişse, toplum antlaşması da siyasal topluluğa üyelerinin üzerinde tam bir yönetme gücü

(*) İradenin genel olması için oy birliği olması gerekmez; yalnız, bütün oyların dikkate alınmış olması gerekir, en ufak bir aykırılık genelliği bozar.

tanır. İşte bu güçtür ki, genel bir iradeyle yöneltilince, yukarıda da dediğim gibi, egemenlik adını alır.

Toplum antlaşmasına göre herkes gücünden, malından, özgürlüğünden biraz fedakârlık edecektir ama, feda edilecek şeyler ancak toplumun yararı için önemli olanlardır; nelerin önemli olduğuna da ancak egemen güç karar verecektir.

Bir yurttaş devlete verebileceği bütün hizmetleri o ister istemez yerine getirmek zorundadır ama, buna karşılık devlet de ona topluma yararı olmayacak bir yük yükleyemez; böyle bir şey isteyemez bile; çünkü, mantık yasası içinde, hiçbir şey sebepsiz yapılamaz; tabiatta da sebepsiz bir şey yoktur.

Görülüyor ki egemen güç, ne kadar mutlak, kutsal, dokunulmaz olursa olsun, genel anlaşmaların sınırını aşamaz; herkes de bu anlaşmalarla kendisine malından, özgürlüğünden ne kadarı bırakılmışsa bunları istediği gibi kullanabilir. Yine egemen gücün bir yurttaşa başkasından daha ağır yük yüklemeye hakkı yoktur; çünkü öyle yapacak olursa iş özel bir nitelik alır, hükümetin gücü de itibarını kaybeder.

Toplum antlaşmasının amacı imza edenlerin korunmasıdır. Amaca ulaşmak isteyenin de tutacağı yollar vardır. Bu yollar tehlikesiz değildir. Başkalarının canı pahasına canını korumak isteyen gerekince kendisi de onlar uğruna canını vermek zorundadır. Yurttaş artık tehlike üzerine hüküm verecek durumda değildir; yasa ona emredince kendisini tehlikeye atacaktır. Hükümdar ona: «Devlet için ölmen gerek» dedi mi, ölecektir; çünkü o güne kadar bu şartla yaşamıştır; canı ona artık tabiatın bir nimeti değildir, devletin ona şartlı olarak verdiği bir şeydir.

Canilere verilen ölüm cezasına da aşağı-yukarı aynı açıdan bakılabilir: Bir katilin kurbanı olmamak içindir ki o duruma düşmüş bir insan ölmeye razı olur.

Öte yandan, kötü bir iş yapan her kişi, toplumsal hakka tecavüz ettiği için, ülkeye karşı ayaklanmış, ona hiyanet etmiş demektir; yasalara karşı geldiği için artık o toplumun üyesi olmaktan çıkmıştır, hatta ona karşı savaş açmıştır. O zaman, devletin korunmasıyla onun korunması birbiriyle çatışır hale gelmiştir; ikisinden birinin ortadan kalkması gerekir. Suçlunun öldürülmesi, bir yurttaşın değil, bir düşmanın öldürülmesi demektir.

Öte yandan, sık sık ölüm cezası verilmesi hükümetin ya güçsüzlüğünün, ya da tembelliğinin bir işaretidir. Hiç bir kötü insan yoktur ki bir şeye yarar hale getirilemesin. Örnek olsun diye bile olsa, hükümetin ancak yaşaması tehlikeli olan birini öldürmeye hakkı vardır.

... İyi yasalar kendiliklerinden iyi olanlar değil, halkın yararına en uygun olanlardır.

Yeryüzünde parlamış binbir millet vardır ki yasaları iyi olsaydı buna tahammül edemezlerdi; edebilecek, edebilmiş olanlar da bu tahammülü ancak pek kısa bir zaman için gösterebilmişlerdir. Milletlerin çoğu, insanlar gibi, ancak gençliklerinde emir dinlerler; yaşlandıkça uslanmaz hale gelirler. Bir kere gelenekler yerleşti mi, önyargılar kök saldı mı, bunları değiştirmeye kalkmak tehlikelidir, boşunadır. Halk kötülüklere, ortadan kaldırmak için bile olsa, dokunulmasına gelemez; tıpkı hekimi görür görmez titremeye başlayan aptal, korkak hastalar gibi.

Yararlı devrimler pek azdır; bunlar ancak istisna halinin birer örneğidir ki ancak o devletin özel ya-

pısıyla izah edilebilir. Bu istisnayı aynı millet iki kere de gösteremez; çünkü ancak barbarken özgürlüğünü elde edebilir, medenî kaynaklara başvurdu mu, bunu yapamaz. O zaman, karışıklıklar milleti mahveder, herhangi bir devrim de onu yeniden ayağa kaldıramaz; zincirler kırılır kırılmaz da millet parçalanır, yok olur gider. Şimdi ona bir kurtarıcı değil, bir sahip gerekir. Özgür milletler, şu sözü unutmayın: Özgürlük elde edilebilir ama, kaybettikten sonra yeniden elde edilemez.

Tabiat nasıl biçimli bir insanın boyuna-bosuna bir sınır çizdiyse, bunu aştı mı nasıl devler, ya da cüceler meydana getiriyorsa, bir devletin de en iyi yapıda olabilmesi için alanı bakımından birtakım belirli sınırları olması gerekir: İyi yönetilemeyecek kadar geniş olmamalı; varlığını koruyamayacak kadar küçük olmamalı. Her siyasal varlığın bir «azamî» gücü vardır, bunu hiçbir zaman aşmaması gerekir; ama, büyümenin zoruyla çoğu vakit bu sınırdan uzaklaşır. Toplum bağları ne kadar yayılırsa o kadar gevşer. Onun için, genellikle, küçük bir devlet, kendi çapına göre, büyük bir devletten daha güçlüdür.

Bütün yasama düzenlerinin amacı olması gereken en iyi düzen neye dayanır diye araştırılacak olursa, bunun başlıca şu iki şeyle özetlenebileceği görülür: Özgürlük, eşitlik. Özgürlük, çünkü herhangi bir bağımlılık devletin gövdesinden o ölçüde bir gücün eksilmesi demektir; eşitlik, çünkü bu olmadıkça özgürlük yaşayamaz.

Medenî özgürlük nedir, daha önce söyledim. Eşitliğe gelince, bu kelimeden «güçlülük, zenginlik dereceleri kesinlikle aynı olmalıdır» anlamı çıkarılmamalıdır. Eşitlik şu demektir: Güçlülük her türlü zorbalığın üs-

tünde olmalıdır, kendini ancak yasalar yoluyla göstermelidir; zenginliğe gelince, hiçbir yurttaş ne bir başkasını satın alabilecek kadar zengin olmalıdır, ne de kendini satabilecek kadar yoksul (*).

Demek oluyor ki kamu gücüne onu birleştirecek, genel iradeye göre yöneltip işletecek, devletle egemen gücü birbirine bağlayacak bir etken gerekiyor. İşte devlette hükümetin bulunmasının sebebi budur. Hükümet yanlış olarak egemen güçle karıştırılır; gerçekte, onun ancak vekilidir.

Peki, hükümet nedir? Yurttaşlarla egemen güç arasında karşılıklı ilişkilerini sağlamak için kurulmuş, yasaların yerine getirilmesiyle, gerek medenî, gerek siyasal özgürlüğü korumakla yükümlü bir kurum.

... Bir milleti birtakım başların emri altına sokan belgenin bir sözleşme olmadığını ileri sürenler çok haklıdırlar. Bu ancak bir hizmet, bir iş belgesidir; bununla hükümdarın sadece birer görevlisi olan kimseler onun kendilerine emanet ettiği egemenlik gücünü onun adına kullanırlar; bu emanet gücü kısıtlamak, değiştirmek, geri almak hükümdarın elindedir.

(*) Devlete sağlamlık vermek mi istiyorsunuz, uçlardaki dereceleri mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırın; ne çok zenginlere müsaade edin, ne de dilenecek dereceye gelmiş yoksullara. Her iki durum meydana geliş bakımından birbirine bağlıdır; her ikisi de aynı derecede kamunun zararmadır. Birinden baskı yönetimlerini teşvik edenler çıkar; öbüründen baskı yönetimini kuranların kendisi. Halkın özgürlüğü ticareti daima onlar arasında yapılır; biri özgürlüğü satar, öbürü alır.

Egemen güç isterse hükümet emanetini bütün halka ya da halkın çoğunluğuna teslim eder, öyle ki sade yurttaştan çok yargıç yurttaş ortaya çıksın. Bu hükümet şekline «demokrasi» denir.

Ya da egemen güç hükümeti daraltıp ufak bir zümrenin elinde toplar, öyle ki yargıç yurttaştan çok sade yurttaş olsun; bu hükümet şekline «aristokrasi» denir.

Sonuncusu, egemen güç bütün hükümeti bir tek yargıcın elinde toplar, bütün öbürlerinin gücü bu tek kişiye bağlıdır. Bu üçüncü hükümet şekli en çok görülenidir. Adına «monarşi» denir, ya da kralın hükümeti.

Terimi tam anlamında ele alırsak, yeryüzünde gerçek demokrasi hiçbir zaman olmamıştır, hiçbir zaman da olmayacaktır. Çoğunluğun yönetmesi, azınlığın yönetilmesi tabiat düzenine aykırıdır. Halkın kamu işlerini yönetmek için boyuna toplantı halinde bulunması tasavvur edilemez. Açıkça görülüyor ki halk bu işlerin yönetilmesini birtakım kurullara da devredemez; çünkü o zaman yönetim şekli değişir.

Öte yandan, bu tarz bir hükümet pek çok güçlüğü bağdaştırmak zorundadır. Birincisi, devlet çok küçük olacak ki halk hep bir araya kolayca toplanabilsin; her yurttaş öbürlerini kolayca tanıyabilsin. İkincisi, gelenekler, görenekler pek basit olacak ki ortaya bir alay sorun, dikenli tartışmalar çıkmasın. Sonra, mevkiler, servetler arasında çok büyük bir eşitlik olacak; öyle olmazsa haklar bakımından da, sözünü dinletme bakımından da eşitlik uzun sürmez. En sonra, topluluk içinde süs, şatafat pek az olacak, ya da hiç olmayacak; çünkü ya süs, şatafat zenginliğin sonucudur, ya da zenginliği gerekli kılar, böylece de hem zenginin, hem yoksulun ahlâkını bo-

zar; birini mal bolluğundan, öbürünü gıptadan, hasetten. Şatafat düşkünlüğü ülkeyi gevşekliğe, boş şeylere sürükler; devletin bütün yurttaşlarını elinden alır, onları birbirinin kölesi yapar.

Şunu da ekleyelim ki demokratik hükümet, ya da halk hükümeti kadar iç savaşlara, karışıklıklara açık bir hükümet şekli yoktur; çünkü onun kadar şiddetle, devamlı olarak şekil değiştirmeye eğilimli, esas şekli içinde tutabilmek için onun kadar uyanıklık, cesaret gerektiren hükümet yoktur.

... Krallar mutlak olmak isterler. Uzaktan onlara: «Mutlak olmanın en iyi yolu kendini halka sevdirmektir» diye bağırırlar. Çok güzel, bazı bakımlardan çok doğru bir sözdür bu. Ne yazık ki saraylarda bu sözle daima alay edilecektir. Hükümdarlar hiçbir zaman bununla yetinmezler. En iyi krallar bile canları isterse kötü davranabilmek isterler.

Büyük bir devletin iyi yönetilmesi zorsa, bir tek kişi tarafından iyi yönetilmesi çok daha zordur. Hele kral kendi yerine başkalarını geçirdi mi neler olur, bunu herkes bilir.

Mutlak krallık yönetiminin onu cumhuriyet hükümetinin daima altına düşüren esaslı, kaçınılmaz bir kusuru vardır: Cumhuriyet yönetiminde halk oyu baş sıralara hemen hemen daima ancak aydın, yetenekli kimseleri yükseltir; bunlar da o mevkileri şerefle işgal ederler. Mutlak krallıklarda ise yüksek mevkilere gelenler çoğu zaman ancak birtakım ufak kimseler, hilebazlar, düzenbazlardır; yerlerine geçer geçmez de ne kadar beceriksiz olduklarını gösterirler.

... Bazı ailelerde taçlar miras haline getirilmiş, kral-lar ölünce her türlü kavgayı önleyecek bir veraset sırası düzeni de kurulmuştur; yani, akıllıca bir yönetime görünüşte kavgasız-gürültüsüz bir çözüm şekli tercih edilmiştir, iyi kralları seçmek için uğraşmak yerine çocukları, canavarları, ahmakları başa geçirmek daha uygun bulunmuştur.

Başkalarına buyurmak için yetiştirilmiş bir kimseyi hak gözetmekten, mantıklı davranmaktan yoksun bırakacak birçok sebep vardır. Söylediklerine göre, genç prenslere saltanat sürme sanatını öğretmek için büyük zahmetlere giriliyormuş; görünüşe bakılırsa, bu eğitimin onlara hiç yararı olmuyor. Onlara emir dinleme sanatı öğretmekle işe başlansa daha iyi olur.

... Krallık eğitimi ne yapsanız eğitilenlerin ahlâkını mutlaka bozduğuna göre, hüküm sürmek için yetiştirilmiş biralay adamdan ne beklenir? Demek oluyor ki krallık yönetimini tek bir iyi kralın yönetimiyle karıştırmak bile bile aldanmaktır. Böyle bir yönetimin ne olduğunu görebilmek için dar görüşlü, ya da kötü huylu prenslerin emri altındaki hükümetlere bakmak gerekir. «Dar kafalı, kötü huylu» diyoruz, çünkü gerçekten prensler tahta bu halde gelirler, ya da taht onları öyle yapar.

Özgürlük, her iklimde yetişen bir meyve olmadığı için, bütün milletlerin ulaşabileceği bir şey de değildir. Montesquieu'nün ortaya koyduğu bu ilke üzerine ne kadar düşünürsek gerçek olduğu o kadar daha iyi anlaşılıyor; bu söze ne kadar karşıçıkarsak, doğruluğunu yeni delillerle ortaya koymak için o kadar fırsat buluyoruz.

Gerçekten, ne kadar düşünürsek özgür devletlerle

mutlak krallık devletler arasında bu konuda ne kadar büyük farklar olduğunu görürüz. Birincilerde, her şey kamunun yararına kullanılır; aristokratik yönetimlerde kamu güçleriyle özel güçler birbiriyle ters orantılıdır, birinin güçsüzleşmesiyle öbürü güçlenir. Kısacası, halkı mutlu etmek için yönetecek yerde, despotlar halkı yönetebilmek için mutsuz ederler.

Yönetim iki yoldan bozulur: Birincisi, daralma ile; ikincisi, devletin erimesiyle.

Yönetim çok sayıdan az sayıya, yani demokrasiden aristokrasiye, aristokrasiden krallığa geçince daralır. Tabiî eğilimi de hep buna doğrudur.

Devlet eriyince, yönetimin bozulması, ne şekilde olursa olsun, «anarşi» adını alır. Yalnız şu farkla: Demokrasi «oklokrasi»ye, aristokrasi ise «oligarşi»ye dönüşür; «krallık da istibdata dönüşür» diye ekleyecektim ama, bu son kelimenin anlamı pek karışıktır, uzun uzun açıklamak gerekir.

Halk ağzındaki anlamında «tiran» (müstebit kral) adaleti, yasaları gözetmeksizin, ülkeyi çok sıkı bir baskıyla yöneten kraldır; kelimenin tam anlamına göre ise, hakkı olmadan kral yetkilerini takınan biridir.

İşte en iyi bir şekilde kurulmuş yönetimlerin bile tabiî, kaçınılmaz eğilimleri bunlardır. Sparta, Roma bile yok olduktan sonra, hangi devlet ebediyen devam etmeyi umabilir?

Siyasal varlık da, insan gibi, daha doğar doğmaz ölmeye başlar; kendisini yok edecek etkenleri içinde taşır. Yalnız, her ikisi de çok, ya da az güçlü bir yapıda, bu yapıyı uzun, ya da kısa bir zaman için koruyabilecek durumda olabilirler. İnsanın yapısı tabiatın eseridir;

devletin yapısı insanın eseridir. Ömrünü uzatmak insanın elinde değildir; devletin ömrünü mümkün olabileceği kadar uzatmak, ona en iyi yapıyı vererek, insanların elindedir. En iyi yapıdaki devlet de en sonunda yok olacaktır ama, bir başkasından biraz daha uzun sürdükten sonra, beklenmedik bir kazâ onu vaktinden önce yok etmezse.

Siyasal hayatın esası egemen güçtedir. Yasama yetkisi devletin kalbi, yürütme yetkisi de bütün uzuvları harekete geçiren beyindir. Beyin felce uğrayabilir, insan yine de yaşar; ama, kalp durunca canlı varlık ölür.

Egemen güç, elinde yasama yetkisinden başka kuvvet olmadığı için, ancak yasalarla iş görür; yasalar da, genel iradenin birer fermanı olduğuna göre, egemen güç ancak halk hep bir araya geldiği vakit iş görebilir.

Kamu işleri yurttaşların başlıca işi olmaktan çıkınca, yurttaşlar kendilerinden harcayacaklarına keselerinden harcamayı tercih edince devlet çöküntüye doğru gitmeye başlamıştır. Savaşa mı gitmek gerekiyor, yurttaşlar davarlarını verirler, kendileri evlerinde kalırlar; toplantıya mı gitmek gerekiyor, vekillerini gönderirler, kendileri evlerinde kalırlar. Tembellik yüzünden, para sayesinde, en sonunda, ülkeye hizmet için asker tutarlar, ülkeyi satmak için de temsilciler.

Yurt sevgisinin ılınması, özel çıkarların etkisi, devlet sınırlarının genişlemesi, yeni toprakların alınması, yönetimin bozulması vekillerin, ya da halk temsilcilerinin yolunun ancak millet meclislerinden geçebileceği kanısını vermiştir. Bazı ülkelerde buna «üçüncü devlet» demekten bile çekinmemişlerdir. Böylece, iki kurumun özel çıkarları birinci, ikinci sıraya konulmuş, halkın çıkarları üçüncü sıraya düşmüştür.

Egemenlik, başkasına aktarılamayacağı gibi, temsil de edilemez. Genel iradenin ta kendisidir; genel irade ise, hiçbir şekilde temsil edilemez: Ya aynı olarak kalır, ya da başka bir şey olur; ikisi ortası yoktur. Demek oluyor ki halkın vekilleri onun mümessilleri değildir, olamazlar; ancak, bir işe koşulmuş kimselerdir, hiçbir işi kesin olarak sonuca bağlayamazlar. Halkın kendisinin imzalamadığı her yasa geçersizdir; yasa değildir.

... Halk kendine başkasını temsilci yapar yapmaz, artık özgür olmaktan, var olmaktan çıkmıştır.

Birçok kişinin iddiasına göre bu kurumun belgesi halkla kendisine seçtiği başlar arasında bir sözleşmedir.

Devlette bir tek sözleşme vardır: Bütün topluluğun sözleşmesi. Bu da, tek başına bütün öbür sözleşmeleri geçersiz kılar.

Yönetimi kuran belge hiçbir şekilde sözleşme değildir; sadece bir yasadır. Yürütme yetkisini üstlenen kimseler hiç de halkın sahipleri değillerdir; onun ancak görevlileridirler. Halk canı isterse onlara görev verir, görevden alabilir. Onlar için sözleşme yapmak diye bir şey yoktur; emri yerine getirmek vardır. Devletin verdiği görevleri yüklenirken sadece yurttaşlık ödevlerini yerine getirirler, bu işin şartlarını hiçbir şekilde tartışmak hakları da yoktur.

Demek oluyor ki halk gerek bir aile içinde monarşik, gerek bir zümre içinde aristokratik hükümet kurarken bir sözleşmeye girmiş olmuyor; bu onun yönetime verdiği geçici bir şekildir; istediği zaman başka türlü de bir karar verebilir.

... Devlette hiçbir temel yasa yoktur ki yürürlükten kaldırılamasın; toplum antlaşması bile istenirse bozulabilir. Bütün yurttaşlar birleşir de bu sözleşmeyi bozmak için anlaşmaya varırlarsa, sözleşme gayet yasal olarak ortadan kalkmış olur.

Bir tek yasa vardır ki, niteliği bakımından, mutlaka oy birliğiyle kabul edilmesi gerekir: Toplum antlaşması. Çünkü medenî bir şekilde bir araya gelmek dünyanın en isteye isteye yapılmış işidir. Bütün insanlar özgür, kendinin sahibi olduğuna göre, hiç kimse, hangi bahane ile olursa olsun, bir başkasını zorla kendi buyruğu altına alamaz.

Demek oluyor ki, toplum antlaşması yapılırken, ona karşı çıkanlar bulunursa, bu karşıçıkma sözleşmeyi geçersiz kılmaz; yalnızca, onların sözleşme içine alınmalarına engel olur; bunlar yurttaşlar arasında birtakım yabancılardır. Devlet kuruldu mu, yurttaş o devletin sınırları içinde oturuyorsa devleti kabul etmiş demektir, o topraklarda oturmak egemen gücün emri altına girmek demektir.

... Devletin bütün üyelerinin değişmez iradesi genel iradedir. Üyeler bu iradeyle özgürdürler, birer yurttaştırlar. Halk meclisinde bir yasa önerisi yapılırken, onlara sorulan, öneriyi kabul edip etmedikleri değil, önerinin genel iradeye, yani kendi iradelerine uygun olup olmadığıdır. Herkes oy vererek, bu konudaki görüşünü belirtmiş olur; oyların sayılmasıyla da genel iradenin görüşü ortaya çıkar.

... Din, toplumla ilişkisi bakımından incelenince, toplum ya genel, ya da özel olduğuna göre, o da ikiye

ayrılır: İnsanın dini; yurttaşın dini. Birincisinin tapınağı, mihrabı, törenleri yoktur; insanın yüce Tanrı'ya, ahlâkın ölümsüz ödevlerine içinden inanmasından ibarettir. İncil'deki saf, sade dindir bu; gerçek tanrıcılık, ki «insanın tabiî kutsal hakkı» denilebilir. İkincisi, bir tek ülkede yazılmış, ona tanrılarını, efendilerini, koruyucularını bildiren din. Bunun dogmaları, törenleri vardır; tapınma şekilleri yasalarla düzenlenmiştir. Bu dini benimsemiş milletin dışındaki herkes kâfirdir, yabancıdır, barbardır; insanın ödevlerini, haklarını ancak kendi mihrabının sınırları içinde tanır. İlk kavimlerin dinleri böyleydi. Buna «toplumun kutsal hakkı» adı verilebilir.

Daha acayip olan üçüncü bir şekil din de var. Bu din, insanlara iki yasama kurumu, iki başkan, iki yurt vererek onları birbirine karşıt ödevlerin yükü altına koyar; hem dindar, hem yurttaş olmalarına engel olur. Lamaların, Japonların dini böyledir; Roma Hıristiyanlığı böyledir. Buna da «rahibin dini» denilebilir. Onun sonucu olarak ortaya toplumla bağdaşmaz, karışık bir hukuk çıkar ki işte buna hiçbir ad verilemez.

Bu üç tür dini siyasal bakımdan incelersek görürüz ki hepsinin kusurları vardır. Üçüncüsünün kötü bir din olduğu o kadar açıktır ki bunu ortaya sermek için vakit kaybetmeye değmez. Toplum birliğini bozan her şey beş para etmez; insanı kendi kendisiyle çatışmaya götüren hiçbir şey beş para etmez.

Geriye kalıyor insanın dini, ya da Hıristiyanlık; bugünkü değil, İncil'deki Hıristiyanlık, ki bugünkünden bambaşkadır. Bu kutsal, yüce, gerçek din yoluyla, insanlar aynı Tanrı'nın çocukları oldukları için birbirlerini kardeş sayarlar; onları bir araya getiren toplum da ölümle bile eriyip dağılmaz.

Yalnız, bu din, siyasal kurumlarla hiçbir ilişkisi olmadığı için, yasalara sırf kendilerinden gelen gücü bırakır, kendisi onlara hiçbir güç eklemez. Böylece, toplumun büyük nimetlerinden biri etkisiz kalır. Dahası da var: Yurttaşların kalbini devlete bağlamak şöyle dursun, üstelik, bütün yeryüzü şeylerinden olduğu gibi, onları devletten de koparır. Toplum ruhuna bu kadar aykırı şey bilmiyorum.

Hıristiyanlık yalnız öbür dünya işleriyle uğraşan manevî bir dindir. Bir hıristiyanın yurdu bu dünya değildir. Ödevini yerine getirir, o doğru; ama, yaptıklarının iyi, ya da kötü sonuçlarıyla hiç ilgilenmez. Kendisini kabahatli bulmasınlar, ona yeter; yeryüzünde işler iyi gidiyormuş, kötü gidiyormuş, umurunda değildir.

... Hıristiyanlık ancak köleliği, bağımlılığı aşılar. Ruhu istibdat yönetimine uymaya çok elverişlidir. Gerçek Hıristiyanlar köle olmak için yaratılmışlardır. Bunu bilirler ama, hiç aldırmazlar. Gözlerinde kısacık hayatın pek değeri yoktur.

Neyse, biz yine gelelim hakka, hukuka; bu önemli konunun esaslarını tespit edelim. Toplum antlaşmasının egemen güce yurttaşlar üzerinde verdiği hak, daha önce de söylediğim gibi, kamu yararının sınırlarını aşamaz (*). Demek oluyor ki yurttaşlar egemen güce ancak kamu için önemi olan görüşlerinden dolayı hesap vereceklerdir. Halbuki her yurttaşın kendisine ödevlerini

(*) Marki d'Argenson der ki: «Cumhuriyette herkes başkalarına zarar vermeyecek şeylerde tamamiyle özgürdür». İşte değişmez temel taşı. Bundan daha iyi konulamazdı.

sevdirecek bir dinî inanış olması devlet için çok önemlidir. Bu dinin dogmaları ise, devleti de, üyelerini de ancak bunların ahlâkla, kişinin başkasına karşı yerine getirmesi beklenen ödevlerle ilişkisi ölçüsünde ilgilendirir. Üstelik, herkes istediği gibi düşünebilir, devlet buna karışamaz; çünkü, öbür dünya üzerinde hiçbir yetkisi olmadığına göre, yurttaşlarının ileride başlarına gelecekler onu ilgilendirmez; bu dünyada iyi yurttaş olsunlar ona yeter.

... Günümüzde artık sırf millî bir din olmadığı, olamayacağı için, başkalarına hoşgörü gösteren bütün dinleri hoş karşılamalıdır, elverir ki dogmaları yurttaşın ödevlerine karşı olmasın. Yalnız, «Kiliseden dışarıda selâmet yoktur» demeye kalkışanı devletten dışarı sürmelidir.

«İTİRAFLAR»

Rousseau daha Montmorency'deyken, «Yeni Heloïse»in başarı kazanması üzerine, hatıralarını yazmaya karar vermişti. O sırada «Emile»i de bitirmek üzereydi. Bu kitabından iyi para kazanacağını umuyor, bir kenara çekilip hayatını yazmayı düşünüyordu. Bu onun için «yalnızlığının boşluğunu dolduracak bir meşgale» olacaktı. Hatıralarını yayınlamak niyetinde değildi; sadece, «görülmemiş derecede gerçeğe sadık, eşsiz bir eser» yazmak istiyordu; öyle bir eser ki okuyanlar «hiç olmazsa bir kere bir insanı içindeki bütün kişiliğiyle» görebilsinler.

Hayatındaki olaylar, Fransa'dan kaçmak zorunda kalışı, bu arada hatıralara temel olacak birçok belgeleri

kaybetmesi Rousseau'nun bu eseri yazmaya başlamasını geciktirdi. Ancak 1765'te, yeniden İsviçre'ye geçip Motiers'ye yerleştiği vakit işe koyuldu. Şimdi esere «Hayatımdan Hatıralar» değil, «İtiraflar» adını vermişti. İsviçre'den Londra'ya kaçması üzerine eser yarım kaldı. 1769'da yeniden başladı, 1774'te Paris'te bitirdi. Bu, hayatının ancak 1765 ekimine kadar olan kısmının hikâyesiydi. Ondan sonrasını yazmaktan vazgeçmişti, çünkü o yılların acı günlerini yeniden yaşamak istemiyordu.

«İtiraflar» Rousseau öldükten sonra yayınlandı. Yazarın hiçbir eseri Fransız edebiyatını bunun kadar etkilememiştir diyebiliriz. Romantizmin itiraflar çığırını açan bu eser Chateaubriand'ın «René»sine, Benjamin Constant'ın «Adolphe»üne yol göstermiş, roman sanatına insanın iç dünyasının kuytu köşelerini açmıştır.

Bundan sonraki sayfalarda «İtiraflar»ın tam bir özetiyle eserden seçilmiş parçalar veriyoruz.

Eserin özeti

Hayatımla ilgili bu itirafları yazmaktan maksadım kalbimin duygularını insan kardeşlerimin önüne sermektir. İnsanları tanıyorum; ben tanıdığım insanlardan daha iyi değilsem de, hiç olmazsa farklıyım.

1712 yılında, zayıf, hastalıklı bir çocuk olarak Cenevre'de doğmuşum; doğumum da annemin ölümüne mal olmuş. Demek oluyor ki talihsizliğim dünyaya gelişimle birlikte başlamış.

Babam parasızlık sıkıntısı çeken bir saatçiydi. Annemin ölümü onu pek sarsmıştı; o da bütün acısını sevgiyle, gözyaşlarıyla dolu okşamalar halinde benim üzerime boşaltıyordu.

Annemle babamdaki duygusallık bana da geçmiş. Yalnız, bu duygusallık onlar için mutluluk kaynağı olduğu halde, benim için bütün başıma gelenlerin kaynağı oldu.

Çocukken çevrem hep sevgi örnekleriyle doluydu; babam, arkadaşları, hısım-akraba beni çok severlerdi. Bütün çocukça isteklerim yerine getirilirdi; onun için de hiçbir aşırı istekte bulunmazdım. Eğitim, öğretim görmek üzere beni Bossey'ye, Protestan rahibi Lambercier'nin yanına gönderdiler. Oradaki köy hayatı bana çok uygun geliyordu ama, başımdan birtakım cansıkıcı olaylar geçtiğini de söylemeden edemeyeceğim.

Lambercier'nin kızı, otuz yaşlarında bir genç kadın beni oğlu gibi tutuyor, hatta bu anneliğini daha da ileri vardırarak, hak ettiğim zamanlar beni cezalandırıyordu. İşin tuhafı, bu cezalar beni ona daha da çok bağlıyordu. Çektiğim acının, duyduğum utancın içinde, şehvet gibi tatlı bir şey vardı ki bundan dolayı onun elinden ceza görmeyi, korku ile değil, istekle bekliyordum. Genç kadın bunun farkına varıp da verdiği cezaların mükâfat yerine geçtiğini görünce bu işten vazgeçti.

Yine de son derece temiz, dürüst bir delikanlı olarak yetişmiştim. Hovardalıktan, kötü kadınlardan nefret ediyordum. Sanırım ki ateşli yaradılışımın patlayışlarını gördüğüm bu eğitim geciktirmiştir; bunun sonucu olarak da duygularım yücelmiş, hayalimi beslemiştir.

Hayatım, en çok sevdiklerimin yanında, bir tek şey söylemeden, tembel tembel istek duymalarla geçmiştir. Bana emreden bir sevgilinin dizinin dibinde yatmak, onun heveslerine uymak, kendisinden af dilemek... Bütün bunlar benim için pek tatlı zevklerdi. Hayalim kanımı ne kadar alevlendirirse, görünüşüm o kadar utangaç bir

hal alıyordu. Elbette ki bu tarz bir sevişme ne çabuk bir sonuca varır, ne de sevilen kişinin namusunu büyük bir tehlikeye koyar. Bütün bunların sonucu olarak da bendeki şair ruhu sevgiliye sahip olma isteğinin cesaretini kırıyor, hayal yoluyla zevk alma düşüncesini güçlendiriyordu.

İçi içine sığmayan bir yaradılışım vardı; bu yüzden hiçbir yerde uzun kalamıyordum. Böylece, hayatım daima oradan oraya dolaşmakla geçiyordu. Cenevre'ye döndüğümde avukatlığa hazırlanmak üzere, bir dairede çalışmaya başlamıştım ama, çok geçmeden bu iş beni sıkmaya başladı, kapı-dışarı edildim. İkinci maceram bir mühürcünün yanında geçti. Bu işi sevmeye başlamıştım ama, adam bana karşı kötü davranıyor, iğrenç girişimlerde bulunuyordu, yanında kalamazdım. Savoie'daki rahibe başvurdum; o da, bir tavsiye mektubu yazarak, beni Annecy'ye, Mme. de Warens'a gönderdi.

Mme. de Warens daha başlangıçtan bana büyük bir güven verdi. Hiç tereddütsüz söyleyebilirim ki bu sevimli, ince, göz kamaştıracak kadar güzel kadın benim gönlümü fethetti. Geleceğim üzerine konuşurken, bana hep Cenevre'ye dönmemi söylerdi. Ben ise bunu istemiyordum, çünkü Cenevre bir Protestan şehriydi, o ise yeni Katolik olmuştu; bu bizi birbirimizden uzaklaştıracaktı. Yine de onun dediğini yaptım, Cenevre'ye döndüm, yeniden Protestan oldum; bu ise bana ancak yirmi frank kazandırdı. Yeniden iş arar duruma düşmüş bulunuyordum.

Az sonra, Kontes de Varcillis'in yanına uşak olarak girdim. Kontes ölünce yine işsiz kaldım. Üstelik, ondan daha kötüsü, bir olay beni korkunç vicdan azabına sürükledi. Muhakkak ki benden daha değerli bir insan

olan bir kızın felâketine sebep olmuştum belki de. Olay şu: Kontesin ölümünün yarattığı karışıklık içinde, beni şeytan dürttü, renkli bir kurdeleyi çaldım. Saklamak da aklıma gelmedi. Kurdeleyi bende bulunca, sorguya çektiler. Kızardım, kekeledim, öyle şaşkına döndüm ki «Marion almış, bana verdi» dedim. Evin aşçısı Marion başı önünde, pek cici bir kızdı. Gözüme ilk o çarpmış, hırsızlığı onun omuzlarına yükleyivermiştim. Zavallı kız ağlamaya başladı, bana tek söylediği de şu oldu:

— «A! Rousseau, iyi bir adam sanırdım ben seni».

Gözden düşmekten korkarak, yalanımda direndim, bütün kuşkular kızın üzerinde toplandı. Bunu anlatırken şimdi bile öyle pişmanlık duyuyor, öyle utanıyorum ki, bir daha lafını etmeyeceğim ama, ömrümün sonuna kadar da unutamayacağım.

Daha birçok acayip işlerde çalıştıktan, türlü maceralar geçirdikten sonra, yeniden Mme. de Warens'ın yanına döndüm, ilişkimiz on yıl kadar sürdü. Bana karşı çok iyi davranıyordu. O büyük, eski evin odalarından birinde yatıp kalkıyordum. Daha ilk günden aramızda tam bir yakınlık kurulmuştu; benim adım «Yavrucuğum», onun adı da «Anacığım» olmuştu. Rahat nedir, onun yanında gördüm. Birbirimize karşı olduğumuz gibi davranıyorduk ki bu da, aramızda gönülden bir yakınlık bulunduğunu gösteriyordu.

Birbiriyle pek bağdaşamayacak iki ayrı şey bende birleşmiştir: Ateşli, fırtınalı bir yaradılış; ağır gelişen karmakarışık düşünceler. Kalbimle ruhum sanki aynı adamın değil. Tembel düşünceler canlı duygularla birleşince bir kargaşalıktır kopuyor. Ancak bu kargaşalık çöküp yatışıncadır ki düşüncelerim düzgün bir halde beliriyor.

«Anacığımı» yine seviyordum ama, kendim için değil de onun hesabına. Kendimi taparcasına sevdiğim bir kadının kolları arasında ilk defa buluyordum. Öyleyken, yine de mutlu değildim, çünkü büyük bir zevk olması gereken şeyi önüne geçemediğim bir duygu zehirliyordu: Yakın bir akrabamla ilişkide bulunuyormuşum gibi geliyordu bana. O ise çok sakindi. Hayatı sakin karşıladığı içindir ki gözünde pek az değeri olan namusluluk uğruna kendini zevkten alıkoymaya gerek görmemişti.

Yine de yavaş yavaş aramızda bir yabancılık doğmaya başladı. Onun sevgisini, güvenini başka birinin kazandığını görünce, bağımsızlığımı yeniden ele almanın zamanı geldiğine karar verdim. Çünkü, birlikte yaşadığımız yıllar boyunca ben onun işlerinin idaresine o kadar çok zaman ayırmıştım ki kendi ilşerimi yüzüstü bırakmıştım.

Paris'te, öteden beri üzerinde çalıştığım operayı yeniden ele aldım. Kaldığım otelde güzel bir kız gözüme çarptı: Thérèse Le Vasseur adında alçakgönüllü, canlı, hoş bir kız. Otelin çamaşırcısıydı. Herkes onunla alay ediyordu.

Ben kendisinden yana çıkınca o da bana yakınlık gösterdi. Kendisiyle ilgilendiğimi belli edince, benden kaçmaya başladı. En sonunda bir gün vaktiyle kendisini birinin baştan çıkardığını açıkça anlattı. Çekingenliğini gidermek için elimden geleni yaptım, sonunda birlikte yaşamaya balşadık. Çocuklarımın anası oldu. Aslında, basit bir kadındı, eğitmek için yaptığım bütün çabalar boşa gitti. Bununla birlikte, tabiat ona öyle üstün özellikler vermişti ki eğitim görmüş nice kadınlarda ender rastlanır.

Yazıp bestelediğim opera sarayda oynandı, çok beğenildi. Ancak, Rameau işi karıştırmaya başladı. Benim gibi müzik kültürü olmayan birinin böyle bir opera yazamayacağını ileri sürüyor, başkasından çaldığımı iddia ediyordu

Müzikten çok felsefe eserlerimle, romanlarımla ün kazandım. Yine bu eserlerimden dolayı gazaba uğradım, kitaplarım yasaklandı, yakıldı. Bu yüzden yine bir yerde yerleşip kalamadım.

Bu itiraflarımda kalbimi bütün çıplaklığıyla ortaya koymuş, kendimle ilgili her şeyi anlatmış bulunuyorum. Korkmadan, açıkça ilân edebilirim ki yaradılışım, yaşayış tarzım, eğilimlerim, zevklerim, huylarım bakımından beni, yazılarımı inceleyip de şerefsiz bir adam olduğumu söyleyecek biri çıkarsa asıl kendisi şerefsizdir.

Eserden parçalar

... Daha düşünmeden önce hissettim: İnsanlığın ortak kaderidir bu.

Şöyle birini düşünün: Günlük hayatta çekingen, yumuşak başlı; tutkularında ise, ateşli, mağrur, haşarı; öyle bir çocuk ki daima mantığın sesiyle yöneltilmiş, daima tatlılık, haktanırlık, güleryüzlülük görmüş; haksızlık nedir, hiçbir fikri yok.

İşte böyle bir çocuk ilk defa olarak haksızlıkla karşılaşıyor; hem de en çok sevdiği, en çok saydığı kimselerden gelen bir haksızlık. Düşünceleri nasıl alt-üst olmaz! Duyguları nasıl karmakarışık olmaz! O ufacık zeki, dürüst varlığın kalbi, beyni nasıl karışmaz! Bütün bunları düşünün diyorum, düşünebilirseniz; çünkü ben kendimi o sırada içimde olup bitenleri çözümleyecek,

bir ucundan yakalayıp ortaya çıkaracak durumda görmüyordum.

O zamanlar mantığım yerinde değildi daha. Görünüşün beni ne kadar gerçekten suçlu gösterdiğini düşünemiyor, kendimi başkalarının yerine koyamıyordum. Kendi açımdan bakıyordum; içimde duyduğum da, işlemediğim bir suçtan dolayı çarpıldığım cezanın şiddetine karşı tepkiydi. Vücudumdaki ağrı, sızı da şiddetliydi ama, onu pek duymuyordum; ancak nefret, öfke, büyük bir bezginlik duyuyordum. Dayımın oğlunun başından da buna benzer bir olay geçmiş, istemeyerek yaptığı bir hatadan dolayı bile bile işlediği bir suç gibi ceza görmüştü. Şimdi o da kızıyor, köpürüyor, benimle bir oluyordu. İkimiz aynı yatakta birbirimize sarılıp çırpınaraktan kendimizden geçiyor, boğulacak gibi oluyorduk.

Şimdi bile bunları yazarken nabzım atıyor. Yüzbin yıl yaşasam o dakikalar gözümün önünden gitmeyecek. Uğradığım bu ilk şiddet hareketi, haksızlık ruhumun öyle derinliklerine işlemiştir ki aklıma onunla ilgili bir şey gelir gelmez aynı heyecanı yeniden yaşarım. Aslında benimle ilgili olan bu duygu öyle yoğunlaşmış, kişisel olmaktan öyle çıkmıştır ki herhangi bir haksızlık görsem, ya da hikâyesini dinlesem, konusu ne olursa olsun, nerede geçerse geçsin, acısını ben çekiyormuşum gibi kalbim ateş kesilir. Zalim bir kralın yaptıklarını, düzenbaz bir papazın korkunç oyunlarını okurken, yüz kere öleceğimi bilsem, yine de gidip bu sefilleri hançerleyecek gibi olurum. Bir horozun, ineğin, köpeğin, herhangi bir hayvanın sırf kendisini daha güçlü gördüğü için bir başkasına eziyet ettiğini görünce kovalamak için kaç kere suya atılıp yüzmüşüm, üzerine taş atmışımdır.

... Kendi üzerime düşüncelerim kalbimi sağlıklı tutmaya az yardım etmemiştir. Bundan şu büyük ahlâk düsturunu çıkardım; günlük hayatta belki de en işe yararı: Ödevlerimizle çıkarlarımızı çatıştıran, yararımızı başkasının zararında gösteren durumlardan kaçınmalıdır. Çünkü, erdem sevgisinde ne kadar içten olursak olalım, farkında olmadan, er-geç zayıf düşeriz; ruhen yine hakgözetir, iyiyürekli kalmakla birlikte, fiilen haksız, kötü huylu kesilebiliriz.

Kalbimin derinliklerine işlemiş olan, biraz geç olmakla birlikte bütün davranışlarımda uyguladığım bu düstur kalabalık bir yerde, hele tanıdıklarım yanında bana en acayip, en deli gibi bir görünüş vermiş olanlardan biridir. Apayrı biri olmaya, başkalarına benzememeye çalışmakla suçladılar beni. Gerçekte, ben ne başkalarına benzemeyi düşünüyordum, ne de onlardan bambaşka davranmayı. İyi olanı yapmak istiyordum, bütün içtenliğimle. Bana bir başkasının yararıyla çatışacak, dolayısıyla içimde o kişinin kötülüğünü gözeten gizli bir istek uyandıracak durumlarda bütün gücümü üzerimden sıyırıp atıyordum.

... Erdemlilik bize ancak kendi hatalarımızdan dolayı pahalıya mal olur. Her zaman aklımız başımızda davranmaya dikkat edecek olsak, erdemli olmaya pek nadir ihtiyaç duyarız. Yalnız, üstesinden gelmesi kolay birtakım eğilimler bizi sürükleyip götürür; tehlikesini küçümsediğimiz birtakım hafif heveslere kapılıveririz. Kolaylıkla kaçınabileceğimiz tehlikeli durumlara farkında olmadan düşüveririz. Ondan sonra kurtulmamız ancak bize ürpertiler veren kahramanca çabalara kalmıştır. Böylece Tanrı'ya: «Beni niye bu kadar zayıf yarattın?» di-

Herkes böyle yapsa, insanlar daha az kötülük düşünürler, birbirleriyle ilişkileri daha hoş bir hal alır. Kısacası, isteyen gülsün ama, bence içinde bulunduğumuz yüzyıla en uygun ahlâk kuralı bilboke oynamaktır.

Genellikle, dindar kişiler Tanrı'yı kendilerine göre düşünürler: İyiler onu iyi görürler, kötüler de kötü; sofular, kindarlar, öfkeliler için ancak cehennem vardır. çünkü herkesi cehennem azabına mahkûm etmek isterler. Ruhları sevgiyle dolu olanlar, tatlı yaradılışlı insanlar Tanrı'ya hiç inanmazlar. Şaştığım, bir türlü anlayamadığım bir şey vardır: Şu mübarek Fenelon «Telemaque»inde Tanrı'ya inanırmış gibi konuşur. Bence, yalan söylüyor; çünkü insan piskopos olunca, ne kadar doğrusözlü olursa olsun, ara-sıra yalan söylemek zorunda kalır. Anam (*) bana hiç yalan söylemezdi. Kimseye karşı kin beslemeyen bu kadın elbette ki kindar, öfkeli bir Tanrı düşünemezdi. Sofuların ancak adalet, cezalandırma gördükleri yerde o merhamet, bağışlama görüyordu. Yalnız, tuhafıma giden bir şey vardı: Cehenneme inanmazdı da Âraf'a inanırdı. Bu da, şundan ileri geliyordu: Kötü insanları ne yapacağını bilemiyordu; onları ne cehenneme atabiliyordu, ne de iyilerin yanına koyabiliyordu. Doğrusunu isterseniz, kötüler bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da pek cansıkıcı şeylerdir.

... İnsan bilimden pek o kadar zevk almasa da kendini bu konuya verir vermez ilk anladığı şey şu oluyor:

(*) Rousseau kendisini yetiştiren Mme. de Warens'a «Maman» (anam) derdi.

Çeşitli bilim dalları arasında bir bağlantı vardır; birbirlerini çekerler, birbirlerine yardım ederler, karşılıklı aydınlanırlar; hiçbiri öbüründen vazgeçemez. İnsan zekâsı hepsine yetişemez, daima içlerinden birini esas olarak almak gerekir. Yalnız, ötekiler üzerine hiçbir bilginiz yoksa, esas olarak ele aldığınız bilim kolunda da sık sık karanlıklarla karşılaşırsınız. Başlangıçta, iyi, yararlı bir işe giriştim gibi gelmişti bana. Önce Ansiklopedi'yi bütün olarak ele almıştım, onu kollara böle böle gidiyordum. Sonra anladım ki tam tersini yapmak gerekiyordu: Kolların herbirini teker teker ele almalı, birleştikleri yere kadar devam ettirmeli. Böylece, sonunda yine bileşime geldim ama, ne yaptığını bilen bir kimse olarak.

... O mutlu günlerdeki kadar olgunluğa hiçbir zaman erişememişimdir. Geçmişe bakıp pek büyük pişmanlık duymuyordum; gelecekle ilgili kaygılardan sıyrılmıştım; içimde daima en başta gelen duygu yaşadığım günden zevk almaktı. Dindar kimseler basbayağı şeylerden iç bayıltıcı derecede bir haz duyarlar, kendilerine yasaklanmamış temiz zevklerin tadını çıkarırlar. Züppeler bundan dolayı onları kınarlar; bilmem, niçin. Daha doğrusu, niçin, biliyorum: Kendilerinin artık zevk alamaz oldukları şeylerden başkalarının zevk almasını kıskanırlar.

İşte ben de bu zevki duyuyordum; onu vicdan rahatlığı içinde tatmak da pek hoşuma gidiyordu. Kalbim yıpranmamıştı daha; her şeye çocuk sevinciyle sarılıyordu; daha doğrusu, çekinmeden söyleyebilirsem, bir melek şehvetiyle. Gerçekten, o sakin zevklerde cennet zevklerinin huzuru vardır.

Otlar üzerinde akşam yemeği, kameriyede gece ye-

meği; yemiş toplama, bağbozumu; adamlarımızla kenevir soyarak geçirilen gece oturmaları... Bütün bunlar bizim için bayramdı. Tek başına dolaşmaların daha büyük bir zevki vardı; çünkü, kalp her türlü bağdan uzak kalınca daha bir ferahlıyordu.

... Cesaret gösterdim, başardım bu işi. Biraz ah-vah ettim, ne yalan söyleyeyim; ama içimde de bir rahatlık vardı. «Kendime saygıyı hak ettim; ödevimi görevimden üstün tutmasını biliyorum» diyebilmenin zevkini ömrümde ilk defa duyuyordum.

Gözeteceğim en önemli, en başta gelen ödevim işte bu. Düşünmeyi, iki şeyi karşılaştırarak ölçmeyi o öğretmişti bana. Bundan kısa bir süre önce edindiğim o tertemiz ilkelerden sonra, benimsediğim, bundan dolayı da gurur duyduğum o bilgelik, erdem kurallarından sonra, sözümü tutmamak, inandıklarımı inkâr etmek bana ayıp geldi; bu duygu da, şehvet duygularını alt etti. Kararımda belki vakarın da payı var; ama, vakar erdemin ta kendisi değilse bile, öyle benzer yanları vardır ki yanılmak hoşgörülebilir.

İyi davranışların yararlarından biri ruhu yükseltmesi, onu daha iyi davranışlara hazır duruma getirmesidir. Çünkü insan yaradılışının zayıf bir yanıdır bu: Yapmak üzere olduğumuz kötü bir işten vazgeçince bunu iyi davranışlarımız arasına katarız.

... Ekmek parası kazanmak için yazı yazmanın çok geçmeden dehamı boğacağını, istidadımı körleteceğini hissediyordum. Çünkü benim istidadım, kalemimden çok, gönlümdeydi; yüksek düzeyde, vakur bir şekilde dü-

şünmekten doğmuştu; onu ancak bu tarz düşünme besleyebilirdi. Sırf para kazanmak için yazan bir kalemden büyük bir şey çıkmaz. İhtiyaç, belki de ihtiras yüzünden, daha iyi değil, ancak daha çabuk yazacaktım. Başarı kazanma isteği beni daha zor yollara sürüklemeseydi, yararlı, doğru şeyler yerine, kalabalığın hoşlanacağı şeyler yazmaya bakardım; seçkin bir yazar yerine, bir kâğıt karalayıcı olup çıkardım.

Hayır, hayır; şunu daima hissetmişimdir ki, yazarlık ne kadar zanaatkârlıktan uzak kalırsa o kadar parlak, saygın bir meslek olur. İnsan ancak yaşamak için düşünürse yüksek şeyler düşünemez. Büyük gerçekleri söyleyebilmek, söylemeye cesaret edebilmek için, kazanç düşüncesinden uzak kalmalıdır. Ben kitaplarımı halkın önüne herkesin iyiliği için konuşmuş olduğumdan emin olarak atıyordum; ondan ötesi hiç umurumda değildi. Eser geri itildiyse, ondan yararlanmak istemeyenler zarar ederdi. Yaşamak için onların kitabımı beğenmelerine ihtiyacım yoktu benim. Kitaplarım satılmasa da mesleğim beni geçindirebilirdi. İşte asıl bu, kitaplarımı sattırıyordu.

... Görüyordum ki her şey esasta siyasete dayanıyordu. Her millet, ne yaparsa yapsın, ancak başındaki hükümetin niteliğine göre biçim alıyordu. Onun için, «en iyi hükümet şekli nedir?» diye öteden beri sorulagelen o büyük soru bence sonunda şuna iniyordu: «En dürüst, en aydın, en akıllı, kısacası en iyi toplumu oluşturmaya yarayacak hükümet şekli nedir?»

Bana öyle geliyordu ki, bu soru, farklı olmakla birlikte, bir başka soruya pek yakındı: «Yapısı bakımından, daima yasaya daha yakın bulunan hükümet şekli nedir?»

Buradan, «Yasa nedir?» sorusuna geliyorduk; sonra da aynı önemde daha birçok sorular zinciri başlıyordu. Görüyordum ki bütün bunlar beni insanlığın mutluluğu için yararlı birtakım büyük gerçeklere doğru götürüyordu.

Dikkat edilmiştir: İnsanların çoğu, hayatları boyunca, sık sık kendilerine hiç benzemeyen kişiliklere girerler, sanki bambaşka biri olurlar. Böylesine bilinen bir şeyi yeniden ortaya koymak için kitap yazacak değildim; daha yepyeni, hatta daha önemli bir konum vardı. Bu değişmelerin nelerden ileri geldiğini araştıracak, bunlardan bizimle ilgili olanların üzerinde duracak, böylece daha iyi, kendimizden daha emin birer insan olmak için bunları nasıl yöneltebileceğimizi gösterecektim. Çünkü şu kesin bir gerçektir ki insanın çoktan kökleşmiş isteklerine karşı koyması bu istekleri, kaynağına kadar çıkabilirse, orada önlemesinden, değiştirmesinden, başka biçime sokmasından çok daha zordur.

Kötü bir isteğe kapılmış bir kimse bir keresinde ona karşıkoyar, çünkü güçlüdür; bir başka sefer karşıkoyamaz, çünkü güçsüzdür. Demek ki değişmiştir; aynı kalsaydı, ikisinde de karşıkoyabilirdi.

Bu değişik hallerin neden ileri geldiğini kendi içime inerek, başkalarında araştırarak, en sonunda şunu buldum: Bunlar, büyük ölçüde, dışımızdaki şeyler üzerine eskiden edindiğimiz izlenimin değişmesinden ileri geliyordu. Biz de, farkında olmadan, bu değişmelerin etkisini düşüncelerimize, duygularımıza, hatta davranışlarımıza aktarıyorduk.

Yaptığım çok çarpıcı, sayısı da hayli yüksek göz-

lemler artık tartışmaya yer bırakmıyordu. Bana öyle geliyordu ki, bu etkenler elle tutulur şeyler olduğu için, bunlara dayanarak bir tutum çizilebilir; bu da, duruma göre değişik biçimlerde, insan ruhunu iyi davranışlara en yatkın bir hale getirebilir, ya da o halde tutabilirdi. Maddî varlığımız sık sık manevî düzenimizi bozuyordu; onu, bozacak yerde, düzeltmeye zorlayacak olursak akıl birçok sapmalardan kurtarılır, birçok kötü davranışların önüne geçilirdi.

Gerçekten, iklim, mevsimler, sesler, renkler, aydınlık, karanlık, çevre, ortam, besinler, gürültü, sessizlik, hareket, istirahat... her şey vücudumuzu, dolayısıyla da ruhumuzu etkiler. Hepsi bize binbir tuzak kurar, duygularımıza kaynağında el atar; sonra da o duygular bizi yöneltir.

... Şairane hayaller çağı geçtiğine, ufak-tefek şeyler de artık bana hoş bir gurur vermez olduğuna göre, son emelim olarak, ancak sonsuz bir rahat içinde sıkıntısız yaşamak kalıyordu. Öbür dünyadaki cennetliklerin boş oturma rahatıdır bu; ben artık onu bu dünyadaki en büyük mutluluğum olarak görüyorum.

... Bende bunca çelişki bulanlar bunu da yüzüme vurmaktan geri kalmayacaklardır. Kibar çevrelerdeki avareliğe tahammül edemediğimi söylemiştim; şimdi ise sırf kendimi avareliğe kapıp koyuvermek için bir köşeye çekilmek istiyorum.

Evet, böyle yaratılmışım ben. Bunda bir çelişki varsa, tabiatın çelişkisi; benim değil. Yine de bende o kadar az var ki işte asıl bundan dolayı ben benim. O çevrelerdeki avarelik öldürücüdür, çünkü bir zorunluluktur;

bir köşeye çekilip yaşamaktaki avarelik hoştur, çünkü keyfe bağlıdır, bu yol isteye isteye tutulmuştur.

Kalabalık içinde, bir şey yapmamak bana azap verir, çünkü orada bulunmak zorundayımdır. Orada ya sandalyeye mıhlanmış gibi oturacağım, ya da kazık gibi ayakta duracağım. Bir yanda da boş durmanın sıkıntısı, bağlı kalmanın işkencesi. Söylenen bütün saçmaları, yapılan bütün iltifatları dikkatle dinlemek, sıram gelince ben de bilmecemi sormak, yalanımı savurmak için boyuna kafamı işleteceğim. Siz de buna rahatlık diyorsunuz! Kürek mahkûmluğu bu.

Benim sevdiğim avarelik, kollarını kavuşturmuş, orada öyle tembel tembel oturan, bir şey yapmadığı gibi bir şey de düşünmeyen işsiz-güçsüzün avareliği değil. Bir şey yapmamakla birlikte boyuna hareket halinde olan çocuğun avareliği benim dediğim.

Ivır-zıvır şeylerle uğraşmasını severim ben. Yüz şeye birden başlarım, hiçbirini bitirmem; kafama estiği gibi gider, gelirim; dakikada-bir tasarı değiştiririm; sineği bütün hareketleriyle izlerim; altında ne var acaba diye bir kayayı yerinden sökmek isterim; on yıl sürecek bir işe heyecanla koyulurum, on dakika sonra da bırakıveririm; bütün gün gelişigüzel, amaçsız dolaşıp dururum; her şeyde o sıradaki havama uymaktan hoşlanırım.

Bitki inceleme merakı, benim öteden beri ele aldığım şekliyle —ki yine bu şekliyle benim için bir tutku olmaya başlıyordu— tam bir avare işiydi; boş vakitlerimi doldurmaya çok uygun bir iş. Bu beni hem hayallere dalmaktan, hem de işsizliğin cansıkıntısından kurtarıyordu. Korularda, kırlarda ağır ağır dolaşmak; oradan-buradan bazan bir çiçek, bazan bir dal koparmak; aynı şey-

leri binbir defa, her defasında da aynı ilgiyle seyretmek... yüzyılları bile hiç sıkılmadan geçirmeye yetecek şeylerdi bunlar.

Tanrı'nın eserlerini seyrederken duyduğumuz dilsiz hayranlık bence O'na en lâyık ibadettir. Şehirde oturan, bu yüzden duvarlardan, sokaklardan başka bir şey görmeyenlerin neden Tanrı'ya pek inançları olmadığını anlarım ama, köylülerin, hele tek başına yaşayanların nasıl inançları olmaz, anlamıyorum. Nasıl olur da gözleri önündeki mucizeleri görüp de ruhları günde yüz defa bu mucizeleri yaratana doğru yükselmez?

Ben kendi hesabıma, hele sabahleyin, uykusuzluktan bitik bir halde kalktığım vakit, eski bir alışkanlıkla, kendimi kalbin bu, insana düşünme yorgunluğu yüklemeden, havalara yükselişine bırakırım. Yalnız, bunun için isterim ki tabiatın başdöndürücü manzarası gözlerimi kamaştırsın. Odamda daha seyrek, daha kuru dua ederim; güzel bir manzara karşısında ise, neden ileri geldiğini anlatamayacağım bir heyecan duyarım.

Bir yerde okumuştum: Bilge bir piskopos, cemaatini ev ev dolaşırken, dua olarak bir «O!» demekten başka bir şey bilmeyen yaşlı bir kadınla karşılaşmış.

— «Hep böyle dua et sen, anacığım» demiş. «Senin duan bizimkilerden daha makbuldür».

Ben de hep bu en güzel şekliyle dua ederim.

İÇİNDEKİLER

HAYATI 5

SANATI, ESERLERİ, FELSEFESİ 101

ESERLERİNDEN SEÇMELER

Yeni Heloïse 113

Emile 130

Toplum Sözleşmesi 203

İtiraflar 221